

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

На правах рукопису

Лебедь Юлія Борисівна

УДК 811.161.2'367.332.3

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ
ПРИСЛІВНИХ КОМПОНЕНТІВ РЕЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

10.02.01. – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник – **Іваницька Н.Л.**, доктор
філологічних наук, професор

Вінниця – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ПРИСЛІВНІ ОBOB'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ: СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС, ОСНОВИ ВИДІЛЕННЯ	12
1.1. Обов'язкова сполучуваність повнозначних слів у теорії виокремлення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення	12
1.2. Підрядне словосполучення і прислівний обов'язковий компонент формально-синтаксичної структури речення	23
1.3. Семантичні єдності повнозначних слів і утворення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення	34
1.4. Синтаксична семантика прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення	41
1.4.1. Прислівні обов'язкові компоненти з об'єктним значенням	43
1.4.2. Прислівні обов'язкові компоненти з обставинним значенням ...	53
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2	
ПРИДІЄСЛІВНІ ОBOB'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО- СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ	62
2.1. Параметри придієслівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення	62
2.2. Придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти	74
2.3. Придієслівні прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти	87
2.4. Придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти	93

2.5. Специфіка придієслівних обов'язкових компонентів у реченнях безособової структури.....	98
Висновки до розділу 2	102
РОЗДІЛ 3	
ПРИІМЕННИКОВІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО- СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ	105
3.1. Приіменникові безприіменниково-іменникові /займенникові обов'язкові компоненти	108
3.2. Приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти	129
3.3. Приіменникові іменникові обов'язкові компоненти, утворені на базі семантичних єдностей різноспрямованої структури	140
Висновки до розділу 3	146
РОЗДІЛ 4	
ПРИПРИКМЕТНИКОВІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ	147
4.1. Синтагматична зумовленість утворення приприкметникових обов'язкових компонентів	147
4.2. Семантичні єдності із синсемантичними прикметниками	150
4.3. Приприкметникові безприіменниково-іменникові обов'язкові компоненти	154
4.4. Приприкметникові прийменниково-іменникові /займенникові обов'язкові компоненти	164
4.5 Приприкметникові напівобов'язкові компоненти	175
Висновки до розділу 4	186
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194

ВСТУП

Сучасну граматичну теорію характеризує, з одного боку, багатоаспектний підхід до вивчення синтаксичних одиниць у взаємозв'язку їхніх формальних, семантичних ознак та функцій, а, з іншого боку, поглиблений аналіз у одному з аспектів. Це дає змогу не лише глибоко проникнути в структуру мови, а й виявити найбільш виразні тенденції розвитку її як складної системи. Традиційно залишається аксіомою, що основною синтаксичною одиницею мовної структури є речення, яке за сукупністю визначальних характеристик протиставляють словосполученню, а в його теоретичному осмисленні тісно пов'язують зі словосполученням та з мінімальною синтаксичною одиницею – компонентом речення.

Проблема лінгвістичного статусу та природи компонентів формально-синтаксичної структури речення привертає увагу як зарубіжних, так і вітчизняних лінгвістів (В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, Г.О. Золотова, О.С. Скоблікова, Т.П. Ломтєв, О.М. Мухін, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова, О.С. Мельничук, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, І.К. Кучеренко, І.І. Слинько, П.С. Дудик, Н.Л. Іваницька, Н.В. Гуйванюк, К.Г. Городенська, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко, Г.О. Козачук, К.Ф. Шульжук, С.Я. Єрмоленко, М.Я. Плющ, А.Й. Багмут, Д.Х. Баранник, Н.І. Бойко, О.І. Леута та ін.).

У сучасному категорійному синтаксисі модель «члени речення» посідає основне місце в поглибленому вивченні формально-синтаксичної структури речення. Значний внесок у цю теорію зроблено в русистиці (В.Г. Адмоні, Н.Д. Арутюнова, В.В. Виноградов, В.В. Бабайцева, В.Г. Белошапкова, В.Г. Гак, Г.О. Золотова, В.І. Кононенко, П.О. Лекант, В.Я. Малащенко, О.І. Москальська, О.М. Мухін, І.П. Распопов, Н.Ю. Шведова та ін.).

У дослідженнях останніх років, присвячених опису синтаксичної системи сучасної української літературної мови, проблеми вивчення основних

синтаксичних одиниць стали центральними, хоча не менше суперечливими. Особливо актуальними залишаються питання, пов'язані з членуванням речення. «У вітчизняному мовознавстві синтаксичними компонентами, на які членуються речення, узвичаєно вважати члени речення, хоч у практиці синтаксичного аналізу виділяють також інші абстрактні моделі», – писала Н.Л. Іваницька [99, 25]. Співіснування різних теорій членування речення і моделей членування є свідченням неоднакових підходів учених до вияву сутнісних ознак одиниць членування, як і складності самої мови, до якої входять досить неоднорідні щодо властивостей і функцій елементи, на які членується структура речення.

Формально-синтаксичний аспект дослідження речення передбачає вивчення його структури як системи взаємопов'язаних синтаксичних компонентів, які заповнюють позиції, виділені на основі синтаксичних зв'язків, встановлення ієрархії компонентів, що їх вони заповнюють, а також обґрунтування об'єктивних критеріїв обов'язковості / факультативності компонентів.

Компонент речення (від лат. «той, що складає») трактується граматистами як елементарна синтаксична одиниця, яка виступає в ролі складової інтерпретаційної моделі речення. Поняття «компонент речення» є результатом процесу представлення синтаксичної структури речення у вигляді розчленованих складників, які поєднують формально-граматичні та семантичні ознаки.

Складна природа речення, як і комплекс притаманних реченню і його складовим ознакам, виділюваних із погляду різноаспектних тлумачень реченнєвої структури, дають змогу виокремити параметри внутрішньо-синтаксичної організації речення та певною мірою залучати для адекватного витлумачення теорії деякі ознаки денотативного, семантико-синтаксичного й інших аспектів.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення лінгвальної природи прислівних обов'язкових компонентів з урахуванням сучасних підходів і напрацювань у цій ділянці синтаксичної теорії, а також відсутністю комплексної характеристики усєї системи таких компонентів.

Дослідження прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення передбачає розгляд питань сполучуваності, взаємодії сполучувальних властивостей повнозначних слів на рівні словосполучення і речення. Українські студії з цієї проблематики, зокрема з питань транспонування словосполучень у реченнєву структуру та набуття елементами словосполучення статусу компонентів формально-синтаксичної структури речення, належать І.Р. Вихованцю, К.Г. Городенській [50; 51].

Прислівні обов'язкові компоненти становлять особливий різновид компонентів як одиниць формально-синтаксичної структури простого речення, що мають специфічні сполучувальні, семантичні та функціональні параметри, з'ясування яких ґрунтується на вивченні сполучувальних властивостей повнозначних слів та теорії семантико-функціонального аналізу мовних одиниць загалом.

В основу дослідження прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення покладено теорію ієрархічної будови простого речення у вигляді системи його формально-синтаксичних компонентів (І.Р. Вихованець) та диференціації повнозначних слів за характером реалізації їхнього семантичного потенціалу (Н.Л. Іваницька).

Питання про природу прогнозування синтаксичних позицій у структурі речення є одним із найбільш актуальних і дискусійних у сучасному мовознавстві. Проблема встановлення специфіки сильних (обов'язкових) синтаксичних позицій у формально-синтаксичній структурі речення знайшла розвиток в україністиці у сучасних синтаксичних теоріях (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, М.В. Мірченко, О.І. Леута та ін.).

Компоненти словосполучень і речень вступають у семантико-синтаксичні відношення відповідно до закономірностей сполучуваності, властивих семантичній та граматичній системам мови. В особливостях сполучуваності повнозначних слів, що утворюють компоненти словосполучення і речення, виявляється специфіка слова як частини мови, здатність його (слова) самостійно чи в сполученні з іншими словами номінувати фрагменти позамовної дійсності.

У ракурсі пропонованого в дослідженні підходу виконано низку дисертаційних робіт, у яких досліджено: абсолютивні дієслова (Н.Б. Іваницька), релятивні дієслова (Т.В. Савчук), інформативно недостатні слова в структурі формально-синтаксичних компонентів речення (Л.М. Коваль), факультативні компоненти прислівної залежності (Н.І. Кухар).

Потреба в цілісному дослідженні прислівних обов'язкових компонентів, репрезентованих різними морфологічними формами, дискусійність проблем, пов'язаних із визначенням їхньої синтаксичної семантики, та недостатнє вивчення цього типу компонентів у загальній формально-синтаксичній структурі речення і зумовили актуальність дисертації.

Спеціальної праці, присвяченої синтаксису прислівних обов'язкових компонентів, в україністиці немає.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження проведене в рамках реалізації наукової програми «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» і пов'язане з темами «Абсолютивно-релятивні параметри повнозначних слів і структура речення в українській та англійській мовах» (0106U002880) (2006 – 2008); «Повнозначні слова української мови: семантика, функції» (0109U002720) (2009 – 2011) кафедр Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, де виконано роботу. У широкому плані дисертація ґрунтується на принципах категорійної граматики української мови, теоретичні засади якої досліджують в Інституті української мови НАН України. Тема затверджена Вченою радою

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №3 від 31.10.2006р.) і Науковою радою «Українська мова» НАН України (протокол №38 від 21.06.2007р.)

Мета роботи полягає в теоретичному витлумаченні лінгвальної природи прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення в комплексі його формальних, семантичних та функціональних властивостей.

У роботі поставлено й розв'язуються такі **завдання**:

– у руслі сучасних підходів до формально-синтаксичного членування речення обґрунтувати категорійний статус прислівного обов'язкового компонента;

– умотивувати доцільність виділення прислівних обов'язкових компонентів в адекватному представленні формально-синтаксичної структури речення;

– окреслити обсяг, межі та можливості структурування прислівних обов'язкових компонентів;

– розкрити механізм виокремлення та процедуру аналізу семантичних єдностей різної структури з метою виділення та інтерпретації прислівного обов'язкового компонента;

– показати й довести зумовленість прислівних обов'язкових компонентів законами і нормами сполучуваності повнозначних слів;

– виділити й охарактеризувати основні формально-синтаксичні моделі прислівних обов'язкових компонентів;

– виявити синтаксичну семантику різних типів прислівних обов'язкових компонентів у формально-синтаксичній структурі простого речення;

– показати механізми співвідношення прислівних обов'язкових компонентів із фрагментами об'єктивної дійсності, іншими одиницями мовної системи, зокрема з повнозначними словами;

– показати корельованість / некорельованість відмінкових форм у різних моделях обов’язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення;

– виявити залежність функціонування обов’язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення від стилевих особливостей мовлення.

Об’єктом дисертаційного дослідження є формально-синтаксична структура простого речення сучасної української літературної мови.

Предметом дисертаційного дослідження є прислівний обов’язковий компонент (обов’язковий поширювач) формально-синтаксичної структури простого речення: його лінгвальна природа, формально-синтаксичні моделі, їхні функціональні особливості та синтаксична семантика.

Основним джерелом фактичного матеріалу дослідження стали речення, вибрані з текстів художнього, публіцистичного, розмовного та наукового стилів сучасної української літературної мови (5000), а також картотека власне-синтаксичних словосполучень різної морфологічної природи, складена автором на основі речень та Словника української мови в 11-ти томах (К.: Наукова думка, 1970-1980) (3000 карток).

Мета і завдання роботи зумовили вибір відповідних **методів** дослідження: лінгвістичного спостереження, описового методу, методик дистрибутивного й трансформаційного аналізу. Система різних методичних прийомів аналізу була використана для виокремлення прислівних обов’язкових компонентів, зокрема для виділення власне-словосполучень та семантичних єдностей у поверхневій структурі речення і систематизації залежних від опорних слів словоформ (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська). Широке використання різних методик (дистрибуцій, трансформацій, елімінування синтаксичних конструкцій, мінімальних синтаксичних одиниць із структури семантичних єдностей) було підпорядковане виявленню синсемантизму повнозначного слова в підрядному словосполученні, що забезпечує утворення сильних позицій для

обов'язково залежних від такого слова компонентів у формально-синтаксичній структурі речення.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації уперше в українському мовознавстві на теоретичних засадах сполучуваності виділено обсяговий клас мінімальних синтаксичних одиниць – обов'язкові прислівні компоненти, комплексно досліджено їхні формально-синтаксичні типи, розкрито їхню лінгвальну природу, встановлено основні формально-синтаксичні моделі, проаналізовано структуру речень із такими компонентами. Узагальнюючи наявні дослідження з синтаксису простого речення в українській мові, автор по-своєму пропонує вирішення однієї з часткових проблем синтаксису – прислівного обов'язкового компонента у взаємодії його форми, семантики та функцій, як і більш широкої проблеми – формально-синтаксичної структури речення загалом.

Теоретичне значення дослідження. Висновки й узагальнення виконаного дослідження сприяють глибшому пізнанню категорійних властивостей складників формально-синтаксичної структури речення, збагачують новими ідеями теорію граматики, формують наукові засади синтезованого вивчення синтаксичних одиниць, що враховує їхні формальні та змістові ознаки. Теоретичні узагальнення матимуть застосування в подальших наукових працях із проблем синтаксису речення, словосполучення, мінімальних синтаксичних одиниць, повнозначних слів.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні узагальнення-висновки про лінгвальний статус прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення, методика аналізу і сам фактичний матеріал дослідження можуть бути використані в написанні навчальних підручників і посібників із синтаксису української та інших слов'янських мов, у процесі читання лекцій та спецкурсів із синтаксису, у проведенні спецсемініарів із сучасної української літературної мови, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час обговорення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Wyksza senie i nauka bez granic – 2005» (Przemysl – Praha, 2005); «Научный прогресс на рубеже тысячелетий – 2007» (Дніпропетровськ, 2007); «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2008); «Граматичні читання – V» (Донецьк, 2009); «Творчість Леоніда Мосендза у контексті вісниківського неоромантизму: історико-літературні та поетикальні аспекти» (Вінниця, 2009); «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2009); «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2009); на підсумкових наукових конференціях викладачів і студентів та постійно діючому науково-методичному семінарі Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2006 – 2010).

Публікації. Основні результати наукового дослідження викладено в 9, у тому числі 5 виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, бібліографії (232 позиції). Повний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких 193 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПРИСЛІВНІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ: СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС, ОСНОВИ ВИДІЛЕННЯ

1.1. **Обов'язкова сполучуваність повнозначних слів у теорії виокремлення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення**

Сучасний розвиток граматичної теорії характеризує посилена увага лінгвістів до повнозначного слова. У повнозначному слові як основному елементі мови переплітаються семантика й граматики, сконцентровано чимало синтаксичних проблем, які постали в числі актуальних і недостатньо з'ясованих у сучасній граматичній науці. Багато з таких питань учені розв'язують у взаємодії різних концептуальних підходів, уточнюючи, конкретизуючи окремі частковості традиційної граматики, тим самим розвиваючи й поглиблюючи категорійну граматику з позицій сучасних підходів до інтерпретації лінгвістичних одиниць. Розв'язанню багатьох питань лексикології та граматики значною мірою сприяло вчення про сполучуваність, що включає валентність, інтенцію. Невід'ємними складниками цього вчення є розмежування ознак обов'язковості / необов'язковості в системі мовних і мовленнєвих залежностей між словами (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко та ін.).

Поглиблене вивчення повнозначного слова в сучасних граматичних студіях успішно поєднує найважливіші напрями й підходи: семантичний і граматичний у їхній нерозривності. Граматичний компонент у слові розглядають як такий, що не нашаровується на нього, не виводиться на рівні мовних абстракцій, а постає його невід'ємною категорійною сутністю.

У сучасних підходах до поглибленого вивчення категорійних явищ у граматиці повнозначному слову відведена провідна роль [67; 90; 101; 194]. Граматичні дефініції як категорійні узагальнення постають у вигляді

абстрактних металінгвістичних постулатів для поглибленого вивчення й опису складної системи мовних реальностей як у лексичному, так і в граматичному планах [102, 5].

У категорійній синтаксис як вершинний рівень граматичних підсистем входять повнозначні слова з їхньою головною домінантою – здатністю сполучатися одне з одним через наявність у них внутрішніх складових (сем), здатних певним чином реалізуватися в межах самого слова чи в його сполучувальних можливостях із іншими словами для номінації відповідних денотатів. Отже, саме у сполучуваності повнозначні слова виконують їхню основну номінативну функцію – називання денотатів об'єктивної дійсності [101].

У цьому плані повнозначні слова розглядають як мовні одиниці з властивими їм ознаками номінувати і в такий спосіб відтворювати лінгвальну природу основних синтаксичних категорій та одиниць через їхню сполучуваність. Проблема сполучуваності повнозначних слів як передумова утворення словосполучень та різного роду семантичних єдностей з їхнім наступним транспонуванням у речення – одна з ключових не лише у граматиці, а й у теорії мови загалом. Для розв'язання проблем, які стосуються сполучуваності мовних одиниць, використовують терміни «сполучуваність», «валентність», «дистрибуція», «інтенція», «вибірковість», «синтаксична потенція», «конфігурація». Найбільш узвичаєними є терміни «валентність» та «сполучуваність» (Л. Теньєр, І. Вербен, Г. Брінкман, С.Д. Кацнельсон та ін.).

Грамматичні і лексико-синтаксичні фактори, що формують сполучувальні властивості повнозначного слова, мають позалінгвістичну основу і пов'язані з відображенням відношень, в які можуть вступати чи обов'язково вступають відповідні типи денотатів. Такі властивості визначає діапазон смислових відношень, що їх воно (слово) може передавати у поєднанні з іншими словами за особливостями його лексичної і граматичної семантики. Фактично, валентні

властивості слова проєктують його синтаксичні зв'язки, а схема валентностей виступає формулою сполучуваності слова [127, 34].

Валентність повнозначного слова характеризує здатність слова до сполучуваності, що визначається його лексичною чи лексико-граматичною природою. У цьому плані видається можливим говорити про т.зв. валентнісний підхід до вивчення структури мови, речення зокрема. Останнім часом висновки, що базуються на цьому підході, успішно використовують у теорії формально-синтаксичного осмислення природи простого речення, його категорій, компонентів реченнєвої структури.

В аспекті вивчення складу і властивостей компонентів формально-синтаксичної структури речення перевагу надають ширшому терміну – «сполучуваність». Вивчення лексичної сполучуваності у вітчизняному мовознавстві започатковано Л.В. Щербою, у зарубіжній лінгвістиці на це явище звернув увагу В. Порціг, розробляючи теорію «семантичного поля». Проблема сполучуваності як одного з основних факторів структури і функціонування мови активно розроблялася послідовниками Ф. де Соссюра, її використано в теорії словосполучення В.В. Виноградова.

У сучасній граматичній теорії сполучуваність розглядають в аспекті формальної інтерпретації слова як його об'єктивну лінгвальну сутність. Під сполучуваністю розуміють властивість слова поєднуватися з певним колом форм, які його поширюють, і пов'язують із логічними категоріями та екстралінгвістичними чинниками. Сполучуваність розглядаємо як лексико-синтаксичну властивість повнозначного слова, що виявляється в утворенні набору підпорядкованих словоформ, які залежать від умов реалізації синтаксичних зв'язків відповідних граматичних розрядів слів [99, с. 29]. М. Кочерган сполучуваністю слова називає «...парадигматику його синтаксичних властивостей, упорядковану сукупність його синтаксичних зв'язків і слів, що з ним сполучаються» [120, с. 30].

Сучасні лінгвісти особливо акцентують на взаємодії семантики слова і його сполучувальних властивостей. Лексико-семантичну типологію повнозначних слів (зокрема дієслів, іменників, прикметників) нерідко пов'язують із синтаксичними властивостями, які виявляються в сполучуваності з іншими словоформами [99, с. 130]. Сполучуваність повнозначних слів стала об'єктом спеціальних досліджень, пов'язаних із проблемами інтерпретації граматичних (синтаксичних) категорій [141]. Заслужують на увагу в цьому плані дисертаційні роботи, монографії, наукові статті з україністики, присвячені вивченню функціонально-семантичних особливостей абсолютивних дієслів української та інших мов [94; 95; 127], інформативно недостатніх слів української мови [113], предикатів [106]. Дослідники не лише торкаються проблем теорії синтаксичної сполучуваності, але й на основі цієї теорії по-новому підходять до з'ясування конкретних питань граматики української мови.

Суттєвим у теорії сполучуваності є розмежування лексичної та синтаксичної сполучуваності. Ми розглядаємо лексичну сполучуваність як набір та умови реалізації лексичних поширювачів слова, зумовлених його семантикою. Синтаксичну сполучуваність кваліфікуємо як набір та умови реалізації синтаксичних зв'язків слова, сполучуваність певних граматичних розрядів слів. Лексична сполучуваність накладає певні обмеження на синтаксичну, оскільки реалізація моделі сполучуваності слова значною мірою зумовлена реальними зв'язками між об'єктами дійсності. У широко використаній у дослідженні обов'язкових прислівних компонентів теорії сполучуваності акцентуємо на її визначальних властивостях, які стосуються сполучувальних особливостей повнозначних слів у підрядних власне-словосполученнях, що дає змогу практично виокремити обов'язкові прислівні компоненти з-поміж усіх неголовних компонентів реченнєвої структури. Виділяємо такі основні ознаки: належність слова до певної частини мови та ступінь семантичної наповненості повнозначного слова. Остання ознака

виступає власне синтаксичною, яку підтверджують сильнію синтаксичні зв'язки повнозначного слова із залежними від них словами в межах словосполучення чи семантичної єдності.

Ступінь семантичної наповненості є найбільш суттєвою ознакою повнозначного слова з погляду прогнозування ним синтаксичних зв'язків у підрядному словосполученні. З урахуванням цієї характеристики учені виділяють такі «синтаксичні» групи слів: 1) слова, що самостійно (автономно) виражають значення, без залучення поширювачів – залежних слів; 2) слова, які реалізують семантику в обов'язковому поєднанні із поширювачами (Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Н.Ю. Шведова, Г.О. Золотова, О.В. Гулига, А.П. Загінкто). О.В. Гулига запропонувала номінацію «автосемантичні» і «синсемантичні» лексеми, окреслюючи поняття автосемантиї як «здатність мовної одиниці виражати значення незалежно від інших», а синсемантиї – як «здатність мовної одиниці виражати значення тільки в сполученні з іншими одиницями, на фоні контексту чи ситуації» [68, с. 65].

Такий поділ слів за їхніми сполучувальними властивостями постійно переглядається, конкретизується, доповнюється. Так, Н.Л. Іваницька розмежовує: 1) слова абсолютного (автосемантичного) значення, чи закритої семантики; 2) слова релятивної семантики (синсемантичні); 3) слова відносно релятивної семантики, які в одних випадках реалізують семантику самостійно, поза синтаксичним оточенням, а в інших – вимагають обов'язкового поширення їх залежними компонентами; 4) інформативно недостатні слова [99, с. 18].

Принагідно наголошуємо, що термін О.М. Пешковського «сильне керування», використаний ним для позначення зв'язку дієслова з відмінковими формами іменника, необхідними для завершення вираженого дієсловом змісту, найповніше розкриває поняття «обов'язкова сполучуваність». Теорія факультативної та обов'язкової сполучуваності, безумовно, не обмежується виявленням відношення між дієсловом і його залежними субстантивними формами, хоч і простежується найвиразніше і найповніше саме в дієслівній

сполучуваності. Розвиток і поглиблення теорії сполучуваності в україністиці, що пов'язано з теорією валентності, спричинив широке використання комплексу методичних прийомів, основу яких складає синтагматика повнозначних слів, а також уточнення різного роду значень категорійного синтаксису.

Отже, синтагматика повнозначних слів «надійно» поділяє їх на автосемантичні та синсемантичні. Автосемантичні слова реалізують свою лексичну семантику безвідносно до інших слів у словосполученні та реченні. У структурі словосполучень вони проєктують слабкі позиції для прислівних факультативних компонентів речення [97; 98; 127; 175]. Така значеннєва самодостатність автосемантичних слів спричиняє утворення факультативних прислівних компонентів. Автосемантичні слова функціонують як окремі формально-синтаксичні компоненти із властивою їм ознакою номінувати нерозчленовані денотати [101].

Синсемантичні слова реалізують свою лексичну семантику в обов'язковому поєднанні з іншими повнозначними словами. У словосполученнях вони проєктують сильні позиції для прислівних обов'язкових компонентів речення [97; 98; 182]. Їхня значеннєва несамодостатність спричиняє утворення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення. У реченні синсемантичні слова функціонують як окремі формально-синтаксичні компоненти із властивою їм ознакою номінувати розчленований денотат [101, с. 7]. В усіх випадках словосполучення з опорним синсемантичним словом реалізують смислову завершеність через сильне керування опорного слова із залежним від нього. Таке залежне слово утворює обов'язковий компонент прислівної залежності.

Послідовно застосована процедура елімінування на рівні словосполучення в кожному конкретному випадку дає змогу визначити в реченні обов'язкові компоненти прислівної залежності для того, щоб

об'єктивно відмежувати їх від інших компонентів. Межують із факультативними компонентами напівпредикативні конструкції – дієприслівникові та дієприкметникові звороти, відокремлені конструкції, що можуть перетворюватися в окремі речення. Додаткових коментувань потребують конструкції із «прихованою формою предикативності» [98, с. 52]: *Директор прийшов задоволений і Директор прийшов + Він був задоволений*. У таких реченнях відсутня пауза, що супроводжує специфічну інтонацію відокремлення додаткової предикативної конструкції від іншої частини речення. Відсутність синсемантичного дієслова та специфічне «проникнення» основної й додаткової предикативності спричиняють об'єднання слів у формально-синтаксичній структурі такого речення як нерозривного предикативного комплексу – дуплексива [211, с. 40-41]. На межі між обов'язковими і факультативними компонентами прислівної залежності деякі вчені розглядають компоненти, що утворилися із залежних слів словосполучення, слова якого поєднані напівсильним (напівслабким) типом керування. Такий тип синтаксичного зв'язку спостерігається у випадках, коли «залежний компонент поєднується не з опорним елементом, а з опорним елементом і залежними від нього словами [85, с. 13]»: *подарувати книгу другові, присвятити вірш нареченій*.

Отже, сполучувальні характеристики повнозначних слів, зокрема їхні синсемантичні властивості, спричиняючи утворення сильних позицій на рівні словосполучень, диференціюють прислівні компоненти, утворені повнозначними словами відповідних словосполучень. Формально-синтаксичний план вивчення структури простого речення передбачає визначення ознак, які забезпечують виокремлення й класифікацію обов'язкових прислівних компонентів.

Розроблена в україністиці теорія формально-синтаксичної (позиційної) структури речення (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко) орієнтує на диференціацію таких компонентів (другорядних членів речення). Теорія семантико-

граматичної структури речення і виділювані в ній семантико-граматичні компоненти також великою мірою сприяє розмежуванню формально-синтаксичних прислівних компонентів. Формально-синтаксичні і семантико-граматичні компоненти речення взаємопов'язані. Засадничі основи їхнього визначення в плані обов'язковості / факультативності нерідко збігаються в своїх вихідних позиціях. Уже сам факт прислівності (прислівної залежності) компонента формально-синтаксичної структури речення спричиняє розгляд, виходячи із синсемантизму опорного повнозначного слова у підрядному словосполученні, його потенційних можливостей реалізувати закладений у ньому зміст.

Обов'язкову сполучуваність виявлять: синсемантичні дієслова (*брати* (що?) *лопату*, *копати* (що?) *яму*, *виготовляти* (що?) *продукцію*, *рятувати* (кого?) *людину*, *лікувати* (кого?) *хворого*, *звикати* (до чого?) *до труднощів*, *звертатися* (до кого?) *до товариша*, *повірити* (кому?) *другові*, *повірити* (в що?) *в успіх*); синсемантичні іменники (*виконання* (чого?) *зобов'язань*, *закупівля* (чого?) *сировини*, *лідер* (чого?) *партії*, *захоплення*(чим?) *музикою*, *глава* (чого?) *сімейства*, *ліквідація* (чого?) *заборгованості*, *застосування* (чого?) *новаторства*, *тестування* (чого?) *знань* (кого?) *випускників* (чого?) *шкіл*, *термін* (чого? який?) *подання* (чого?) *документів*, *побачення*(з ким?) *з дівчиною*, *звіт* (про що?) *про виконання*); синсемантичні прикметники та прикметникові словоформи (*потрібний* (кому? для кого?) *людям* (для людей), *гідний* (чого?) *похвали*, *достойний* (чого?) *любви*, *ладен* (до чого?) *заприсягнути*, *сильніший* (від чого? за що?) *від вітру* (за вітер, ніж вітер)); синсемантичні прислівники (*варто* (що?) *сказати*, *треба* (що?) *виконати*, *потрібно* (що?) *вивчити*, *необхідно* (що?) *зробити*).

Якщо «обов'язковість» стосовно прислівного формально-синтаксичного компонента видається такою, що знаходить певні «підвалини» в комплексі визначальних обов'язкових параметрів, то в конкретних реченнєвих структурах ця ознака нерідко виявляє деяку інтерпретаційну недосконалість. Особливо

невиразними й неоднозначними щодо вияву ознак обов'язковості можуть бути компоненти в позиції автосемантичних слів, які суттєво не потребують залежних слів для компенсації семантики. Пор., наприклад, структури, спільною ознакою яких є прикметникові слова в ролі опорних: *широкий в плечах лісоруб, довга за коліна спідниця, свіжий з повітря запах*. В усіх випадках ідеться про визначення ступеня обов'язковості приприкметникових компонентів *в плечах, за коліна, з повагою*. Таку процедуру аналізу здійснюємо методом елімінування зазначених компонентів: *широкий в плечах (лісоруб)** → *широкий (лісоруб)*; *довга за коліна спідниця* → *довга спідниця*; *свіжий з повітря запах* → *свіжий запах*.

Враховуючи різнокомпонентну підпорядкованість прислівних обов'язкових компонентів та їхню роль в утворенні речення, їх можна об'єднати в дві групи. До першої групи відносимо компоненти, які поширюють головні (підмет, присудок, головний член односкладного речення) – прислівні обов'язкові компоненти первинної залежності [98]. Другу групу утворюють решта прислівних обов'язкових компонентів – прислівні обов'язкові компоненти вторинної залежності. *Після народження дитини Марія стала по-іншому ставитися до чоловіка* (У. Самчук) – обов'язкові компоненти *по-іншому* та *до чоловіка* є компонентами первинної залежності, оскільки вони поширюють присудковий компонент *стала ставитись*; обов'язковий компонент *дитини* є компонентом вторинної залежності, оскільки він обов'язково поширює детермінант *після народження*.

Інтегральною ознакою обов'язкових компонентів як первинної, так і вторинної залежності, виступає їхня здатність займати сильні прислівні позиції і в такий спосіб компенсувати інформативну недостатність повнозначного слова (синсемантизм повнозначного слова), яке утворює такі позиційні умови. Інформативну достатність / недостатність ми розглядаємо на рівні словосполучення і на рівні речення. Інформативну достатність на рівні речення

потрактуюємо як здатність реалізувати семантику тих словоформ, які поширюють головні компоненти речення (підмет, присудок, головний компоненти односкладного речення). Зрозуміло, що у багатьох випадках наявність лише предикативного ядра не робить речення структурою завершеною й інформативно достатньою синтаксичною одиницею. Й.Ф. Андерш зауважував: «... більшість додатків є необхідними поширювачами дієслова – предиката, відіграючи конструктивну роль у формуванні структурно-інформативного мінімуму речення» [6, с. 7]. Інформативну достатність / недостатність на рівні словосполучення розглядаємо як здатність реалізувати семантику всіх слів у синтагматичних рядах їхньої сполучуваності з іншими словами, безвідносно до позиції у структурі речення.

Такий підхід забезпечив поділ прислівних обов'язкових компонентів на компоненти високого та низького рангів. Обов'язковими прислівними компонентами високого ранку є: первинні прислівні компоненти; прислівні компоненти, що утворюють разом з першими ланцюгові ряди обов'язкових залежностей: *Таку увагу до флоту депутат пояснив значенням Чорного моря* (З газ.) – придієслівний іменниковий компонент у знахідному відмінку *увагу* і приіменниковий прийменниково-іменниковий компонент у родовому відмінку *до флоту* є обов'язковими компонентами високого рангу. Обов'язковий приіменниковий компонент *Чорного моря* є обов'язковим компонентом низького рангу.

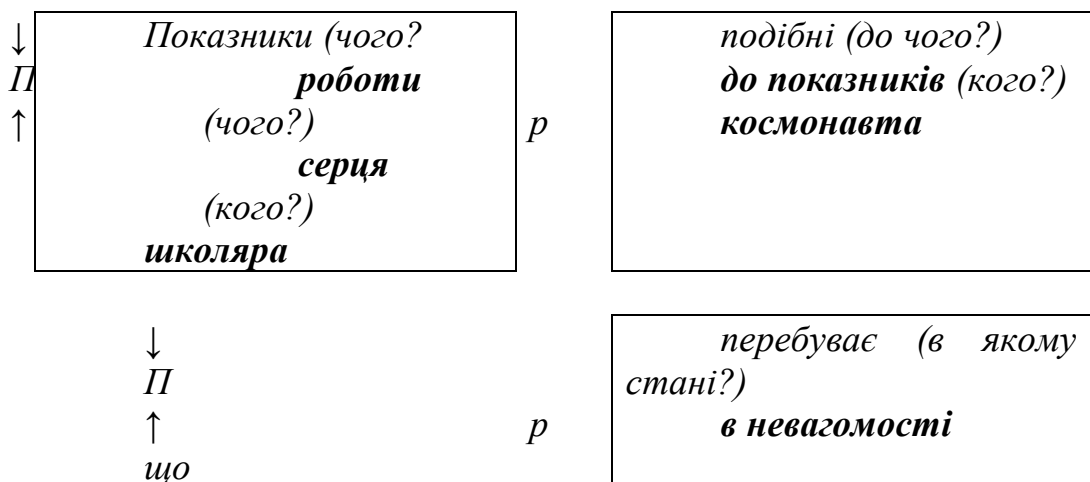
Повністю погоджуючись із теорією К.Г. Городенської щодо можливостей факультативних компонентів «економно виражати компресовані ситуації» у структурі речень [59, с. 262], вважаємо за необхідне лише зауважити, що в кожному конкретному випадку необхідно брати до уваги синтагматику повнозначного слова в позиції опорного елемента словосполучень. Так, якщо, наприклад, приіменниковий прислівниковий компонент, утворений на базі іменникового словосполучення *сніданок нашвидку*, є факультативним, то приіменниковий компонент, утворений із словосполучення *звичка палити* має

властивості обов'язкового, оскільки іменник *звичка* є синсемантичним словом (*звичка хороша, звичка погана, звичка змовчувати, звичка сутулитись* та ін.).

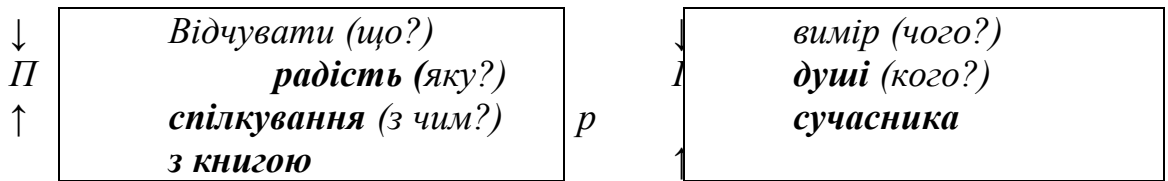
У структуру поширених речень найчастіше входять багаточисельні прислівні компоненти, обов'язкові й факультативні, що можуть бути об'єднані в групи, своєрідні блоки, обов'язковість чи факультативність прислівних компонентів у яких детермінують опорні слова залежно від властивих їм синсемантичних чи автосемантичних ознак, які виявляють себе в сполучуваності з іншими словами. Усі речення з обов'язковими прислівними компонентами є реченнями поширеної структури. Є речення, в яких переважають обов'язкові компоненти: *До добору насіннєвої картоплі слід ставитися відповідально* (З газ.); *У жовтні виконують обрізування дерев та кущів, вносять добрива, провадять полив, перекопування і розпушування ґрунту* (З газ.).

Переважна частина прислівних обов'язкових компонентів зосереджена в основних блоках реченнєвої структури: підметовому, присудковому та головного члена речення односкладної будови і мають статус високого рангу. Саме вони зумовлюють поверхневу структуру простого поширеного речення. На периферії такої структури перебувають факультативні (необов'язкові) прислівні компоненти, детермінанти та обов'язкові компоненти низького рангу.

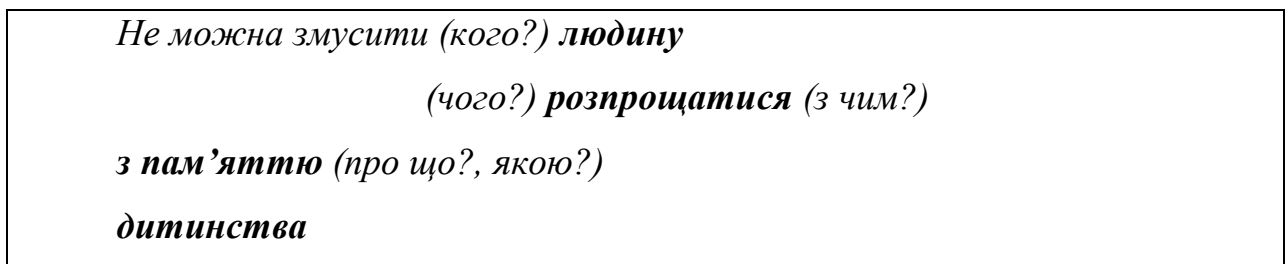
Показники роботи серця школяра під час уроків подібні до показників космонавта, що перебуває в невагомості (З газ.)

Відчувати радість спілкування з книгою – це вимір душі сучасника (З газ.)

Не можна змусити людину розпрощатися з пам'яттю дитинства (З журн.)

Сильні прислівні позиції для прислівних обов'язкових компонентів утворюють: синсемантичні дієслова, синсемантичні іменники, синсемантичні прикметники, синсемантичні прислівники. Синсемантичні словоформи цих частин мови проєктують позиції для прислівних обов'язкових компонентів: придієслівних обов'язкових компонентів, приіменникових обов'язкових компонентів, приприкметникових обов'язкових компонентів, приприслівникових обов'язкових компонентів. Сильні позиції, утворені в основному синсемантичними словоформами цих частин мови, заміщують повнозначні слова цих же частин мови, утворюючи систему прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.

1.2. Підрядне словосполучення і прислівний обов'язковий компонент формально-синтаксичної структури речення

Проблема виділення прислівних обов'язкових компонентів переплітається зі складною проблемою взаємозв'язку й розмежування основних синтаксичних одиниць – речення і словосполучення – як центрального питання теорії синтаксису загалом. Заслуговує на увагу в цьому зв'язку висновок, який зробив І.Р. Вихованець у своїй монографії «Прийменникова система

української мови»: «Розмежування синтаксичних одиниць-конструкцій – речення і словосполучення – становить одну із складних проблем теорії синтаксису. Найвразливішим місцем синтаксичної теорії стосовно співвідношення речення і словосполучення є проблема словосполучення» [49, с. 26].

Основні ідеї, покладені в основу теорії прислівних обов'язкових компонентів, мають свою історію, в якій простежується неоднакове, а то й протилежне в своїй основі трактування словосполучень щодо виявлення в них ознак синтаксичної природи (В.В. Виноградов, А.М. Мухін, О.С. Мельничук, М.М. Прокопович, Г.М. Удовиченко, Н.Ю. Шведова). Посилені акценти на номінативних ознаках словосполучення (В.В. Виноградов), ототожнення власне-словосполучень і невласне-словосполучень (М.М. Прокопович, М.В. Щерба, Г.М. Удовиченко), розширення сфери одиниць-словосполучень (О.С. Мельничук), по суті справи, дещо переорієнтували теорію словосполучення як головної синтаксичної одиниці. В україністиці з появою праць І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської утвердився новий підхід до вивчення словосполучення і речення. Так, І.Р. Вихованець наголошує: «Фундаментальне розрізнення речення і словосполучення ґрунтується на тому, що формальним представником речення виступає присудок, фундаментальним представником словосполучення – його означуваний (опорний) член, який завжди здійснює зовнішні стосунки словосполучення з іншими структурними одиницями речення» [49, с. 27].

Розгляд словосполучень як мовних чи мовленнєвих побудов, похідних від речення, зумовив значне поглиблення теорії формально-синтаксичного членування простого речення на основі теорії синтаксичної деривації. Основоположні ідеї цієї теорії закладено в працях К.Г. Городенської [59-61], зокрема стосовно умов утворення факультативних прислівних компонентів.

Із урахуванням різного роду дериваційних процесів мовного й мовленнєвого характеру Н.І. Кухар розглянула структуру й семантику

факультативних прислівних компонентів у кожному конкретному мовленнєвому вияві і реченнєвому вжитку цього компонента [127].

Поділяючи думки І.Р. Вихованця та К.Г. Городенської про природу й типи словосполучень, розглядаємо утворення прислівних обов'язкових компонентів на базі власне-словосполучень: *виконувати план, шанувати батьків, казати правду, відроджувати село, боротися з безробіттям, забезпечувати добробут, перетинати кордон, споруджувати монумент, стосунки з владою, встановлення пам'ятника, порівняння з минулим, задоволення бажань, згадка про війну, покоління батьків, поводитися чемно, поклик серця, відновлення пам'яті, систематизація знань, вдячний другові, гідний нагороди* і т.д. Власне-словосполучення розглядаємо як синтаксичну конструкцію, що відбиває зумовлені системою мови можливості опорних повнозначних слів до поєднання з певними словоформами. Специфіка утворення власне-словосполучень полягає в тому, що в них поєднання повнозначних слів зумовлене внутрішніми сполучувальними властивостями; їхня структура є передбачуваною законами поверхневого рівня мови. У таких словосполученнях, отже, елементи мають залежний характер і в такому вигляді входять у структуру речення. Речення з власне-словосполученнями включає їх «готовими» у свою структуру [54, с. 29-30].

Умовою творення власне-словосполучень є сильний підрядний зв'язок між їхніми складовими. Особливий статус у системі власне-словосполучень посідають словосполучення, утворені синсемантизмом опорного слова: *зберігати спокій, відстоювати правду, реалізувати значення, явище деривації, система голосних, милуватися природою, заглиблення в теорію, повний сили, гідний нагороди*.

Власне-словосполучення, як і невласне-словосполучення, відмінні щодо творення, об'єднує спільна ознака в поверхневій структурі речення: як перші, так і другі, розчленовуються на окремі компоненти, що входять у формально-синтаксичну структуру речення.

Як уже зазначалося, стосовно творення й виділення прислівних обов'язкових і факультативних компонентів суттєвим у цьому зв'язку є розмежування опорних слів у словосполученнях на автосемантичні й синсемантичні. Якщо автосемантизм опорного слова спричиняє утворення слабких прислівних позицій для заміщення їх факультативними прислівними компонентами, то синсемантизм, навпаки, забезпечує сильні прислівні позиції, які у структурі речення заповнюють обов'язкові прислівні компоненти: *І дало ж йому зв'язати своє життя з чужинкою...* (І. Багрянний) – [*дало (кому?) йому (що?) зв'язати (що?) життя (з ким?) з чужинкою*]. Виділені в реченні компоненти *йому, зв'язати, життя, з чужинкою* є обов'язковими прислівними компонентами: усі вони утворилися на базі власне-словосполучень: дієслівно-займенникового (*дала йому*), дієслівно-дієслівного (*дало... зв'язати*), дієслівно-іменникового (*зв'язати життя*), дієслівно-іменникового (*зв'язати з чужинкою*).

Такий аналіз засвідчує синсемантизм опорних слів у словосполученнях, а отже, їхню здатність утворювати сильні позиції для заміщення прислівними обов'язковими компонентами: придієслівним безприйменниково-займенниковим у давальному відмінку (*йому*), придієслівним інфінітивним (*зв'язати*), придієслівним безприйменниково-іменниковим у знахідному відмінку (*життя*), придієслівним прийменниково-іменниковим в орудному відмінку (*з чужинкою*). Водночас послідовний поетапний аналіз словосполучень, у межах яких утворилися обов'язкові компоненти, показує ієрархію залежностей обов'язкових компонентів у відповідних морфологічних формах.

Концептуальну основу теорії виділення прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення з наступним поділом їх на обов'язкові та факультативні складає теорія про синтаксичні зв'язки між словами в підрядних словосполученнях. Прислівність підрядного зв'язку спричиняє певну градацію сили односпрямованого зв'язку між словами в

словосполученнях. У транспонованих у реченнєву структуру словосполученнях такий зв'язок незмінно переходить у речення, відтворюючи різні залежності між компонентами формально-синтаксичної структури речення. Отже, невід'ємною домінантою виділення обов'язкових прислівних компонентів слугує вчення про два типи підрядних словосполучень: власне-словосполучень (*згадувати минуле, зустрічати весну, заощадження коштів, прийом ліків, вступ до аспірантури*) та невластне-словосполучень (*посваритися через непорозуміння, бланки для документів, друкувати швидко*).

Обов'язкові прислівні компоненти характеризує обов'язковий передбачуваний сильний зв'язок між словами в підрядному словосполученні. «Передбачуваність, як і обов'язковість зв'язку спричинюють властивості опорного компонента. Обов'язковість підрядного зв'язку – це його необхідність, регулярність» [55, с. 28-29]. З ознаками передбачуваності та обов'язковості прислівного підрядного зв'язку між словами в словосполученні (між формально-синтаксичними компонентами в реченні) тісно пов'язана ознака сили підрядного зв'язку [54, с. 192]. У конструкціях, де позиція залежного прислівного компонента з валентного погляду є передбачуваною й обов'язковою, сила підрядного зв'язку більша, ніж у конструкціях із необов'язковим (факультативним) компонентом.

За характером синтаксичних відношень між елементами словосполучення традиційно виділяють три семантико-синтаксичні типи словосполучень: атрибутивні, об'єктні, обставинні. Ці семантико-синтаксичні відношення, що відтворюють граматичну семантику компонентів речення, отже, виникають на основі формальних відношень між опорним і залежним словами словосполучення.

Власне-словосполучення утворюються внаслідок реалізації опорним словом сполучувальних властивостей (реалізацією первинної сполучуваності слова) і значною мірою визначаються його категорійними значеннями: *добра звістка, ніжна берізка, гірка образа, щире захоплення, духовний скарб, слухати*

пояснення, заритися в пісок, вибігти на подвір'я, принести води, підготувати доповідь, відповісти на питання.

Невласне-словосполучення є результатом перетворення речень (згортання їхніх компонентів). Вони не відбивають семантичної і структурної закономірності сполучуваності слів, а тому цей тип словосполучень не вживається поза реченням і не може набувати ознак предикативності, смислової та інтонаційної завершеності.

Лінгвальна природа таких словосполучень є досить складною, що підтверджується неоднозначною інтерпретацією її граматистами. Так, Н.Ю. Шведова, розглядаючи словосполучення типу *салат із овочів*, мотивує його походження трансформацією дієслівних словосполучень у субстантивні [217]. Авторка наголошує, що еліпсис дієслова у позиції головного компонента формально-граматичної структури речення неможливий, але позиція поширювача його уможлиблює: *салат, виготовлений із овочів – салат із овочів – Сестра готує салат із овочів*. І.Р. Распопов пояснює походження словосполучень типу *зібрання біля будинку* процесом редукції дієслова у конструкції з просторовим значенням [173, с. 86]. На думку Н.Я. Дзюбишиної, трансформація субстантивних словосполучень у речення: *вікно в сад – вікно виходить в сад* безпідставно трактується як така, що приписує іменнику властивість конденсувати в собі значення дієслова. «Для такого твердження немає достатніх підстав, бо значення... граматичних форм залишається тим самим, з яким би словом ці форми не сполучались», – вважає автор. Тому субстантивні словосполучення такого типу автор кваліфікує як семантично автономні [70, с. 73].

Ми вважаємо, що всі дериваційні типи словосполучень транспонуються у реченнєву структуру, при цьому елементи словосполучень отримують статус компонентів формально-синтаксичної структури речення, зберігаючи семантико-синтаксичні відношення і зв'язки, що їх вони мали в словосполученні. Неоднорідність синтаксичних зв'язків у власне-

словосполученнях та невласне-словосполученнях зумовлюють диференціацію властивостей компонентів синтаксичної структури, які утворюються у результаті транспонування цих словосполучень у речення, і уможливають типологію відповідних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

У різних позиційних умовах речення можуть спостерігатися процеси міжкомпонентного перерозподілу, пов'язані з інформативною значимістю деяких повнозначних слів. Один із таких процесів пов'язаний із явищем семантичної нейтралізації елементів словосполучення, зумовлених позиційними умовами реченнєвої структури. Це найчастіше стосується іменників, які лексично повторюються в головних позиціях підметово-присудкового комплексу в реченнях іменної будови: *Наша епоха – це епоха перебудови* (З газ.). Формально факультативний підметовий поширювач *наша* і присудковий поширювач *перебудови* вживаються при одних і тих самих словах (*епоха*), що зумовлює переосмислення змістової інформації в присудковому компоненті – приіменниковий обов'язковий компонент «перебирає» на себе функцію присудка. По суті, ядерний присудковий елемент зазнає позиційної нейтралізації: *Наша епоха – це епоха перебудови* → *Наша епоха – це перебудова*.

Міжкомпонентний перерозподіл повнозначних слів тісно пов'язаний із нейтралізацією семантики деяких із них. Такими є, наприклад, іменникові слова *чоловік, дівчина, хлопець, річ, особа, справа* у функції присудкових компонентів двоскладного речення, які поширюють прикметникові словоформи відповідної семантики: *Він добрий чоловік; Керувати колективом – справа непростя*. Прикметникові слова *добрий, непростя*, що входять до складу іменниково-прикметникових словосполучень (*чоловік добрий, справа непростя*) на базі транспонованих словосполучень переходять до складу присудкового компонента, нейтралізуючи семантику ядерних слів словосполучень: *Він*

добрий чоловік → Він добрий; Керувати колективом – справа непроста → Керувати колективом – непросто.

Слово у реченні потенційно може входити у різні словосполучення – як опорний і як залежний елементи. Опорне слово словосполучення може отримати статус залежного, а залежне може стати опорним у новому словосполученні. Діапазон синтаксичних можливостей опорного і залежного слів словосполучення різний. Залежний елемент словосполучення транспонується у реченнєву структуру, вже виконуючи функцію поширювача слова, тому роль прислівного поширювача певною мірою зумовлена його попередньою функцією у словосполученні. Наслідком перерозподілу синтаксичних зв'язків у формально-синтаксичній структурі речення є поява синкретичних компонентів [14; 15].

Отже, визнаючи підрядне словосполучення результатом реалізації сполучувальних властивостей слова, трактуємо його як початковий етап формування прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Залежний елемент підрядного словосполучення отримує у формально-синтаксичній структурі речення статус прислівного обов'язкового компонента, зберігаючи семантико-синтаксичні відношення і зв'язки з опорним словом. У поверхневій структурі речення прислівні обов'язкові компоненти являють собою залежні словоформи власне-словосполучень.

Притаманні словосполученню типи і форми синтаксичних зв'язків зберігаються в реченні; вони відтворюють відповідні зв'язки між словами транспонованого у речення словосполучення. В.А. Звєгінцев з цього приводу зауважує: «Саме у словосполученні виявляються граматичні зв'язки слів, за допомогою яких із слів будується речення» [87, с. 132].

Типові для словосполучення синтаксичні зв'язки безпосередньо впливають на поширення опорних слів словосполучень, що є результатом реалізації їхньої синтагматики. Транспонуючись у речення і зберігаючи в ньому синтаксичні зв'язки, словосполучення утворює формально-синтаксичні

компоненти як мінімальні синтаксичні одиниці реченнєвого рівня. Морфологічна природа, структура, семантика та функції цих компонентів відтворюють лексико-семантичну та граматичну природу відповідних підрядних словосполучень.

Словосполучення як синтаксична одиниця, що виникає на основі реалізації синтаксичних потенцій слова, виконує функцію поширення внутрішнього складу речення і характеризується здатністю опорного слова утворювати сильні позиції, які заповнюють обов'язкові залежні словоформи.

Отже, для розуміння синтаксичної природи словосполучення визначальними є сполучувальні можливості слів, які їх утворюють. Опорний елемент по-різному виявляє здатність реалізувати синтаксичні зв'язки у словосполученні, що зумовлюється передусім граматичною природою тієї частини мови, до якої він належить, а також семантикою обох поєднаних слів, як і характером виражених ними відношень.

Граматичне вираження синтаксичного зв'язку слів у словосполученні також здійснюється по-різному, але завжди більшою чи меншою мірою залежить від семантичного потенціалу опорного слова. Так, синсемантичні слова реалізують сильний зв'язок між словами в словосполученні: *вивчити вірш, продовжити дискусію, розв'язати задачу, виконати план, займатися бізнесом, ризикувати життям, виявити недоліки, довідатися про небезпеку, оформлення стенду, реставрація картини, розуміння ситуації, властивий жінці, відзначатися новизною*. Автосемантичні слова реалізують слабкий зв'язок із залежним словом у словосполученні: *богатыр справжній, зовнішність приємна, вибори дострокові, випадок щасливий, насіння доброякісне, папір білий, світати рано, іменник абстрактний, операція успішна* і т.д.

Збереження відповідно сильних / слабких синтаксичних зв'язків між словами підрядних словосполучень у реченні спричиняє утворення опорними словами словосполучень сильних (напружених) / слабких (ненапружених)

позицій для залежних формально-синтаксичних компонентів речення [98; 99; 100].

Сильні позиції утворюють синсемантичні слова; слабкі позиції утворюють автосемантичні слова [127]. Залежне від синсемантичного слова в підрядному словосполученні слово у реченнєвій структурі заповнює прогнозовану синсемантичним словом сильну позицію, утворюючи прислівний обов'язковий компонент: *Індивідуальні здавачі молока виявились нездатними протистояти диктату переробників* (З газ.) – сильні позиції утворюють синсемантичні слова: *здавачі* (чого?), *протистояти* (чому?), *диктату* (кого?); *Міністерство розширило дію спрощеної процедури видачі громадянам актів на землю* (З газ.) – сильні позицію утворюють синсемантичні слова: *розширило* (що?), *дію* (чого?), *процедури* (якої? чого?), *видачі* (кому? чого?), *актів* (на що? яких?).

Залежне в підрядному словосполученні слово в реченнєвій структурі заповнює прогнозовану синсемантичним словом сильну позицію, утворюючи прислівний обов'язковий компонент формально-синтаксичної структури речення: *Цей іспит необхідний інвалідам у Америці; він просто зобов'язує їх не поступатися одноліткам у рівні знань та навичок* (З журн.); *Своєрідність дієслова виявляється в складі його граматичних парадигм* (В. Русанівський); *З луку дорога простирається в ліс, свіжою зеленню покрився молодий півлісок* (Є. Гуцало); *А з гущавини вийшли тіні на узлісся, як табун чорних волів, і лягли вздовж берега понад річкою* (А. Головка); *Признайся мені, чоловіченьку, звідки в тебе така сила і як її можна перемогти?* (Нар. казки); *Через вікно мені видно селище, через двері – море* (Ю. Збанацький).

Прислівні обов'язкові компоненти можуть поширювати:

- підмет, виражений синсемантичним словом: *Потреби громадян будуть визначальними у стратегії розвитку нації* (З газ.);

- присудок двоскладного речення, виражений синсемантичним словом: *Правду люди кажуть, що з роками починаєш глибше усвідомлювати життєві цінності та істини* (В. Яворівський);

- головний член односкладного речення: *У підручниках історії можна помітити деякі «нестиковки»* (З газ.); *Треба низько вклонитися нашому солдату за його неймовірну любов до святої святих – до рідної землі й України-неньки* (З газ.);

- інший прислівний обов'язковий компонент: *Київ ніяк не може завершити юридичну процедуру оформлення білоруських ділянок українського кордону* (З газ.). У такому випадку прислівні обов'язкові компоненти утворюють семантичні єдності, до складу яких входить кілька підрядних словосполучень із послідовною обов'язковою залежністю синсемантичних слів: *завершити* (що?) *процедуру* (обов'язковий компонент поширює присудок) – O₁; *процедуру* (яку?) *оформлення* (обов'язковий компонент поширює попередній обов'язковий компонент) – O₂; *оформлення* (чого?) *ділянок* (обов'язковий компонент попереднього O₂) – O₃; *ділянок* (чого? яких?) *кордону* (обов'язковий компонент поширює попередній компонент O₃) – O₄.

У формально-синтаксичній структурі речення особливий статус мають т.зв. реченнєвотвірні прислівні компоненти, які разом із граматичною основою речення здатні утворювати речення. Такими є прислівні обов'язкові компоненти вищого рангу. До прислівних компонентів вищого рангу відносимо обов'язкові компоненти первинної залежності (у сильних прислівних позиціях, утворених синсемантичними словами у функції головних) та обов'язково залежні від них компоненти у формі ланцюгових рядів: *Потрібно дбати про впровадження нових розробок у виробництво*. Граматичну основу односкладного безособового речення *потрібно дбати* поширюють: обов'язковий прийменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку *про впровадження* первинної залежності, залежний від нього приіменниковий безприйменниково-іменниковий компонент у родовому відмінку *розробок*

вторинної залежності та прийменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку у *виробництво*. В аспекті реченнєвотвірних можливостей усі ці компоненти є компонентами вищого рангу: вони не можуть бути еліміновані і разом із граматичною основою утворюють речення.

Односпрямований тісний підрядний зв'язок слів у словосполученні забезпечує прогнозування опорними словами сильних прислівних позицій, що вже на рівні словосполучення утворюють і координують систему прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Отже, прислівний обов'язковий компонент утворюється в складі підрядних словосполучень із опорними синсемантичними словами. Зберігаючи зв'язок із опорним словом словосполучення, при транспонуванні останніх у структуру речення такий компонент отримує статус обов'язковості, зберігаючи при цьому властиві йому ознаки підрядного власне-словосполучення.

1.3. Семантичні єдності повнозначних слів і утворення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення

Утворення прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення не обмежується підрядними словосполученнями, оскільки є чимало випадків, коли для реалізації семантики синсемантичного слова необхідними бувають більш обсягові структури словесних поєднань на основі сильних прислівних зв'язків: *попросити аудиторію заспокоїтись* (семантика синсемантичного дієслова *попросити* реалізується через обов'язкову сполучуваність його з іменниковою формою *аудиторію* та інфінітивом *заспокоїтись*); *прикрасити кімнату гірляндами* (семантика синсемантичного дієслова *прикрасити* реалізується через обов'язкову сполучуваність його з іменниковою формою *кімнату* та другою іменниковою формою *гірляндами*); *доручити секретареві займатися розкладом* (семантика синсемантичного дієслова *доручити* реалізується через обов'язкову сполучуваність його з іменниковою формою *секретареві* та

синсемантичним інфінітивом *займатися*, семантику якого компенсує іменникова словоформа *розкладом*).

Наукова коректність терміну «семантична єдність повнозначних слів» полягає в тому, що він номінує поняття «підрядне словосполучення», утворене синсемантичним словом в ролі опорного, на відміну від невластивих словосполучень, у яких слова поєднуються слабким підрядним зв'язком. Терміни «семантична єдність» і «власне-словосполучення» не є синонімічними, оскільки частину власне-словосполучень утворюють прислівні факультативні компоненти. Семантична єдність повнозначних слів ґрунтується виключно на сильних підрядних зв'язках між словами і є основою утворення прислівних обов'язкових компонентів речення.

Розмежовуємо такі типи семантичних єдностей повнозначних слів:

а) семантичні єдності, утворені на базі синсемантичного слова в ролі опорного, що включає до свого складу інше повнозначне слово за допомогою сильного підрядного зв'язку (керування чи прилягання). Така семантична єдність за структурою дорівнює підрядному словосполученню з синсемантичним словом у ролі опорного: *розмежовувати поняття, довідатися про новину, видалення пухлини, прохання не плакати, старший за брата, достойний нагороди*;

б) семантичні єдності, утворені на базі синсемантичного слова в ролі опорного, що включає до свого складу дві залежні словоформи, приєднані за допомогою сильних підрядних зв'язків. Така семантична єдність за структурою відрізняється від словосполучення. Синсемантичне слово в такій семантичній єдності утворює дві сильні позиції, що їх заміщують два прислівні обов'язкові компоненти: *дати пораду другові, повести коня на пасовисько, налагодити співпрацю з заводом, подати відвідувачам меню*.

Отже, синсемантичні слова вступають із іншими залежними від них повнозначними словами в поєднання (єдності), зумовлені семантичним потенціалом перших. Такі структури дослідники кваліфікують по-різному, визнаючи в кожному випадку їхню граматичну (синтаксичну), як і семантичну

своєрідність. Беручи до уваги різноструктурність моделей та враховуючи найголовнішу ознаку – обов'язковість входження елементів таких поєднань у єдине смислово-граматичне ціле, ми об'єднуємо такі структури, називаючи їх семантичною єдністю повнозначних слів. Наперед зауважуємо, в семантичній єдності, як і в підрядному словосполученні, кожне повнозначне слово має здатність утворювати окремий компонент формально-синтаксичної структури речення (крім інформативно недостатніх слів).

Поняття «семантична єдність» якоюсь мірою співвідносне з поняттям «максимальне словосполучення» [56, с. 113-114]. О.С. Мельничук з приводу членування структури речення на одиниці нижчого рівня (словосполучення) наголошує: «Розгляд функціонування словосполучень у реченнях, тобто аналіз конкретних словосполучень різних ступенів членування доцільніше починати не з простих двочленних, а з максимальних словосполучень» [56, с. 111]. І далі: «Конкретна синтаксична функція словосполучень усіх нижчих ступенів членування, безперечно, залежить від власної внутрішньо-синтаксичної структури їх формальних типів, але разом з тим вона визначається й загальною синтаксичною структурою цілого речення, тобто фактично внутрішньо-синтаксичною структурою максимального словосполучення» [56, с. 112].

Зручність поняття «семантична єдність» для нашого дослідження полягає в тому, що цей термін охоплює всі можливі сполучення повнозначних слів, об'єднаних сильними підрядними зв'язками в єдине ціле через наявність у повнозначних слів ознак синсемантизму: *допомагати людям, реформувати економіку, багатство синонімів, гідний нагороди, таїна слова, ріка мудрості, допомога малозабезпеченим, сприяти консолідації суспільства, розгляд функціонування словосполучень, розвиток системи підготовки кадрів, засоби вираження думки, передати думки співрозмовникові, пропонувати зборам прийняти рішення* і т.д.

Центральне місце в семантичних єдностях відведено власне синтаксичним підрядним словосполученням двохелементної будови з опорним

синсемантичним словом, яке в структурі речення, розкладаючись на окремі формально-синтаксичні компоненти, може входити в різні семантичні єдності.

Характерно, що при цьому відносно «рухливість» щодо утворення прислівних обов'язкових компонентів може мати опорне слово таких словосполучень; залежне слово словосполучення залишається з ознаками, що їх воно виявляє в первинному власне-словосполученні. Так, наприклад, підрядне словосполучення *поняття парадигми* номінує розчленований предметний денотат, вербалізований синсемантичним іменником *поняття* + автосемантичним іменником *парадигми*. Синсемантичний іменник *поняття* прогнозує сильну позицію для заміщення її обов'язковим прислівним (приіменниковим) компонентом у формі безприіменникового іменника в родовому відмінку – *поняття (чого?) парадигми*. Цей обов'язковий приіменниковий компонент утворюється на рівні підрядного словосполучення, яке, транспонуючись у речення, зберігає ознаки утвореного в його межах обов'язкового приіменникового компонента *парадигми*, безвідносно до позиції, яку займає опорне слово *поняття* в структурі речення: *Поняття парадигми в теорії словотвору є відносно новим* (З. Валюх) – обов'язковий компонент *парадигми* поширює підмет; *Широке використання поняття парадигми в дериватології зумовлене новим (основоцентричним) підходом* (З. Валюх) – обов'язковий компонент *парадигми* поширює приіменниковий обов'язковий компонент первинної залежності *поняття*; *У багатьох працях дослідники оперують поняттям парадигми* (З журн.) – обов'язковий компонент *парадигми* поширює обов'язковий придієслівний компонент первинної залежності *поняття*.

Семантичні єдності, утворені на базі синсемантичного слова в ролі опорного, що включає до свого складу одну чи дві залежні синсемантичні словоформи, приєднані за допомогою сильного підрядного зв'язку (сильних підрядних зв'язків), які, в свою чергу, вступають у семантичні єдності з наступними (залежними від них) словоформами. У таких випадках

утворюються ланцюгові ряди обов'язкових залежностей. Така семантична єдність може являти собою кілька семантичних єдностей, що за структурою є підрядними словосполученнями. Кожне синсемантичне слово в такій семантичній єдності утворює сильні позиції, що їх заміщують прислівні обов'язкові компоненти в структурі речення: *ГраMATика оперує науковими абстракціями, що відображають узагальнені лінгвістичні сутності її семантики* (М. Плющ) – *відображають (що?) сутності – сутності (чого?) семантики – семантики (чиєї?) її*.

Природа семантичних єдностей, у яких утворюються прислівні обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення, закладена в самих номінаціях процесуальних денотатів, відтворених лексичним значенням відповідних слів: *Реабілітацію хворих після інсультів лікарі пов'язують з цілеспрямованим тренуванням* (З газ.) – *пов'язують (що? з чим?) – реабілітацію ... з тренуванням; Падіння економіки пов'язують з кризою* (З газ.) – *пов'язують (що? з чим?) – падіння ... з кризою; Зв'язок іменника з дієсловом призводить до витворення синтаксичних одиниць (словосполучень чи речень), в яких формується певний елемент інваріантного значення відмінка* (І. Вихованець) – *зв'язок (чого? з чим?) іменника з дієсловом; Семантика відмінка залежить від синтаксичного зв'язку слова з іншими словами* (М. Плющ) – *від зв'язку (чого? з чим?) – слова з (іншими) словами*.

За будовою семантичні єдності поділяємо на єдності: звуженої й розширеної структури.

Семантичними єдностями звуженої структури вважаємо такі єдності повнозначних слів (разом із неповнозначними), у складі яких є синсемантичне слово, яке об'єднує обов'язково залежні від нього інші повнозначні автосемантичні слова. Такі семантичні єдності характеризує ознака – закритість: *виконати роботу, потурбуватись про здоров'я, прижитися в селі, добитися успіху, відсвяткувати ювілей, доглянути хворого, виорати ниву, повідати про наболіле, коштувати дорого, продавати по дешевій ціні, стебло*

жити, оренда на пільгових умовах, проводити відпустку дома, порівнювати сучасне з минулим, нагадувати людині про добро, попит на квартири, представляти Україну на конкурсі. Семантичними єдностями розширеної структури вважаємо такі єдності, до складу яких входить кілька синсемантичних слів, що послідовно відкривають сильні позиції для залежних від них словоформ: *обіцяти відремонтувати квартиру, чекати підсумків голосування, створювати киянам (комфортні) умови користування маршрутками, тренувати команду зірок української естради, вміти скористатися перемогою, небезпека втратити надію на одужання.* У семантичну єдність розширеної структури (наприклад, *можливість перевіряти дію електроколектора*), утворену синсемантичним іменником *можливість*, входять семантичні єдності *можливість перевіряти, перевіряти дію, дію електроколектора*. Кількість і будову кожної з семантичних єдностей визначає синсемантичне слово. Стрижневе синсемантичне слово в такій семантичній єдності об'єднує усю структуру. До складу семантичної єдності розширеної структури входить кілька семантичних єдностей, кожна з яких, крім останньої, носить відкритий характер: *можливість перевіряти дію електроколектора - можливість* (синсемантичний іменник) *перевіряти* (синсемантичне дієслово) *дію* (синсемантичний іменник) *електроколектора* (автосемантичний іменник).

Структуру семантичних єдностей завжди завершує повнозначне автосемантичне слово: *захід сонця, розуміння ситуації, вилікувати хворобу, згряг птахів, купа мотлоху, розмова птахів, світло ліхтарів, мрія дитинства, звернення громадян до суду, винен у злочині, нагадувати людині про правила поведінки, дарувати радість дітям, бачити когось у майбутньому, могли прожити без води, чути мелодії рідного дому, багатство форм, опорядження криниць і т.д.*

З-поміж усіх семантичних єдностей виділяються такі структури, які виявляють здатність граматикуватися (утворювати граматикувані семантичні єдності). Граматикуваними семантичними єдностями

вважаємо структури, утворені синсемантичними (інформативно недостатніми – за термінологією Н.Л. Іваницької) словами, які разом із залежними від них словоформами утворюють формально-синтаксичний компонент аналітичної будови: *бути в настрої, вміти перемагати, перестати палити*. У відмежуванні граматикалізованих семантичних єдностей від єдностей, що у формально-синтаксичній структурі речення членуються на окремі синтаксичні компоненти, головну роль відіграє методичний прийом елімінування повнозначного синсемантичного слова.

Семантичні єдності в реченнєвому контексті реалізуються по-різному. Все ж у будь-якому випадку вони не втрачають своєї основної лінгвальної природи – бути утвореними опорним словом транспонованого в реченнєву структуру словосполучення з сильними позиціями для заповнення їх обов'язковими прислівними компонентами.

Можна виділити такі способи реченнєвих реалізацій семантичних єдностей:

– типова (інваріантна) реалізація, що передбачає транспонування в речення семантичної єдності, утвореної на рівні словосполучення чи семантичної єдності з усіма словесно заповненими сильними позиціями в ієрархізованій системі підпорядкувань: *От і все. Поховали старезного діда* (В. Симоненко) – *поховали кого? поховали діда*; *Кушнір злякано глянув на Мар'яну* (Г. Косинка) – *глянув на кого? глянув на Мар'яну*; *Всіх зацікавила новина, що її сказав Кушнір* (Г. Косинка) – *зацікавила кого? зацікавила всіх; сказав що? сказав новину (її)*;

– часткова реалізація, що зводиться до транспонування в речення семантичної єдності з частиною словесно заповнених валентних позицій, наявних в ієрархізованій системі підпорядкувань: *Слова в мові не хочуть бути самотніми і тому сполучаються у реченнях для якнайточнішого втілення думок* (І. Вихованець) – Пор.: *втілення чого? у що?*;

– неповна реалізація, що полягає в транспонуванні в речення семантичних єдностей зі словесно не заповненими валентними позиціями в реченнях неповної структури: *Узяв він її матеріали, що здобув у редколегіях, та й поніс на експертизу* (О. Донченко) – *поніс що? (матеріали)*; *Як почав коваль кувати, то скував таку булаву, що насилу з кузні винесли* (Нар. казки) – *винесли що? (булаву)*. Неповні реалізації типових семантичних єдностей нерідко спричиняють явища внутрішньоконструктивного перерозподілу в плані обов'язковості / факультативності: *Відмінок в його інваріантному значенні функціонує так, а не інакше, виступає в одних контекстах, і не виступає в інших, має певні часткові значення, і не має інших* (М. Плющ) – у семантичних єдностях закритої структури *виступає в контекстах, не виступає...* утворюється придієслівний прийменниково-іменниковий компонент у місцевому відмінку *в контекстах*. Атрибутивні поширювачі *одних, інших* первинно є факультативні. У структурі речення з пропущеним обов'язковим придієслівним компонентом *контекстах (не виступає в інших)* займенниковий атрибутивний компонент отримує статус контекстуальної обов'язковості. Те ж саме: *має (певні часові) значення, не має інших* (мається на увазі *не має інших часових значень*) – контекстуальну обов'язковість отримують компоненти *інших часових*.

1.4. Синтаксична семантика прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення

Кожен прислівний обов'язковий компонент виражає певну синтаксичну семантику (має синтаксичне значення). Характер таких значень визначає тип семантико-синтаксичних відношень між словами в підрядному словосполученні. Синтаксичну семантику прислівного обов'язкового компонента розглядаємо як семантико-синтаксичну категорію, що її репрезентують: об'єктне значення, обставинне значення, атрибутивне значення та обмежувальне значення. Семантичні типи та семантичні варіанти типів

синтаксичних значень прислівних обов'язкових компонентів зумовлює характер відношень відповідних розчленованих денотатів (процесуального, предметного, атрибутивного, обставинного). Для прислівних обов'язкових компонентів властивими є два основні види синтаксичних значень: об'єкне та обставинне. Окремо виділяємо також обмежувальне значення, складовою якого є т.зв. «синкретичне значення».

Кожне із таких значень володіє системою виражальних форм (типових, морфологізованих, основних та нетипових, неморфологізованих, периферійних).

Отже, синтаксична семантика прислівного обов'язкового компонента як сукупність категорійних значеннєвих виявів (варіантів) відображає семантичну сутність обов'язкових компонентів, їхню денотативно-сигніфікативну природу, зв'язок із узагальненими предметними денотатами через систему виражальних засобів мови: *Я радив би тобі не поспішати; Я пораджу, як це зробити; Я пораджу, коли прийти; Я пораджу, що і як зробити; Я не знаю, що тобі порадити*. Усі приклади засвідчують синсемантизм дієслова *радити*, експлікований різними формами (інфінітивом, підрядними реченнями, займенниковим словом).

У розмежуванні синтаксичних значень прислівних обов'язкових компонентів нерідко першорядну роль відіграє лексична семантика слова, яке виражає такий компонент. Так, наприклад, префіксальне дієслово *проспати*, будучи синсемантичним, прогнозує однаково сильні позиції для обов'язкових безприйменниково-іменникових компонентів у знахідному відмінку із об'єктним значенням (*проспати що? поїзд*) та з обставинною семантикою часу (*проспати як довго? ніч*).

Синтаксична семантика прислівного обов'язкового компонента є первинною щодо його формальних виражень. Вона інтегрує форми в єдиний семантичний комплекс, розподіляючи і визначаючи в ньому місця для типового

й нетипового, основного й периферійного, без будь-яких семантичних нашарувань і з різними нашаруваннями.

1.4.1. Прислівні обов'язкові компоненти з об'єктним значенням. Поняття об'єктної синтаксичної семантики пов'язане з узагальненими властивостями предметних денотатів, на які так чи інакше впливає дієслівна процесуальність. Каузовані процесуальністю денотати, безвідносно до їхніх мовних виражень, утворюють комплекс сигніфікативних ознак, які асоціюють узагальнений предметний денотат, у його інтерпретаційній парадигмі визначають як об'єкт чи об'єктне значення відповідного прислівного обов'язкового компонента.

Сукупність мовних виражень об'єктної синтаксичної семантики складає мовновиражальну парадигму цієї семантичної підкатегорії. Парадигматичний ряд виражень об'єднує їхня імплікаційна семантична ознака – каузація процесуальної ознаки на об'єкт у сукупності його мовновиражальних форм.

Частковим виявом категорійної сутності такої ознаки є синтаксична об'єктна семантика обов'язкового компонента в сильній прислівній позиції:
Скажи мені (що?) правду;

Скажи мені (що?) все, що думаєш;

Скажи мені (що?), що зробити;

як зробити;

коли зробити.

Залежні від дієсловоформи *скажи* структури (іменник, займенник, підрядне речення), вживані в сильній позиції, що її утворює синсемантичне дієслово, мають спільне семантико-синтаксичне значення об'єкта (об'єктне значення), виражальним морфологічним інваріантом якого виступає іменникова словоформа в знахідному відмінку *правду*. Ця форма типово експлікує прислівний (придієслівний) обов'язковий компонент із семантико-синтаксичним об'єктним значенням.

Обов'язкові компоненти об'єктного типу (від лат. *objectum* – предмет) виражають предметне значення. Об'єктні синтаксичні відношення виникають між граматично опорним компонентом, що називає дію, стан, процес, та залежним компонентом, що позначає предмет, на який спрямована дія, процес чи стан. Об'єктні відношення визначаються не семантикою компонентів, а формою, способом вираження цих відношень.

Специфічним способом формально-граматичного зв'язку слів, функцію якого складає граматично узагальнене вираження різних відношень із предметом, є керування. Це пояснюється двома причинами: по-перше, наявністю в мові синсемантичних слів (дієслів, іменників, рідше – прикметників та прислівників), які, вступаючи в підрядні словосполучення, вимагають керованих форм для їхньої смислової завершеності; по-друге, значною кількісною перевагою синсемантичних дієслів та іменників над автосемантичними. Дієслово є ядром синтаксичної конструкції, виступає смисловим та конструктивним центром речення. «Можливості поширення дієслова на основі його сполучувальних властивостей більші за можливості іменника в середньому на одну словоформу», – доводить Г. Акімова [4, с. 29]. «Кожна частина мови має певні граматичні «потреби», дієслово «задовольняє» їх об'єктними та обставинними поширювачами», – пише Т.П. Ломтєв [138, с.°67].

Обов'язкові прислівні компоненти з об'єктним синтаксичним значенням є «пристосованими» до синтаксичного зв'язку керування. Семантико-синтаксичне об'єднання, що ґрунтується на зв'язку керування у сфері підрядних словосполучень, зберігається між компонентами речення, утвореними відповідним словосполученням.

Дослідники пов'язують лінгвальну природу об'єктних відношень із особливістю опорного слова, яке із смислового погляду є незавершеним і передає спрямовані дії чи ознаки на предмет. Об'єктні відношення між присудковим і залежним від нього компонентом були покладені в основу

виокремлення предикативних об'єктних моделей речень двоскладної будови в монографії Н.Л. Іваницької «Двоскладне речення в українській мові» (К.: Вища школа, 1998). Перевага слів релятивної семантики (синсемантичних слів) над абсолютивними (автосемантичними) є підставою для висновків про перевагу обов'язкових компонентів об'єктного типу над факультативними.

Об'єктна семантика прислівних компонентів виявляє тісний зв'язок лексичних, граматичних (морфемних) властивостей опорного слова і слова в сильній позиції, що її утворює опорне слово. Пор., наприклад:

Він спав;

Він проспав ніч;

Він проспав поїзд (сніданок).

Об'єктну семантику виражають словоформи *поїзд*, *сніданок*, в які імпліковано цілі ситуації («проспав, коли від'їздив поїзд», «проспав, коли подавали сніданок»).

Він сміється;

Він сміється з нього;

Він сміється над ним;

Він сміється з радості;

Він сміється крізь сльози.

Прийменниково-іменникові сполучення, вступаючи в семантико-синтаксичну залежність від дієслова *сміятися*, виражають різні синтаксичні значення: у реченні *Він сміється з радості* компонент *з радості* виражає значення причини, денотуючи пропозицію (*У нього радість*). У реченні *Він сміється крізь сльози* компонент *крізь сльози* виражає значення допустовості, денотуючи пропозицію (*Хоча йому плачеться*). У реченнях *Він сміється з нього*, *Він сміється над ним* компоненти *з нього*, *над ним* є обов'язковими, виражають об'єктне значення цілеспрямованого впливу процесуального денотата на предметний денотат.

Серед усіх обов'язкових поширювачів реченневої структури обов'язкові компоненти об'єктного типу складають 70%. Лише 0,5% досліджуваних речень містить кілька факультативних поширювачів із об'єктним значенням [127, с.°155-164].

Прислівні обов'язкові компоненти з об'єктним значенням утворюються внаслідок транспонування в реченневу структуру власне-синтаксичних словосполучень із синсемантичними словами у позиції опорного слова. Елементи таких словосполучень поєднуються синтаксичним зв'язком сильного керування та зрідка – прилягання: *Бджоли, хазяйновиті, кожному квітку обмацують, нагадують людям про близьке літо* (В. Підпалій); *Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі, той не знає, як людині боротьба і праця милі* (Леся Українка); *Ми кров'ю власною й життям за все сплатили* (Є. Плужник); *І ми із дому вийдемо з тобою в погожий день під сонце золоте* (Г. Чубач); *Телевізора пісню про сон хай без мене прослухає вечір* (Г. Чубач).

Серед прислівних компонентів із таким значенням особливе місце займає прислівний компонент, виражений іменником в орудному відмінку. Такі компоненти вживаються у позиціях, що їх утворюють дієслова конкретної дії як відображення різних проявів діяльності людини, процесів природи. «Оскільки в ролі знаряддя може бути використаний будь-який предмет, теоретично можна говорити, що в мові будь-яке перехідне дієслово здатне виражати дію суб'єкта, спрямовану на прямий об'єкт, і одночасно може допускати вказівку на знаряддя, яким здійснюється дія або процес», – пише М.Я. Плющ [167, с. 117]. Маркують це функціонально-семантичне значення іменники, що є назвами як конкретних предметів (*колотити чай ложкою, рубати дерево сокирою, виймати осколок щипцями*), так і узагальнених понять (*налякати людину криком, зіпсувати стосунки листуваннями, вразити чоловіка байдужістю*).

У переважній більшості випадків компоненти із значенням знаряддя дії поширюють елементарне речення із обов'язковим придієслівним компонентом, заповнюючи позицію, утворену синсемантичним перехідним дієсловом.

М.Я. Плющ переконливо довела, що таке вживання орудного із значенням знаряддя дії є типовим при перехідних дієсловах у чотиричленній структурі речення (підмет + присудок + прями́й додаток + додаток, виражений іменником в орудному відмінку). Функціонально-семантичне значення знаряддя дії переважно виражають придієслівні компоненти із значенням назв частини тіла: *постукувати пальцем, хитати головою, вдарити рукою, дивитися очима*. В усіх таких випадках зазначені компоненти кваліфікуємо як факультативні.

Придієслівні компоненти у формі орудного відмінка іменника часто виражають засіб дії: *їхати поїздом, летіти літаком, переправлятися човном*. Таке значення, як зауважує М.Я. Плющ, сформувалося «на основі інструментального значення знаряддя дії як вираження предмета-засобу в процесі трудової діяльності людини» [167, с. 22]. Ці компоненти переважно із значенням назви тварини, людини, машини, за допомогою яких здійснюється дія, спрямована на об'єкт, є також необов'язковими у синтаксичній структурі речення, що підтверджує трансформація елімінування: *За селом Ничипора наздогнали кіньми...* (М. Зеров) → *За селом Ничипора наздогнали*. Такі компоненти дещо обмежені сферою вживання та семантикою слів у ролі опорних: засіб пересування (*їхати поїздом, добиратися машиною, їхати конем, орати кіньми*), вид упряжки чи сам предмет (*їхати возом, їхати саньми, летіти літаком*). Характерним для української мови є вживання синонімічних конструкцій, у яких варіюються форми орудного та місцевого відмінків: *їхати поїздом, їхати в поїзді, їхати на поїзді*.

Отже, придієслівні іменникові компоненти в давальному та орудному відмінках не виявляють ознак обов'язковості; вони поширюють присудок, виражаючи наступний об'єкт (другий після знахідного) з цільовою семантикою (давальний відмінок) чи ще дальший об'єкт із семантикою уможливлення (орудний відмінок).

Деяку специфіку щодо вираження об'єктної семантики мають окремі обов'язкові компоненти в нетипових для них позиційних умовах. Це стосується

зокрема приприкметникових компонентів. Функціонуючи як позиційний еквівалент дієслова, прикметник у ролі компонента формально-синтаксичної структури речення вступає у такі ж синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення з іншими компонентами, як дієслово. Суттєвим з цього погляду є поділ прикметників на дві словотворчі групи: 1) прикметники, не пов'язані дериваційно із дієсловами; 2) віддієслівні прикметники (сюди ж зараховуємо дієприкметники). Друга група прикметників «копіює» особливості керування (поширення залежним прислівним компонентом) співвідносних із ними дієслів у результаті словотворчих зв'язків з останніми та водночас розвиває власне іменні можливості поширюватися залежними компонентами [104; 200].

Поширення прикметників залежними від них компонентами суттєво залежить від атрибутивної та предикативної функції. Прикметники поширюються компонентами із об'єктним значенням у випадку, коли вони виконують предикативну функцію, у власне атрибутивній функції таке поширення спостерігається зрідка. Це пояснюється тим, що прикметник у предикативній позиції має більші можливості для поширення, бо типове для такої позиції дієслово, умовно кажучи, «передає» сполучувальні можливості похідному прикметнику.

Основними засобами морфологічної репрезентації обов'язкових компонентів із об'єктною семантикою є іменники та іменникові займенники.

При цьому відмінкові форми іменника спеціалізуються на вираженні певних об'єктних значень: знахідний відмінок – на значенні власного об'єкта, давальний відмінок – на значенні адресата, орудний – на значенні засобу дії.

Об'єктну семантику можуть у поодиноких випадках отримувати обов'язкові іменникові компоненти в нетипових для них позиційних умовах, наприклад у приприкметниковій позиції. Таким, наприклад, може бути прийменниково-іменниковий компонент (разом із прикметником) у сильній приприкметниковій позиції: *А ти що ж таке замислив собі? Хіба, може, глухий*

на ліве вухо? (М. Зеров). Уживання такого типу поширювачів зумовлене лексико-семантичною специфікою опорного у словосполученні слова, зокрема з притаманною прикметникам семою «фізичний стан людини» (*глухий, сліпий, кривий, кульгавий, косий, хворий*): *глухий до (чужої) біди, хворий (невеликою) хворобою, кривий на (праву) ногу*. Прикметникові компоненти, отже, поширюють обов'язкові приїменниково-іменникові компоненти із значенням хвороби чи органа, що, у свою чергу, ускладнюється факультативним прикметниковим компонентом атрибутивного типу: *глухий до чужої біди чоловік, кривий на праву ногу дідусь*.

Об'єктний поширювач у формі орудного відмінка у приприкметниковій позиції може бути надлишковим за умови вживання прикметника в переносному значенні: *сліпий очима*, але комунікативно необхідним, якщо реалізується лексико-семантичний варіант полісемічного прикметника: *сліпий серцем* у контекстуальному оточенні функціонування прикметникового компонента приїменникової залежності знаходить семантико-стилістичну розшифровку. Атрибутивний компонент, що ускладнює таку конструкцію, виступає змістовою домінантою конструкції: *Обличчя спокійне веселим спокоєм; Жінка красива ніжною і мрійною українською красою*.

За семантико-синтаксичними ознаками об'єктна семантика піддається поділу на часткові варіанти, що визначає взаємодія типової лексичної семантики опорного та залежного компонентів. Характерними для української мови є такі семантико-граматичні групи обов'язкових прислівних компонентів об'єктного типу: власне-об'єктні, об'єктно-адресатні, об'єктно-інструментальні.

Власне-об'єктну семантику має більшість прислівних обов'язкових компонентів, особливо утворених на базі дієслівно-іменникових словосполучень із синсемантичними дієсловами каузованої на предмет фізичної чи розумової дії: *обробляти поле, вирощувати овоч, транспортувати газ, готувати вечерю, проголошувати незалежність, розважати аудиторію*,

реєструвати офіс, приватизувати об'єкт, відновлювати стосунки, підписувати наказ, розуміти проблему, передбачати опади.

Вираження об'єктної семантики якнайтісніше пов'язане із синтаксичним значенням знахідного відмінка іменників у позиції при перехідних дієсловах та родового відмінка у позиції іменникових девербативів: *прочитати доповідь, виголосити промову, розробити план, вихопити ніж, поцінувати дівчину, народити хлопчика, розуміння небезпеки, спорудження стадіону, втручання в процес, приватизування землі, висування кандидатур, прибирання території, вирощування квітів.*

Об'єктно-адресатні обов'язкові прислівні компоненти виражають значення предмета – адресата дії. На вираженні цієї семантики спеціалізується давальний відмінок, переважно в іменникових (займенникових) обов'язкових придієслівних компонентах: *Подали сватам рушники* (І. Білик); *Споруджують собі і знайомим будиночки – тим і живуть* (З газ.); *Найперші пасма жовтої трави під ноги нам недбало кине осінь* (В. Сторожук). Рідше об'єктно-адресатні обов'язкові компоненти мають форму родового відмінка: *До своєї рідні писав він частенько* (В. Винниченко); *Старий лелека молиться до зір* (Л. Костенко).

Детермінація семантико-синтаксичного об'єктного значення власне об'єктної семантики чи адресатно-об'єктної семантики є семантичними різновидами об'єктного значення. Їхній статус у сфері семантико-синтаксичного вияву визначає категорійна обов'язковість прислівного компонента, що об'єднує й підпорядковує єдину форму чи систему морфологічних виражальних форм.

Саме тому, «упорядковуючи» систему відмінкових форм іменника в плані активності щодо вираження об'єктних значень, М.Я. Плющ відводить «третю» (після знахідного та давального) об'єктну позицію при дієслові-присудку орудному відмінку зі значенням знаряддя або засобу дії, називаючи такий компонент «необов'язковим». «Дистрибутивний максимум дієслова, що може реалізуватися в реченні через заповнення об'єктних позицій, на третій позиції

зазвичай зумовлений інформативною потребою у вираженні об'єкта, який виступає інструментом діяння на інший об'єкт», – пише авторка [167, с. 121].

Об'єктну семантику обов'язкового прислівного компонента завжди детермінує ознака денотативної каузації підпорядковуючого компонента на підпорядкований, безвідносно до їхніх формальних виражень: *вирішувати (що?) проблеми; вирішення (чого?) проблем; зосереджуватися (на чому?) на вирішенні (чого?) проблем: Острозька Біблія поповнила (що?) численну колекцію старовинних першодруків, що зберігаються в Академії (З газ.); Кожному, зацікавленому (чим?) першодруком, відкривається (що?) його дивовижна історія (З газ.); Українські вчені оголосили (що? чому?) війну ракові (З газ.).*

Аналізований матеріал показує, що об'єктну семантику концентрують обов'язкові компоненти в сильній позиції, лексичну номінацію яких об'єднують семи спрямованості дії, стану, ознаки на предметні чи опредмечені, абстрактні чи узагальнені субстанції: *виводити (що?) теорему, витримувати (що?) опір, вигадувати (що?) міфи, вислухати (кого?) кожного, переконатися (в чому?) в необхідності (чого?) втручання (в що?) в ситуацію.*

Типовими виразниками об'єктної синтаксичної семантики виступають обов'язкові компоненти, які поширюють головні члени односкладних безособових речень: *У нього не було та й не могло бути іншої долі, як та, що долею наречена (І. Франко); Поки що не щастить українському слову вийти на п'єдестал найнетлінніших цінностей нації (З газ.); Немає поганих ворогів, є ненадійні друзі (Нар. тв.).*

На межі власне-об'єктної і об'єктно-адресатної семантики перебувають обов'язкові компоненти в приприкметниковій позиції: *дорогий серцю, чужий рідні, байдужий до горя, корисний для справи, потрібний людям.*

В односкладних реченнях із інфінітивним головним членом об'єктно-адресатні обов'язкові компоненти виражають значення суб'єкта дії. Такі компоненти формально-синтаксичної структури речення співвідносні з

підметами, можуть стати ними при трансформації речень, але не входять до граматичної основи. І.І. Слинко зауважує: «З граматичного погляду непрямі відмінки з семантичним значенням суб'єкта становлять проміжні категорії між підметами і поширювачами, які можна назвати потенційними підметами (можливо, підметоїдами), тобто утвореннями, що близькі до підметів» [187, с. 6].

Відсутність прислівних обов'язкових компонентів, зокрема іменникових об'єктної семантики у придієслівній позиції, стає нормативно узвичаєним, функціонально маркованим і стилістичним параметром деяких різновидів сучасного публіцистичного мовлення: *Ми не декларуємо; Ми аналізуємо; S руйнує; S стабілізує; Не зволікайте!; Не зупиняйтесь!; Паркуйте тут; Звертайтеся – обов'язково допоможемо* і т.д.

Отже, об'єктну семантику на рівні семантико-синтаксичних міжкомпонентних відношень мають обов'язкові компоненти, коли вони вказують на спрямовану дію чи ознаку на предмет або поєднання стану з предметом. Предмет, на який спрямована дія чи з яким поєднується стан, виражають повнозначні слова (іменники, прийменниково-іменникові сполучення, іменникові займенники, інфінітиви), що компенсують семантику слова в позиції опорного компонента. У такий спосіб утворюються прислівні обов'язкові компоненти з об'єктним синтаксичним значенням.

Об'єктна семантика властива переважно таким обов'язковим прислівним компонентам: іменниковим (займенниковим) обов'язковим прислівним компонентам у знахідному, рідше – в родовому, давальному та орудному відмінках, іменниковим прийменниково-іменниковим обов'язковим придієслівним компонентам у місцевому відмінку. Таку семантику виражають також іменникові приіменникові компоненти, прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти.

1.4.2. Прислівні обов'язкові компоненти з обставинним значенням. Маркованою для обов'язкових прислівних компонентів є також обставинна семантика.

Зауважимо, що в україністиці обставинна детермінація, у тому числі й облігаторна (прислівна), досить глибоко вивчена стосовно дієслова (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Д.Х. Баранник, І.К. Кучеренко, І.І. Слинсько, К.Д. Шульжук, М.І. Степаненко, М.В. Мірченко, Д.М. Руденко, З.І. Іваненко, Н.С. Степаненко, О.В. Куц, О.І. Леута, Л.І. Лонська, Т.В. Савчук та ін.). Приіменникову детермінацію в ракурсі семантичних єдностей частково досліджувала Н.Л. Іваницька, акцентувавши на реченнях т.зв. «недієслівної будови» з обов'язково залежними від іменного складеного присудка (частини присудка, вираженого релятивним іменником) компонентами [98, с. 160-167].

Аналізований матеріал із прислівними обов'язковими компонентами обставинної семантики показує, що обставинну семантику можуть виражати переважно придієслівні обов'язкові компоненти, утворені на базі власне-словосполучень таких значеннєвих варіантів: обставинного значення локалізації, обставинного значення напрямку, обставинного значення поєданого стану, обставинного значення поведінки.

Обов'язкові компоненти з обставинним значенням локалізації конкретизують семантику дієслівного компонента в плані місцеперебування, місцезнаходження, місцерозташування. Вони вживаються в сильній позиції при дієсловах буття. Властивість дієслів «буття» проектувати сильні позиції з локалізованим значенням позбавляє приприсудковий компонент можливостей уніфікувати морфологічні форми його вираження [101, с. 169]. Позиція цього компонента може заміщуватися прислівними прийменниково-іменниковими формами з різними прийменниками: *знаходиться під водою, лежати під ковдрою, бути в селі, перебувати за кордоном, проживати на півночі, стояти над озером:*

З-поміж різноструктурних виражальних форм обставинного (локативного) значення прислівного (придієслівного) обов'язково компонента виділяється типова (морфологізована) прислівникова форма, яка узагальнено відтворює синтаксичну семантику компонента.

Загін розташувався біля річки;

Загін розташувався за селом;

Загін розташувався в лісі;

Загін розташувався там, де...

Компоненти з обставинним значенням локалізації обов'язково поширюють підпорядковуючий компонент також у тих випадках, коли дієслово не виявляє ознак синсемантизму: уживаючись метафорично, вони не позбавлені сем «буття»: *Внизу кипів Дніпро* (Я. Баш).

Обов'язкові компоненти з обставинним значенням на пряму конкретизують семантику дієслівного компонента із значенням руху: «звідкілясь – кудись». Позицію такого компоненти заміщують прислівники місця та прийменниково-іменникові форми в родовому й знахідному відмінках: *Як вийду, бувало, у поле, вдихну того пологового різнотрав'я, відразу душа оживає* (Є. Гуцало); *Батько хлопця залишив надворі, а сам пішов у хату* (Нар. казки); *Посадили хлопця в холодну* (З газ.); *Були собі чоловік та жінка, мали вони цапа й барана. І були ті цап та баран великі приятелі – куди цап – туди й баран; цап на город – і баран туди, цап – у сад – і баран за ним* (Нар. казки); *Вовк до неї, хотів її зубами, а вона в хату та й зачинилася* (Нар. казки); *Ось з того часу й проживають вони з чоловіком укупі уже майже півстоліття* (З газ.).

У трьохелементних семантичних єдностях з опорним синсемантичним дієсловом «дієслово + іменник у знахідному відмінку + прийменниковий іменник» утворюються придієслівні обов'язкові компоненти з об'єктним та обставинним значенням: *Він поклав усі свої заощадження в банк* (З газ.); *Хлопці розмістили свої речі на полках* (З газ.); *Експерти оцінили нерухомість у*

мільйон доларів (З газ.). У таких і подібних випадках у сфері трьохелементних семантичних єдностей простежується своєрідний розподіл об'єктної та обставинної сем у вираженні семантики речення загалом.

У трьохелементних семантичних єдностях перевірку компонентів з обставинним значенням на предмет вияву ними ознак обов'язковості забезпечують трансформації їхнього елімінування. У багатьох випадках вони можуть бути вилучені з речення без порушення його реченнєвої структури, виявляючи при цьому ознаки напівобов'язковості: *Ми з архітектором стояли біля джерела і крізь скляні трубочки смотали із склянок воду* (О. Десняк) → *Крізь скляні трубочки смотали із склянок воду* → *Крізь скляні трубочки смотали воду*; *Старий витягає з води вудочку... По ній стікає крапельками вода* (В. Гжицький) → *Витягає з води вудочку* → *витягає вудочку; стікає крапельками вода* → *стікає вода*.

Трьохелементні семантичні єдності «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + прийменниковий іменник» поєднують у собі умови для утворення обов'язкових придієслівних компонентів із різним синтаксичним значенням: придієслівного обов'язкового компонента об'єктної семантики та придієслівного обов'язкового компонента обставинної семантики: *«Донбас Арена» обійшлася Ахметову в 400 мільйонів доларів* (З газ.) – *обійшлася (кому?) Ахметову; обійшлася (як дорого? як багато?) в 400 мільйонів доларів*. Такі придієслівні обов'язкові компоненти разом із присудковим компонентом речень двоскладної будови утворюють елементарне речення предикативно-об'єктно-обставинної будови [101, с. 172]. Іменниковий компонент у давальному відмінку виражає об'єктно-обмежувальне значення, а прийменниково-іменниковий компонент – обставинно-оцінну семантику (міри вияву процесуальної ознаки). На осі обов'язковість / факультативність такі компоненти виявляють неоднаковий ступінь обов'язковості. Пор. трансформації: *S обійшлася в 400 мільйонів доларів (дорого) і S обійшлася Ахметову ....* Перевага обов'язковості компонента з синтаксичним значенням обставинності

якоюсь мірою пов'язана також із лексичною семантикою дієслова *обійтися*, оскільки, наприклад, його синонім *коштувати* взагалі не прогнозує утворення обов'язкового компонента в давальному відмінку (*Проект коштував дорого*).

Усне мовлення багате структурами речень із прислівними обов'язковими компонентами в придієслівних позиціях, утворених синсемантичними дієсловами, але відсутніми в реченнєвих структурах. Такі обов'язкові придієслівні компоненти мають обставину (локативну) семантику; сферу їхнього утворення й функціонування обмежують дієслова «розташування (розміщення)»: *Від нас ліс – за три кілометри – знаходиться* (як далеко? на якій віддалі?) – *за три кілометри*; *Село від залізниці – недалеко – знаходиться* (де?) – *недалеко*; *Станція – рукою подати – знаходиться* (як далеко? де?) – *рукою подати*; *У штаті цирку – 20 тренерів – є (перебуває)* (у чому?) – *у штаті*.

Придієслівну позицію заміщує обов'язковий компонент, виражений вказівним займенником *стільки*, виражаючи обставинне значення часу: *Я попрацював там два роки. Мій товариш стільки ж*. Означальний займенник *інший*, як і вказівні займенники *той* (*та, те*), входять до складу аналітичних форм вираження придієслівних обов'язкових компонентів з обставинним значенням: *переправитись на той (інший) бік, дмухає з іншого боку*.

У багатьох випадках об'єктна синтаксична семантика прислівного обов'язкового компонента межує із атрибутивною. Це стосується зокрема приіменникових обов'язкових компонентів: *зачитати відгук на автореферат (на дисертацію) – відгук на автореферат (на дисертацію) – відгук* (на що?) *на автореферат, на дисертацію* – виражають об'єктну синтаксичну семантику. Пор.: *Який відгук зачитати – на автореферат чи на дисертацію?* (*на автореферат, на дисертацію* виражають об'єктно-атрибутивну синтаксичну семантику); *Нині в людини виникає природна потреба* (в чому? яка?) *убезпечити майбутні покоління від помилок* (чого? яких) *минулого*; *І не рай, і не пекло життя, тільки – тягла надія* (на що? яка?) *на краще* (В. Гужва).

Аналізований матеріал підтверджує тезу про те, що при визначенні синтаксичної семантики домінантна ознака в семному розподілі каузативність – атрибутивність припадає на підпорядковуючий компонент, який своїми лексичними словотвірними та власне-синтаксичними властивостями впливає на характер синтаксичної семантики компонента. Хоча в багатьох випадках такий вплив повністю не «розв'язує» питань синкретизму.

Окремим різновидом (без деталізованого внутрішньо системного членування) виділяємо синкретичну семантику прислівного обов'язкового компонента, називаючи її *о б м е ж у в а л ь н о ю*. Обмежувальна синтаксична семантика прислівних обов'язкових компонентів є також неоднорідною і залежить від ступеня вияву обов'язковості. Наприклад, порівняємо приіменникові прийменниково-іменникові компоненти з обмежувальною семантикою: *широкий в плечах чоловік, довга за коліна спідниця, свіжий з вулиці запах*. Лише в першому випадку компонент *в плечах* з обмежувальною семантикою виявляє найбільшу обов'язковість (перевіряємо методом елімінування: *широкий в плечах чоловік** → *широкий чоловік*). Отже, компонент *за коліна* обмежує синтаксичну семантику компонента *довга* в плані вимірних просторових координат, вміщуючи відтінок значення вияву міри ознаки; компонент *з вулиці* обмежує синтаксичну семантику компонента *свіжий*, надаючи йому значення причини.

Обов'язкові придієслівні компоненти з обмежувальною синтаксичною семантикою перебувають на межі між обов'язковими та факультативними прислівними компонентами, оскільки кожне із них по-своєму в певних ракурсах обмежує, уточнює, конкретизує семантику опорного компонента. Тому з поглядів семантики важко буває визначити межі цих семантичних обмежень. Так, наприклад, у реченні *Підприємство виготовляє фурнітуру для квіткового бізнесу* (З журн.) – *для бізнесу* може бути потрактований як обов'язковий придієслівний поширювач із обмежувальною обставинною семантикою мети (*виготовляє фурнітуру* (з якою метою?) – *для бізнесу*). Водночас його можна вважати й факультативним компонентом прислівної залежності (*фурнітуру яку?* – *для бізнесу*).

Отже, різновидами типової семантики обов'язкових прислівних компонентів є об'єктна та обставинна. У цілому система обов'язкових прислівних компонентів включає значення об'єкта, на який спрямована дія, процес чи такого, який охоплено станом (об'єктний тип обов'язкових компонентів), характеристики, модифікації дії, процесу, стану з боку внутрішніх умов реалізації (обставинний тип обов'язкових компонентів). Об'єктну семантику формалізує типовий зв'язок сильного керування, обставинну семантику – типовий зв'язок прилягання.

Сфера «перерозподілу» значень синтаксичної семантики прислівного обов'язкового компонента нерідко обіймає кілька значеннєвих варіантів синтаксичної семантики, включаючи також і об'єктну: *негатив впливу інформації – негатив* (чого? який? з якої причини?) *впливу...* У загальній масі вживань прислівних обов'язкових компонентів об'єктної семантики простежується така закономірність:

- прислівні обов'язкові компоненти виражають типове синтаксичне значення об'єктності (*надіслати повідомлення*);
- прислівні обов'язкові компоненти виражають об'єктно-атрибутивне значення (*втручання в справу оренди*);
- прислівні обов'язкові компоненти виражають кілька значеннєвих варіантів синтаксичної семантики (*радість отримання інформації*).

Тому навряд чи доцільними й успішними є спроби в усіх випадках домагатись «розв'язати» проблеми синкретизму, пов'язані із семантичними інтерпретаціями мовних явищ, у тому числі й тими, що стосуються питань визначення синтаксичного значення (об'єктного, обставинного, атрибутивного) відповідного прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення.

Усе ж, характеризуючи той чи інший прислівний обов'язковий компонент речення, вважаємо доцільним враховувати також його синтаксичну семантику, яку узагальнює синтаксичне питання, а у випадках синкретизму – кілька синтаксичних питань: *Бачити підстави для послаблення позиції національної валюти* – синсемантичне дієслово *бачити* (в значенні «розуміти») інтегрує

повнозначні слова в семантичну єдність розширеної структури, в якій утворюються прислівні обов'язкові компоненти *підстави*, *для послаблення*, *позиції*, *валюти*:

бачити (що?)

підстави – обов'язковий придієслівний компонент у формі безприйменникового іменника в знахідному відмінку; первинної залежності, високого рангу; виражає об'єктне значення;

бачити підстави (для чого? які?)

для послаблення – обов'язковий приіменниковий компонент у формі прийменникового іменника в родовому відмінку; вторинної залежності; високого рангу; виражає об'єктно-атрибутивне значення;

бачити підстави для послаблення (чого?)

позицій – обов'язковий приіменниковий компонент у формі безприйменникового іменника в родовому відмінку; вторинної залежності; високого рангу, виражає об'єктне значення;

бачити підстави для послаблення позицій (чого?)

(національної) валюти –

обов'язковий приіменниковий компонент у формі

безприйменникового іменника в родовому відмінку;

вторинної залежності; високого

рангу; виражає об'єктне значення.

Отже, зазначена вище сукупність формальних та семантичних ознак підтверджує в прислівному обов'язковому компоненті його морфологічну, синтаксичну та семантичну природу.

Висновки до розділу 1

- Статус прислівного обов'язкового компонента визначають здебільшого такі найголовніші чинники:

- заміщення прогнозованих синсемантичними словами сильних позицій у структурі речення;

- обов'язковість в утворенні й реалізації формально-синтаксичної моделі речення як структурно організованої й семантично завершеної синтаксичної конструкції, здатної функціонувати як самостійна комунікативна одиниця;

- сильна залежність такого компонента від синсемантичного повнозначного слова, яке на рівні підрядного словосполучення чи семантичної єдності поєднується з опорним словом сильними зв'язками.

На фоні компонентів у прислівних позиціях, утворених повнозначними словами абсолютивованої семантики, виділяються прислівні компоненти із статусом напівобов'язковості. Такі компоненти виражають обмежувальну синтаксичну семантику у загальній структурі речення.

- Аналіз семантичних єдностей, інтегрованих у єдине ціле синсемантичними словами, підрядних власне-словосполучень та великої кількості речень із застосуванням методичних прийомів елімінування дав змогу виділити обов'язкові компоненти, без яких утворення й граматичне оформлення речення є неможливим. Такими є обов'язкові компоненти первинної залежності та залежні від них обов'язкові компоненти, що утворюють ланцюгові ряди. Такі реченнєвотвірні компоненти є компонентами високого рангу.

- Нормативно закріплені структурою мови форми повнозначних слів, на основі яких можна певною мірою узагальнювати, моделювати структуру семантичних єдностей, іноді можуть «порушуватися», варіюватися щодо їхнього формального вираження. Окремим різновидом формальної реалізації семантичної єдності можна вважати єдності з невербалізованою формою

опорного слова (конструкція неповного складу), у яких зазвичай пропускається опорне слово, «залишаючи» утворені ним сильні позиції.

- У формально-синтаксичній структурі речення особливий статус мають т.зв. реченнєвотвірні обов'язкові компоненти (обов'язкові компоненти вищого рангу), які разом із граматичною основою утворюють речення як граматично й семантично завершене ціле.

- Кожен прислівний обов'язковий компоненти формально-синтаксичної структури речення характеризує комплекс диференційних формальних та семантичних ознак, які можуть бути враховані при характеристиці того чи іншого прислівного обов'язкового компонента.

РОЗДІЛ 2

ПРИДІЄСЛІВНІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Як уже зазначалося, прислівні обов'язкові компоненти, характеризують два основні параметри: граматичний (морфологічний) та семантичний (синтаксична семантика компонента). У взаємозв'язку цих ознак проведено типологію прислівних обов'язкових компонентів і подано опис їхніх основних моделей. Систематизація типів прислівних обов'язкових компонентів та їхній опис зорієнтовані на категорійну частиномовну природу опорних слів, які утворюють сильні прислівні позиції для обов'язкового заміщення їх прислівними обов'язковими компонентами: придієслівний обов'язковий компонент (той, що заміщує сильну позицію при синсемантичному дієслові); приіменниковий обов'язковий компонент (той, що заміщує сильну позицію при синсемантичному іменнику); приприкметниковий обов'язковий компонент (той, що заміщує сильну позицію при синсемантичному прикметнику).

2.1. Параметри придієслівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення

З-поміж прислівних обов'язкових компонентів за всіма визначеними для таких компонентів ознаками виділяються обов'язкові компоненти в сильній придієслівній позиції, які разом із дієсловом виражають процесуальність. Категорійна сутність процесуальності як базової дієслівної категорії не може обмежуватися семантикою, бодай у найбільш узагальненому представленні. Виділення й осмислення цієї дієслівної категорії ґрунтується також на граматичних ознаках, які забезпечують виявлення дієслівного динамізму, що є основою процесуальності. Ця категорія, узагальнюючи всі дієслівні словоформи, безвідносно до їхніх семантичних, морфологічних, словотвірних, як і синтаксичних відмінностей, включає також категорійне розрізнення

дієслівного автосемантизму / синсемантизму, що призводить до розмежування прислівних обов'язкових / факультативних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Аналіз обов'язкових придієслівних компонентів базуємо на граматичній синтагматиці дієслів, виокремлюючи синсемантичні дієслова із їхньою здатністю моделювати відповідні синтаксичні структури (моделі) обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Увага до денотативної природи дієслів забезпечує розгляд їхніх сполучувальних ознак у взаємозв'язку синтагматичного та парадигматичного функціонування в мовній системі. Немає дієслів, які б не утворювали синтаксичних словосполучень, сполучень слів на основі поєднання із залежними від них іменниковими (займенниковими), дієслівними та прислівниковими словоформами.

Дієслівна лексика української мови досить глибоко вивчена в різних аспектах (О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, І.Р. Вихованець, М.Я. Плющ, Н.В. Гуйванюк, К.Г. Городенська, Н.Б. Іваницька, С.О. Соколова). Синтагматика дієслівних номінацій, що в основі своїй скерована на процесуальний денотат, забезпечила поглиблене вивчення слів цієї частини мови в граматичному (формально-синтаксичному) аспекті.

Орієнтація на синтагматику дієслів діагностувала більш-менш однозначний поділ їх на автосемантичні, синсемантичні та інформативно недостатні [98; 102; 113; 127; 12; 183]. Такий підхід сприяв поглибленому вивченню дієслівних словосполучень у плані реалізації дієслівних спроможностей утворювати сильні / слабкі позиції для заповнення їх відповідними (обов'язковими / факультативними) прислівними формально-синтаксичними компонентами.

Обов'язкові придієслівні компоненти утворюються в структурі семантичних єдностей із синсемантичним дієсловом. Транспонуючись у речення, такі семантичні єдності зберігають зв'язки і семантико-синтаксичні

відношення і є базою утворення й функціонування обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Сема дієслівної процесуальності скерована на денотат, який є позамовним чинником, слугує основою розмежування на мовному рівні автосемантичних та синсемантичних дієслівних номінацій [97]. Синсемантичні дієслова виявляють денотативну своєрідність у неспроможності їхніми внутрішніми можливостями завершено виражати зміст процесуального денотата, тому реалізують сему процесуальності в обов'язковій сполучуваності із залежними від них словами. Такі дієслова зумовлюють появу залежних від них повнозначних слів, що номінують предмети, явища реальної дійсності, охоплені сферою відповідної дії чи стану.

Зв'язки й відношення між синсемантичними дієсловами й обов'язково залежними від них словами опосередковано зумовлені закономірностями об'єктивної дійсності [97]. При цьому синсемантичні дієслова, як і слова інших повнозначних частин мови, виявляють «передбачуваність» можливих зв'язків із іншими повнозначними словами: *обробляти* (що?) *землю*, *приймати* (що?) *закон*, *споруджувати* (що?) *стадіон*, *реставрувати* (що?) *будівлю*, *симпатизувати* (кому?) *дівчині*, *належати* (чому?) *державі*, *уникати* (чого?) *неприємностей*, *милюватися* (чим?) *краєвидом*, *дарувати* (що? кому?) *тепло дітям*, *надавати* (чому? чого?) *поясненню аргументованості*, *перекидати* (що? через що?) *м'яч через сітку*, *покласти* (що? куди?) *експонати в шафу*, *ставитись* (до кого? як?) *до людини з пошаною*; *відгукуватись* (про кого? як?) *про вчителя з повагою* і т.д.

Лексико-семантичні особливості окремих дієслів, як і їхні лексико-семантичні групи (типи) нерідко маркують лише одну морфологічну форму придієслівного обов'язкового компонента: *виявляти* (що?) *недоліки* (форма знахідного відмінка); *подобатися* (кому?) *хлопцеві* (форма давального відмінка); *займатися* (чим?) *спортом* (форма орудного відмінка); *включатися*

(в що?) *в змагання* (форма прийменникового знахідного відмінка); *перебувати (де?) в декреті* (форма місцевого відмінка).

У семантичній структурі синсемантичного дієслова наявні семи, експлікація яких є обов'язковою; саме вони зумовлюють обов'язкову сполучуваність дієслівної форми із залежними словоформами як компенсаторами незавершеної дієслівної семантики. Синсемантизм дієслівної форми з наявною в ній семою релятивності «урівноважують» семи обов'язково залежних словоформ, наявність значення і форму яких визначають синсемантичні властивості дієслів. Синсемантичне дієслово, отже, «обирає» собі контекстних партнерів, у поєднанні з якими реалізується його (дієслівна) семантика, забезпечується значеннєва правильність вислову, мовна нормативність конструкцій.

Однією з основних диференційних ознак синсемантичних дієслів є їхня здатність утворювати підрядні дієслівні словосполучення, слова яких поєднує сильний підрядний зв'язок, та (ширше) семантичні єдності, в рамках яких синсемантичні дієслова реалізують свою семантику. На дореченнєвому рівні (на рівні словосполучень та семантичних єдностей) відбувається утворення обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Уведений у значення синсемантичного дієслова об'єкт може мати різний обсяг. В одних випадках обсягова здатність синсемантичного дієслова є досить широкою, а в інших – звуженою, аж до одиничних лексичних одиниць. Так, наприклад, синсемантичне дієслово *любити* може утворювати двохелементні семантичні єдності закритої й розширеної структури з досить широким складом іменникових лексем: *любити людину, прогулянку, читання, працю, спорт, країну, чоловіка* і т.д. (лексичний діапазон об'єктів включає низку понять різного характеру; їхнє об'єднання родовою назвою видається надто складним). А такі дієслова, як *жати, полоти* звужують свою синтагматику: *жати жито, пшеницю, овес* (зернові), *полоти моркву, цибулю, картоплю* (усе посаджене й

посіяне, що заросло бур'янами). Є випадки, коли дієслівний синсемантизм компенсують лише одиничні лексеми – назви предметних денотатів: *зажмурювати очі, накопирити ніс*.

Придієслівні обов'язкові компоненти класифікуємо за такими ознаками:

- за залежністю від головних та неголовних компонентів формально-синтаксичної структури речення: придієслівні обов'язкові компоненти первинної залежності: *Я люблю ту пору, коли суничники засвідчують своє цвітіння, цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт* (М. Стельмах); придієслівні обов'язкові компоненти вторинної залежності: *Директор обласного центру зайнятості ознайомила учасників конференції з перспективами роботи районного центру зайнятості* (З газ.);

- за морфологічним вираженням: придієслівні обов'язкові компоненти іменного типу (безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти у непрямому відмінку, прийменниково-іменникові / займенникові компоненти у непрямому відмінку), придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти, придієслівні обов'язкові прислівникові компоненти;

- за значенням (за синтаксичною семантикою): придієслівні обов'язкові компоненти об'єктної семантики, придієслівні обов'язкові компоненти обставинної семантики, придієслівні обов'язкові компоненти синкретичної семантики;

- за будовою: придієслівні обов'язкові компоненти синтетичної структури, придієслівні обов'язкові компоненти аналітичної структури.

На відміну від інших прислівних обов'язкових компонентів, придієслівні компоненти характеризує широкий спектр сильних позиційних умов для їхнього утворення в системі мови загалом. У цьому зв'язку варто наголосити на тому, що для багатьох синсемантичних дієслів характерна синтагматика, що виявляє їхній синсемантизм, а отже й утворення сильних позицій, що їх заміщують підрядні речення прислівної залежності: *Розкажи мені, тополе, не*

ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх (В. Симоненко) – розкажи (що?), *не ховай* (чого?); *Коли не знаєш, хто ти, з ким ти, для чого...* (М. Вінграновський) – *не знаєш* (чого?).

Синсемантичні дієслова є основною первинною ланкою утворення обов'язкових придієслівних компонентів. Н.Л. Іваницька небезпідставно зауважує, що «підрядне речення займає в семантичній єдності, структурованій релятивним (синсемантичним) дієсловом, місце обов'язкового придієслівного компонента» [101, с. 71]. У багатьох випадках простежується кореляція між окремою лексемою як обов'язковим придієслівним компонентом у семантичній єдності, утвореній синсемантичним дієсловом, і підрядним прислівним реченням як функціональним корелятом обов'язкового придієслівного компонента в структурі складнопідрядного речення. Підтвердженням цьому може слугувати можливість функціонування синонімічних семантичних єдностей типу: *відчувати втому – відчувати, що втомився, чути спів – чути, як співають, висловити думку – висловити, що думають*. Звісно, повної відповідності між лексемами (іменниковими номінаціями) та підрядними частинами складнопідрядних речень немає. Не всі синсемантичні дієслова, які поєднуються з обов'язково залежними іменними формами, цілісно відтворюючи фрагменти позамовної дійсності, можуть сполучатися з підрядними реченнями (*брати, будувати, мити, нести* і т.д.). Такими, що вступають у зазначені вище кореляції, виступають здебільшого дієслова із значенням повідомлення, обміну інформацією (*доводити, запевняти, запитувати, інформувати, нагадувати, повідомляти, питати, пояснювати, розповідати, роз'яснювати, сповіщати* та ін.).

Типовою (морфологізованою) формою придієслівного обов'язкового компонента є іменникова. Решта словоформ інших частин мови у такій позиції отримує статус субстантивованої словоформи. Функцію придієслівного обов'язкового компонента можуть виконувати також прономіналізовані числівники (*один, другий*), що виступають у значенні займенників: *Одні одно*

пропонують, а другі – **друге** (З газ.); *Якби один **другому** не допомагав, то світ би пропав* (Нар. тв.). Граматичну, як семантичну тотожність із придієслівними обов'язковими іменниковими компонентами, виявляють займенникові форми в ролі узагальнюючих слів при однорідних іменникових компонентах: *А журавель наварив смачної страви: узяв і м'яса, і картопельки, й бурячків – **усього-усього**, покришив дрібненько і склав у глечик* (Нар. казки).

У досліджуваному матеріалі речень, семантичних єдностей та словосполучень виявлено багато випадків заміщення сильних придієслівних позицій займенниковими словами в непрямих відмінках, які виконують вказівну (дейктичну) та анафоричну (заміщувально-вказівну) функції: *Йй би жити ще діток ростити* (В. Сухомлинський) – *жити кому? – йй; Почувши це, ведмідь аж увесь наїжився. Вся **його** злість обернулась на того нового суперника, що так несподівано став **йому** на дорозі* (Нар. казки) – *злість чия? – **його**, злість ведмедя; став на дорозі кому? – **йому**; Зроблено сезонну вакцинацію проти грипу. Ми проводимо **її** щороку* (З газ.) – *проводимо що? – **її**.*

Відповідно до значення та синтаксичних функцій займенники можуть виконувати роль придієслівних обов'язкових компонентів у тих же сильних позиціях, що й відповідні іменникові словоформи. У функції обов'язкових компонентів можуть бути їхні «словесні замітники», «словесні компенсатори» значень синсемантичних слів, які формально перебирають на себе синтаксичну семантику обов'язкового компонента, тим самим експлікуючи його синтаксичний зміст: *Кинув чоловік вовкові ще одну **рибку**. З'їв вовк і **цю** – Дай **іще!*** (Дай іншу рибку. Дай другу рибку. Дай рибку. Дай **іще**).

Придієслівні обов'язкові компоненти зазвичай бувають вербалізованими; їх виражають морфологічні форми в їхніх типових синтаксичних функціях: *У бандитських лігвах загубив він сміх і посмішку, біг за своєю долею аж **на** чужі **кордони*** (М. Стельмах); *Але хіба ж не кажуть українці про дивакуватих старих, вчинки яких не відповідають їхньому **віку***; *змалився* (П. Загребельний); *Сліпий випадок поміг, що саме **мені** дістався син Тугай-Бея, і тепер цей*

бистроокий татарчук мимоволі ставав тою щасливою силою, що усувала чорну й криваву межу, яка розділяла нас (П. Загребельний); *Нині наші села потребують державної допомоги* (З газ.).

У систему форм обов'язкових прислівних компонентів включаємо також нульові (невербалізовані) форми. Синтаксичне явище «нульовий придієслівний обов'язковий компонент» має чітко окреслену граматичну (синтаксичну) природу. Він (такий компонент) виокремлюється в неповних реченневих структурах, сильну позицію для якого утворюють здебільшого синсемантичні дієслова інших речень. Синсемантична природа таких дієслів, їхня лексична семантика при цьому залишається незмінною.

Іншу лінгвальну природу мають т.зв. «абсолютивовані» дієслова, що з різних причин повністю чи частково втратили здатність утворювати сильні позиції для обов'язкових придієслівних компонентів. З-поміж таких чинників найбільш впливовими є: а) семантика обов'язкового іменникового компонента (назви істот, переважно людей, які зазнають емоційного впливу на їхній розумовий, психічний чи моральний стан): *Невдача пригнічує – пригнічує (кого?) людину; Життя навчить, а досвід покарає* (Г. Чубач) – *навчить, покарає (кого?) людину*; б) граматична форма первинного синсемантичного дієслова та його синтаксична позиція в реченні: *Виростити – не вкрати* (Нар. тв.); в) синтаксичне оточення, що виявляється в редуції обов'язкових придієслівних поширювачів: *До стола Еліна Львівна не сяде, а все метушиться, подає, пригощає* (В. Канівець) – *подає (що?), пригощає (кого?)*; г) стилістична маркованість уживань (у газетних та журнальних заголовках, у фразеологічних штампах): *Повідомлення інтригує* (З газ.) – *інтригує (кого?)*; *Клуб «творчої інтелігенції» запрошує* (З газ.) – *запрошує (кого? до чого?)*; *Хто міняє, той не має* (Нар. тв.) – *міняє (що? на що?), не має (чого?)*; *Знає кума – знає півсела* (Нар. тв.) – *знає (що?)*.

Як уже зазначалося, в українській мові є дієслова, які виявляють здатність утворювати трьохелементні семантичні єдності (*дати щось комусь,*

відокремити щось від чогось, нагади комусь про щось, покласти щось кудись, просити когось зробити щось). Проблеми, пов'язані з формально-синтаксичною інтерпретацією таких структур, в україністиці розв'язують у розрізі теорії синтаксичних зв'язків, зокрема сильного керування (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко), структуралізації відмінкових парадигм (І.Р. Вихованець, М.Я. Плющ, К.Г. Городенська), спроможності повнозначних слів (дієслів) номінувати процесуальні денотати (Н.Л. Іваницька, Т.В. Савчук). Базуючи висновки на результатах пропонованої методики елімінування, Н.Л. Іваницька доводить облігаторність обох відмінкових форм у структурах семантичних єдностей із синсемантичними дієсловами, а отже, однакову участь залежних від дієслова іменникових словоформ в утворенні обов'язкових придієслівних компонентів, виражених відмінковими формами об'єктної та обставинної семантики [95, с. 132-134].

Не піддаючи сумніву усталену теорію відмінків з ієрархічною послідовністю їхньої участі у семантико-синтаксичному та власне-семантичному структуруванні реченнєвої структури, усе ж наголошуємо на окремих специфічних особливостях деяких реченнєвих структур у плані виявлення обов'язкових придієслівних залежностей відмінкових форм. Такі особливості є помітними й, на наш погляд, достатньо вагомими для того, щоб якоюсь мірою «урівноважити» формально-синтаксичну значимість обов'язкових придієслівних компонентів, зокрема утворених на базі трьохелементних семантичних єдностей.

Так, незаперечною видається істина про місце і роль знахідного та давального відмінків у системі відмінкових залежностей. «У сучасній українській мові ... давальний відмінок обслуговує периферійну позицію об'єкта, другого після прямого об'єкта, вираженого формою знахідного», - пише М.Я. Плющ [167]. І далі: «На відмінку від власне-об'єктного знахідного, який входить у прислівний зв'язок із дієсловом як обов'язковий компонент, що доповнює семантику предиката, словоформа давального адресатного разом із

знахідним утворюють семантичний блок» [167, с. 109]. Зрозумілою є онтологія процесів взаємодії між процесуальними та предметними денотатами, що їх номінують відповідні мовні одиниці (*Хтось виконує дію, спрямовану на певний об'єкт*): *Хтось дав комусь щось (хтось дав щось комусь)*. Онтологічно «ближчим» до процесуального денотата, вираженого дієслівною формою *подарував*, є предметний денотат *щось* (у знахідному безприйменниковому). Для того, щоб відбулось відчуження (дарування) *чогось*, необхідно, щоб хтось мав це *щось*. Отже, *хтось має щось* → *хтось виконує дію (відчуження чогось)* (*чогось* ← *щось*). Для того, щоб процес «відчуження *чогось* від суб'єкта» завершився, онтологічно необхідним є другий предметний денотат (адресат), який номінують іменникові словоформи давального відмінка (*комусь*). Без цього (другого) предметного денотата процесуальність, виражена дієсловом, не може бути повністю завершеною; без словоформи в давальному відмінку процесуальність у її змістовому витлумаченні отримує іншу природу: *Хтось дав щось (Хтось мав щось → Хтось дав щось → У когось немає чогось)*.

На користь «законної» облігаторності придієслівних компонентів у безприйменниковому давальному відмінку (зокрема безприйменниково-займенникових) можуть свідчити також структури трьохелементних семантичних єдностей із таким розташуванням складових: «дієслово + комусь + щось» (на фоні «дієслово + щось + комусь»): *Тоді вона дала чоловікові ще склянку білого вина* (В. Барка); *Вона без сорому давала чоловікові поради, куди піти і що зробити* (С. Плачинда).

Показовим є також уживання лише компонента в давальному відмінку з відсутньою словоформою синсемантичного дієслова: - *Що ж, брате, прогнав мене хазяїн, от я й ходжу тут. Вовк йому: А зроби так* (Нар. казки) – *хтось каже щось комусь, хтось радить щось комусь*. Більше того, є окремі випадки, коли якоюсь мірою «втручання» в усталені мовленнєві структури видається штучним, нормативно незвичним (*призначити комусь побачення, дати комусь*

спокій) чи впливає на актуалізацію компонента в знахідному відмінку (*призначити побачення комусь, дати спокій комусь*).

Особливу обов'язковість слівформ у давальному відмінку засвідчують структури семантичних єдностей із займенниками: *Довго рубав чоловік ліс. Багато навозив собі дров* (Нар. тв.); *То дай же мені порадо^{нь}ку, як доли догодити* (Леся Українка); *Не щадили. Дали кожному, хто руку протягнув, добру копійку* (З газ.).

Структуру придієслівного обов'язкового компонента обмежує (чи розширює) автосемантизм (синсемантизм) слівформи, яка виражає такий компонент. Майже однакову частотність у різностильових текстах виявили придієслівні компоненти звуженої й розширеної структури: а) *Європа зацікавилась особистостями* (З газ.); *Річка перед греблею скидалася тепер на справжнє велике, широке озеро* (Я. Баш); *Панас Самсонович висох на мумію* (Ю. Збанацький); *Усе в процесі має свій час, тож колись настане пора жнив, що відокремить кукіль від зерна* (Є. Сверстюк) б) *Світ тварин не знає категорії милосердя й любові* (В. Гужва); *Що знає світова громадськість про Україну?* (З газ.); *Сьогодні ми повертаємось до усвідомлення етичного в нашому житті* (В. Коротич); *Він почав задумуватись над становищем хати* (І. Франко); *Підвищення температури призводить до посилення коливальних рухів атомів* (Б. Патон); *Саме євшан-зілля (полін) змогло повернути людині людське; допомогло згадати власне коріння* (З газ.).

Беручи до уваги вище зазначене, ми розглядаємо придієслівні компоненти в трьохелементних семантичних єдностях як однаковою мірою обов'язкові, диференціюючи їхню об'єктну семантику на власне-об'єктну та адресатну.

Виділяємо такі моделі придієслівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення: придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти, придієслівні прийменниково-іменникові /

займенникові компоненти, придієслівні інфінітивні компоненти, придієслівні прислівникові компоненти.

Якщо граматичні рамки синтагматики дієслівних словоформ можна вважати стабільними, вимірними й можливими для моделювання, то діапазон лексико-семантичних варіацій буває досить широким, навіть непрогнозованим. Наприклад, слово *криза* може компенсувати недостатню семантику дієслів, утворюючи з ними семантичні єдності закритої структури: *розправитися з кризою, приспати кризу, запозичити кризу, відчувати кризу, побачити кризу, зрозуміти кризу, передбачати кризу, змагатися з кризою, домовитися з кризою, підкупити кризу, посунути* і т.д. (словосполучення вибрані з газетних джерел 2009 р.).

При виділенні значенневих варіантів іменникових та прийменниково-іменникових словоформ у структурі обов'язкових компонентів ми здебільшого послуговувалися загальними (інваріантними) значеннями морфологічних форм (Ф.П. Фортунатов, О.М. Пешковський, Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, І.Р. Вихованець, М.В. Леонова). Водночас враховували й те, що на інваріантне значення відмінкових і прийменниково-іменникових словоформ може нашаровуватися значення, частково залежне від контексту, виявляючи в синтагматичних рядах сполучуваностей функціональні значеннєві варіанти.

Отже, основними ознаками придієслівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення є такі:

- здатність номінувати повнозначними словами предметні денотати, тісно пов'язані з процесуальними денотатами;
- утворення в структурах підрядних словосполучень та семантичних єдностей з наявними в них синсемантичними дієсловами, що прогнозують сильні позиції;
- стабільність морфологічного вираження при транспонуванні словосполучень і семантичних єдностей у структуру речення;

- нормативне закріплення відмінкових та прийменниково-іменникових форм за переважною більшістю придієслівних обов'язкових компонентів, що їх визначає синсемантизм відповідних дієслів;
- розширений обсяг частиномовних варіантів (іменникових) займенникових), інфінітивних, прислівникових,) придієслівних обов'язкових компонентів;
- наявність у системі формальних реалізацій нульових форм вираження;
- обмеження синтаксичної семантики переважно об'єктним та обставинним значеннями.

2.2. Придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти

Придієслівний безприйменниково-іменниковий / займенниковий обов'язковий компонент являє собою іменникову / займенникову словоформу непрямого відмінка, вживану в сильній позиції, прогнозовану синсемантичним дієсловом, що «спеціалізується» на вираженні переважно об'єктної синтаксичної семантики.

Вираження таких обов'язкових компонентів охоплюють безприйменникові іменникові / займенникові словоформи в родовому, знахідному, давальному та орудному відмінках.

Найчастіше вживаними в усіх стильових різновидах української мови є речення з придієслівним безприйменниково-іменниковим компонентом у знахідному відмінку.

Придієслівний безприйменниково-іменниковий обов'язковий компонент у знахідному відмінку. Придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти у знахідному відмінку посідають основне місце серед усіх інших придієслівних обов'язкових компонентів, виражених безприйменниковими формами непрямих відмінків.

Статус абсолютної обов'язковості такі компоненти отримують у структурі двохелементних та трьохелементних семантичних єдностей із синсемантичними перехідними дієсловами, зберігаючи її (обов'язковість) у реченневих структурах, переважно у ролі прямого додатка (за традиційною термінологією) при дієсловах, що виконують функцію дієслівного присудка.

Синтагматика перехідних дієслів, у якій виявляється інваріантне значення морфологічної форми знахідного відмінка іменника, водночас репрезентує семантичний зміст обов'язкового придієслівного компонента формально-синтаксичної структури речення. Безприйменниково-іменникова форма знахідного відмінка у придієслівній позиції відображає у свідомості носії мови відношення між фактами оточуючого людину світу, а саме: залежні зв'язки предметів із діями. Така «залежність» є найвищою на шкалі вияву ознак синсемантизму повнозначних слів, зокрема дієслів, у семантичних єдностях, складові яких номінують процесуальний (дієслово) та предметний (іменник) денотати.

Категорійні значення «перехідність дієслова», «центральність знахідного відмінка», «інваріантність морфологічної форми» та ін., що є усталеними в лінгвістичній науковій думці, в основі своїй базуються на синтагматичних властивостях дієслова, які є також основними показниками обов'язковості безприйменниково-іменникового (займенникового) компонента в знахідному відмінку в сильній придієслівній позиції формально-синтаксичної структури речення.

Тенденція пов'язувати центральність / периферійність безприйменникового знахідного відмінка із синтаксичним значенням [167, с. 106] не завжди корелює з обов'язковістю іменникового придієслівного компонента в знахідному відмінку. Це зокрема стосується придієслівних компонентів обставинної семантики із значенням часу (іменникових компонентів, що позначають пори року, дня, години). Так, наприклад, залежний від дієслова *навчався* компонент *рік* можна вважати факультативним, тоді як у

позиції при дієслівній формі у структурі *провчився рік* цей компонент отримує статус обов'язковості. Те ж саме: *прогуляти літо, відсидіти (в тюрмі) рік, пронудьгувати вечір*. У цих і подібних структурах іменники разом із дієсловами утворюють семантичні єдності: дієслівні форми *прогуляти, відсидіти, пронудьгувати* «оживляють» синсемантизм, на відміну від автосемантизму безпрефіксальних форм. Пор.: *Хтось гуляє* і *Хтось прогуляв + якийсь (певний) час*. Із зазначеними вище структурами не можна змішувати семантичні єдності, в яких обов'язковий компонент виражає об'єктне значення, хоча формально не відрізняється від попередніх: *Обридло воліві всю зиму тремтіти на морозі. Не раз він думав собі: «Не хочу я жити в холодній країні; переживу сю зиму, перелітую, і як тільки птиця почне летіти до вирію, подамся і я до теплого краю* (Нар. казки).

Тісний постійний зв'язок іменника в знахідному відмінку з перехідним дієсловом веде до утворення семантичних єдностей (двох- чи трьохелементної структури), в яких формується обов'язковий придієслівний компонент, здебільшого з об'єктним значенням. При такому найтіснішому зв'язку іменника в знахідному відмінку з перехідним дієсловом іменник як типова форма придієслівного компонента є обов'язковим при дієсловах: без іменника дієслово не може виражати значення дії (стану), здатної до реалізації, а речення не може виконувати своєї комунікативної функції.

Власна (головна) функція знахідного відмінка з її домінувальною формою вираження відношень предмета з дією в поєднанні формальних та семантичних ознак увиразнюють статус придієслівного безприйменниково-іменникового обов'язкового компонента в знахідному відмінку формально-синтаксичної структури речення.

Придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти в західному відмінку мають здатність утворюватись у структурі трьохелементних семантичних єдностей (найчастіше з синсемантичними дієсловами фізичної дії): *встромити щось у щось, накинути щось на щось (когось), збити когось з*

чогось, пов'язувати щось з чимось, захопити когось (щось) у щось, скласти щось у щось: *Ми не повинні перетворити державу (на що?) на сировинний придатак Європи, Китаю чи якоїсь іншої держави (З газ.); Спробуйте придушити тут місцевий капітал і приєднати Україну (до чого?) до ЄС на правах молодших європейців (З газ.); Тоді Ірод бачить, що вже нічого для них важкого немає, вихопив меч і наказав тягти Івана та його супутників (куди?) на залізний тiк* (Нар. казки).

Безприйменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку (прямий додатак) виступає обов'язковим придієслівним компонентом, в якому дія (стан) знаходить свою семантичну та формальну реалізацію. Такі компоненти становлять приблизно 70% усіх обов'язкових придієслівних компонентів, переважна більшість яких утворюється в семантичних єдностях розширеної структури із стрижневим синсемантичним дієсловом.

Синсемантизм перехідного дієслова зумовлює утворення обов'язкового поширювача з об'єктним значенням уже на рівні словосполучення: *продавати товар, зняти вивіску, побудувати стадіон, витратити гроші, висунути кандидатуру (в депутати), визначити тему, пройти тендер, оголосити конкурс, приготувати сніданок, збирати врожай, народити дитинку, зрозуміти істину, сіяти траву, годувати худобу, обробляти землю* і т.д.

Об'єктна семантика придієслівного безприйменниково-іменникового обов'язкового компонента в знахідному відмінку залежить від семантики перехідних дієслів. М.Я. Плющ зводить різні типи семантики до двох узагальнених класів: значення зовнішнього об'єкта та значення внутрішнього об'єкта [167, с. 104]. Проаналізовані речення з такими обов'язковими компонентами (830) дають підстави зробити висновки, що об'єктну семантику, найчастіше виражають компоненти при дієсловах фізичної дії: *зачиняти двері, швартувати судно, схопити палицю, асфальтувати дорогу, полоти бур'ян (ділянку), розвантажувати фургон, з'єднувати вузли, зрубувати дерева, викувати плуг, садити куці, вбити людину, заколоти поросю, підстрелити*

птаха та ін.: Павло сяк-так, для годиться, помантачив **косу**, поплював у руку, широко розставив **ноги**, і, відвівши далеко назад **косу**, махнув нею по траві і впав на землю (Григорій Тютюнник); Дерево брало і братиме своїм корінням **снагу** із живих сердець (Є. Гуцало); Деякі офіцери уже забрали **акції** комплексу (З газ.); На ранок зняли **вивіску** (З газ.); Січовики своїм рішучим нападом збили **Гульського** (І. Ле); Військові інженери накреслили і побудували цілу **систему** бетонних і земляних споруд (Ю. Яновський); Кім зліпив собі **пиріг** (П. Воронько); Я візьму **граблі й лопату** та зроблю **грядки** в саду, посаджу на них я **м'яту, чорнобривців, череду** (М. Познанська).

В усіх випадках придієслівні компоненти цього типу виражають зовнішні об'єкти, зумовлені фізичною дією. Синсемантизм дієслова недоконаного виду спричиняє утворення зовнішнього об'єкта, повністю охопленого дією: Вишневий **платок** зав'язала на шії **смуглява** руку (В. Сосюра); Мати нарвала **букет** квітів на своїй клумбі (О. Донченко). Синсемантизм дієслова доконаного виду впливає на утворення зовнішнього результативного об'єкта: Зрубали **столітнього дуба**. Зробили **палицю**, прив'язали на чотирьох парах **волів** (Нар. тв.); Нинішня світова криза змінила **світопорядок** (З газ.); Російський «Лукойл» намагався сперечатися, але все ж таки змушений був зупинити **завод** (З журн.).

Розмежовуються безприйменниково-іменникові обов'язкові придієслівні компоненти закритої та відкритої структури. Закритими бувають здебільшого однослівні компоненти, виражені автосемантичними іменниками / займенниками: Посадили **часник** у середині **вересня** (З газ.); Одного разу батько з сином копали **колодязь** – докопались до великого каменя (Нар. тв.); Саджати **живці** слід якомога раніше, на спеціально підготовлені й удобрені **грядки**. **Ґрунт** навколо живців ущільнюють, **грядки** рясно поливають і мульчують розсипчастим торфом, або перегноєм (З газ.); Ми красиві ще й **дужі**, неначе дерева і як сонце, що **їх** осява (Л. Тельнюк); Мисливці копали **яму** на диких кіз (О. Донченко); **Укріплення** на городах робити і **мости** мостити –

теж смердівський обов'язок (А. Хижняк). Відкриту структуру утворюють обов'язкові придієслівні компоненти, виражені синсемантичними іменниками, семантику яких реалізують різні морфологічні словоформи (найчастіше – іменники в родовому відмінку та інфінітив): *Держкомітет України з питань регуляторної політики провів **перевірку** дотримання законодавства* (З газ.); *Однак саме рід іменника зумовлює **міцність** структурного зв'язку слів у предикативній одиниці* (А. Загнітко); *Мешканці села отримали **можливість** самостійно вирішувати питання доріг* (З газ.).

На відміну від інших придієслівних обов'язкових компонентів, іменникові компоненти в знахідному відмінку виявляють досить високу активність функціонувати в позиції при перехідних дієсловах, що виконують роль різних (головних) та неголовних компонентів речення. Найчастіше вони вживаються при дієсловах у функції присудків: *Ходить осінь долами, розвиває **гілля**, все шукає **посагу** на моє весілля* (А. Малишко); *Я ненавиджу **брехню** у всякій одежі* (М. Рильський); *Фемінативи, як відомо, реалізують комунікативну **функцію** слова максимально* (А. Загнітко). Крім цього, такі компоненти вживаються також при дієсловах (інфінітивних формах) у ролі підметів: *Найскладнішим виявилось **змайструвати** **трійник*** (З газ.); *Встановити семантичні **кореляції** означало **наполовину розв'язати** проблему* (О. Мельничук). Менш уживаним (хоча й можливим) є функціонування цих компонентів у позиції, утвореній дієсловами, що виконують роль неголовних компонентів речення: *Їм нагадали про зобов'язання **провести** відповідні **реформи** вчасно* (З газ.).

На утворення обов'язкових компонентів у західному відмінку в прислівній позиції перехідних дієслів значно впливає префіксальне вираження процесуальності, на відміну від безпрефіксального вираження дії чи стану. Така закономірність виявляється в тому, що чималій кількості безпрефіксальних перехідних дієслів, особливо із значенням фізичної дії, властивим є явище абсолютивації (перетворення синсемантизму в автосемантизм), тоді як утворені

від таких дієслів префіксальні словоформи завжди вступають із залежними іменниковими словоформами в семантичні єдності, утворюючи сильні позиції для обов'язкових придієслівних компонентів: *мазати – замазувати, латати – залатувати, штопати – заштопувати, шити – прошити (підшити, перешити), гаптувати – вигаптовувати, бити – пробити, колоти – проколювати, в'язати – зав'язувати (підв'язувати, перев'язувати), крутити – викручувати, палати – запалювати (підпалювати, попалити)* і т.д. Пор., напр.: *руйнувати і зруйнувати – Не посмів він руйнувати **приміщення**, бо то ж була пам'ять про батьків, про молодість* (О. Донченко); *Той мурує, той руйнує...* (Т. Шевченко) і *Зруйнували завод, зруйнували баню, усе встигли зруйнувати* (З газ.).

З-поміж семантичних єдностей «дієслово + іменник у знахідному відмінку» закритої структури виділяються структури з однозначним лексичним заповненням сильної придієслівної позиції на зразок *зажмурити очі, зціпити зуби*, в яких тісне поєднання процесуального та предметного денотатів доповнюють також їхні однозначні лексичні номінації, властиві українській мові. Відрізняються від таких структур фразеологізми (*задрати ніс, прикусити язик*), які номінують процесуальні денотати і виступають одним компонентом формально-синтаксичної структури речення.

Аналізовані компоненти можуть виражати об'єкт (назви предметів, істот чи абстрактних понять), спричинений ознаками переміщення в просторі: *везти (перевозити, привозити, відвозити, підвозити, розвозити) продукти, переставляти стільці, розміщувати гостей, розставляти акценти, підвищувати рівень (свідомості), знижувати собівартість (продукції), відправити пошту* та ін.: *Сьогодні не можна звести євроінтеграцію лише до приєднання України до ЄС. Це лише пересуне **кордон** переділу трохи на схід, але не вирішить головну проблему – об'єднання всієї Європи* (З газ.); *Криза знизилася **попит** на паливо* (З газ.).

Характерною особливістю компонентів цього типу є те, що вони часто утворюються в трьохелементних семантичних єдностях; синсемантизм відповідних дієслів може бути компенсований лише обома залежними від них словоформами. При цьому одна з таких обов'язково залежних словоформ виражає просторову ознаку: *Мар'ян кладе дрівця у піч, виймає з кишені кресало, креміль і губку* (М. Стельмах) – *кладе (що?) дрівця (куди?) у піч; виймає (що?) кресало, креміль, губку (звідки?) з кишені; Коли тебе в саду стрічаю, сад квітне знову, і цілий світ пісні влітає в твою розмову* (Т. Масенко) – *влітає (що?) пісні (в що? куди?) в розмову*.

Обов'язкові придієслівні компоненти, виражені безприйменниково-іменниковими словоформами в знахідному відмінку, типізує синтаксичне значення об'єкта. Залежно від значень синсемантичних дієслів, як і взаємодії цих значень із залежними іменниковими / займенниковими словоформами, розмежовуються такі варіанти значень обов'язкових компонентів із об'єктним значенням:

- безпосередній об'єкт, що зазнає впливу спрямованої дії: конструктивної (*кип'ятити воду, зачісувати волосся*); деструктивної, що призводить до деформування, ліквідації чогось (*розбити вікно, обдерти стіну*), деструктивно-конструктивної, що виявляється в позбавленні кого- або чого-небудь попереднього стану (*полоти грядку, доїти корову*);

- частина об'єкту, каузована процесуальною спрямованістю дії: частини об'єкту невідчуженої належності (назви волосяного покриву, частини тіла) (*розчісувати гриву, стригти волосся, голити бороду, пудрити щоки, закутувати голову*); частина об'єкту відчуженої власності (*знімати сорочку, розшнуровувати черевики*);

- об'єкт (ціле) як результат деформуючого процесуального впливу (*пробити отвір, проколоти дірку*);

- об'єкт як результат з'єднання (роз'єднання) частин цілого (*зав'язувати торбину, розв'язувати мотузок, застібати гудзики, зачиняти двері*);

- об'єкт із значенням місця, вмісту чи вмістилища, на який спрямована фізична дія (*нагрівати чайник, кип'ятити самовар, розпалювати піч*);

- об'єкт як похідний результат цілеспрямованого впливу процесуального денотата: а) об'єкт впливу, що означає сировину, напівфабрикат, вихідний продукт для чого-небудь (*молоти пшеницю, зерно, варити курку, мотати пряжу*); б) об'єкт із значенням поверхні, в межах якої реалізується процесуальний денотат (*копати землю, наливати ґрунт*); в) об'єкт як предмет зображення (*фотографувати дівчину, малювати пейзаж*);

- об'єкт як функція каузації процесуального денотата (*вмикати рубильник, світло*).

У сфері семантичних варіантів придієслівних обов'язкових компонентів із значенням об'єкта досить поширеним є явище т.зв. «метонімічних зміщень», коли відбувається поєднання номінацій спільного процесуального денотата з предметними денотатами, близькими за ознаками метонімічних переносних значень. Пор.: *Сторож підмітав... порозкидані шматочки нікчемного паперу* (Панас Мирний) і *Гладкий сторож мів алею старанно, повагом* (Л. Дмитренко); *В цій хаті, мабуть, ніколи не трусили сажі... можна згоріти* (М. Чабанівський) і *Хіба йому вдивовижку, що комин чорний, як його трусять?* (Ганна Барвінок).

Своєрідну об'єктну семантику виражають обов'язкові компоненти в знахідному відмінку при перехідних дієсловах одного кореня: *прожити життя, служити службу, думати думу, садити сади* та ін. Значення цих компонентів отримує дієслівну мотивацію, «замкнене в самій дії» [167, с. 166].

Такий класифікаційний поділ, зрозуміла річ, є надто спрощеним, оскільки в багатьох випадках дієслівні значення зазнають різних метонімічних нашарувань, що більшою чи меншою мірою можуть спричиняти синкретичні явища в семантичних класифікаціях. Так, наприклад, типова семантика зовнішнього об'єкта фізичної дії (*Хтось шие костюм* може бути «зміщена»

через включення опосередкованого суб'єкта дії: *Він шив собі костюми тільки в ательє на Печерську* (В. Крижанівський).

Придієслівні безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку. Обов'язковість придієслівного безприйменниково-іменникового компонента в родовому відмінку пов'язана з такими основними умовами: вживанням у сильній позиції при одновалентних дієсловах єдиноможливої форми імені в родовому відмінку: *боятися* (кого?) *ворога*, (чого?) *грози*, *цуратися* (кого?) *батька*, *очікувати* (чого?) *групу*; дієслівною валентністю в заперечній конструкції (у стверджувальних конструкціях форма родового співвідноситься з формою знахідного): *Згаяного часу і конем не вернеш* (Нар. тв.); безособовістю заперечної конструкції з дієсловом *бути*: *Не було щастя змалку, не буде його й до останку* (Нар. тв.). Безприйменниковий родовий імені є морфологізованою формою вираження цього обов'язкового компонента. В усіх випадках обов'язкові придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти виражають об'єктну семантику. Вони позначають відповідні предметні денотати, повністю охоплені процесуальним денотатом, не залежно від лексичних значень синсемантичних дієслів.

Окрему групу складають придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти, виражені іменниками, що номінують предметно-речовинні денотати неозначеного вмісту нерозчленованої маси, речовини (родовий партитативний). Семантику такого компонента обмежують матеріально-речовинні іменники (назви сипких, рідинних, газоподібних тіл, напоїв, продуктів харчування): *насити муку*, *купити крупи*, *напустити газу*, *налити води*, *додати цукру* і т.д. Іменникові номінації таких «партитативних» денотатів у безприйменниковому родовому завжди супроводжує значення доконаності дієслівної категорії виду. Пор.: *насити* (чого?) *муки* – *сипати* (що?) *муку*, *купити* (чого?) *крупи* – *купувати* (що?) *крупу*, *напустити* (чого?) *газу* –

напускати (що?) газ, налити (чого?) води – наливати (що?) воду, додати (чого?) цукру – додавати (що?) цукор.

Придієслівні безприйменниково-іменникові компоненти в давальному відмінку. Як уже зазначалося, неоднозначними є думки вчених щодо давального відмінка: йому приписують статус «периферійності», «напівобов'язковості», «часткової обов'язковості». Не вдаючись у полеміку стосовно термінологічних визначень на підставі тих чи інших критеріїв, ми послуговуємося прийнятим нами загальним критерієм – синсемантизмом повнозначного слова (у даному випадку – дієслова), його здатністю утворювати сильні позиції для заповнення їх обов'язковими прислівними компонентами і перевіркою відповідних структур способом елімінування.

Виявлено, що в сильних позиціях при дієсловах із значенням давання, допомоги в переважній більшості речень (97%) першу придієслівну позицію заповнює іменниковий придієслівний обов'язковий компонент у давальному відмінку, «відсуваючи» на другий план придієслівний безприйменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку: *Розум, терпіння, сила волі та віра в Бога дають людині величезну силу, забезпечують кардинальні зміни в житті* (З журн.); *Пропоную Вашій увазі текст захисної молитви* (З журн.). До речі, придієслівний обов'язковий компонент, виражений займенниковою словоформою *собі*, виявляє такі ж уживання в сильних позиціях при дієсловах іншої семантики, наприклад, при дієсловах розумової, мисленнєвої діяльності: *Люди творили **собі** життєву позицію переможців* (В. Винниченко); *З минулого до нас дійшли унікальні методики зцілення, за допомогою яких з покоління в покоління наші пращури повертали **собі** душевний спокій, внутрішню рівновагу та фізичне здоров'я* (З журн.).

Аналізований компонент може утворюватися також на базі трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + іменник в орудному відмінку»: *Він доводиться йому*

тестем. В основі творення такого обов'язкового компонента перебуває ситуація, що складається з трьох денотативних реалій: процесуальний денотат, виражений синсемантичним дієсловом *доводитися*, два предметні денотати, пов'язані між собою процесуальним. Характерно, що компонент в орудному відмінку, виявляючи обов'язковість стосовно придієслівної позиції, водночас тісно пов'язаний із компонентом у давальному відмінку, без якого перший не може функціонувати самостійно в сильній придієслівній позиції.

Дещо «віддаленими» в плані обов'язковості можуть виступати іменникові компоненти в орудному відмінку з обставинним значенням, яке зумовлюють великою мірою прикметникові словоформи: *Він подивився на неї **пильним поглядом*** = *подивився (на неї) як? – пильним поглядом = пильно*. У таких уживаннях відбувається своєрідна нейтралізація іменникового слова, натомість посилюється інформативність прикметникового у вираженні обставинної семантики способу дії обов'язкового придієслівного компонента *пильним поглядом*.

Природа обов'язкових придієслівних компонентів, виражених займенниками, співвідносна з денотативною, як і з граматичною «предметністю» іменника, зі «статичною ознаковістю» прикметника чи з поняттям «кількості» числівника. У функції придієслівного обов'язкового компонента найчастіше виступають займенники, що вказують на «предметність», із синтаксичним значенням об'єкта: *Я щось йому повинна сказати* (Панас Мирний); *Приходить їжак до зайця та й каже йому* (Нар. казки); *Музиканти мої, заграйте мені* (Нар. казки).

Часто вживані словоформи особових займенників у давальному відмінку можуть втрачати семантику адресатного об'єкта, виконуючи роль підсилення процесуальної спроможності синсемантичним дієсловом: *Розмінійте мені ці гривні* (З газ.); *Треба ж мені віддячити хоч чимось* (Панас Мирний); *Я тобі зараз такої заспіваю...* (У. Самчук).

Придієслівний безприйменниково-іменниковий / займенниковий компонент в орудному відмінку. У сучасній українській мові є велика кількість дієслівно-іменникових словосполучень, у яких залежне від дієслова слово має форму безприйменникового орудного: *їхати саньми, орати плугом, копати лопатою, махати руками, показувати пальцем, хитати ногами, впасти каменем, летіти пташкою, повідомляти телефоном, тішитися думкою, пишатися сином, зтягуватися димом, смакувати цукеркою, віддавати боєм, світитися добротою, ворушити губами* і т.д. У сфері таких підрядних дієслівних словосполучень утворюються придієслівні формально-синтаксичні компоненти, виражені безприйменниково-іменниковими формами в орудному відмінку.

Обов'язковість / факультативність таких компонентів визначає семантичний потенціал дієслівних лексем, здатних прогнозувати сильні / слабкі позиції для залежних від них слів: *Ластівка крилом розтинає тінь* (М. Рильський) – на базі невластне-словосполучення *розтинає крильми* утворюється факультативний придієслівний компонент. *Командувати дивізією в той час було надзвичайно складно й небезпечно* (З газ.) – на базі власне-словосполучення, що являє собою двохелементну семантичну єдність *командувати дивізією*, утворюється придієслівний обов'язковий компонент.

Орудний відмінок в українській мові є багатофункціональним; він «обслуговує» периферійні функції, виражаючи здебільшого обставинні міжкомпонентні відношенні дії та стану. Основним є значення знаряддя й засобу дії. В усіх випадках, коли орудний іменниковий компонент займає слабку позицію при автосемантичному дієслові, утворюються факультативні придієслівні компоненти.

Придієслівний іменниковий компонент в орудному відмінку найчастіше виражає об'єктне значення. М.Я. Плющ зауважує: «Орудний об'єкта, позначаючи субстанцію, яка повністю охоплена дією, виступає засобом

детермінації дієслова, і, як будь-який інший об'єктний відмінок, формально зумовлений дієсловом: *Тимко хитає головою* (М. Зарудний) [167, с. 125]. *Хлопець давно цікавиться політикою* (З газ.). Утворені на базі семантичних єдностей *хитати головою, цікавитись політикою*, іменникові компоненти *головою, політикою* є обов'язковими придієслівними компонентами об'єктної семантики.

Виділяємо такі семантичні типи придієслівних безприйменникових іменникових обов'язкових компонентів в орудному відмінку:

- об'єкт володіння, керівництва: *володіти нерухомістю, відати книгосховищем, керувати оркестром, розпоряджатися грішми, управляти банком;*

- об'єкт, що його каузують процесуальні денотати психічного впливу на предметні субстанції: *гидувати соусом, дорожити ім'ям, зловживати терпінням, нехтувати довірою, тішитися компліментом;*

- об'єкт, каузований процесуальним денотатом із значенням вихваляння: *бравувати вчинком, пишатися сином;*

- об'єкт як результат каузованого інтересу до предметного денотата: *займатися спортом, користуватися успіхом, милуватися картиною;*

- об'єкт із значенням обміну, заміни: *озиватися піснею, обмовитися словом, ділитися майном;*

- об'єкт руху, каузованого процесуальним денотатом: *трусити головою, розводити руками, клацати зубами;*

- об'єкт, спричинений раптовою фізичною реакцією людини: *вибухнути реготом, залитися сльозами, розсипатися компліментами.*

2.3. Придієслівні прийменниково-іменникові / займенникові та прислівникові компоненти

Проблематика придієслівних прийменниково-іменникових та прислівникових обов'язкових компонентів об'єднує широке коло питань,

пов'язаних, з одного боку, із прийменником, відмінком та прислівником, а з іншого боку, визначенням статусу обов'язковості таких одиниць у формально-синтаксичній структурі речення.

Прийменниково-іменникова та прислівникова обов'язкова детермінація компонентів, виражених дієсловами, здебільшого зводиться до вираження ними обставинних міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.І. Слинько, К.Ф. Шульжук, Л.О. Кадомцева, М.І. Степаненко, М.В. Мірченко, Д.М. Руденко, Н.С. Степаненко, Н.В. Жигилій, О.В. Куц, Л.І. Лонська, Т.В. Савчук та ін.).

Незважаючи на зацікавленість цією проблематикою, як і намагання дослідників розмежувати обов'язковість / факультативність прислівного поширення компонентів речення (М.І. Степаненко, Л.В. Прокопчук, Н.І. Кухар, Н.Б. Іваницька, О.І. Леута) у багатьох частковостях простежуються суперечності щодо виокремлення придієслівних прийменниково-іменникових та прислівникових обов'язкових компонентів. Найбільш послідовно зреалізувала концепції виділення й визначення синтаксичної семантики таких компонентів Н.Л. Іваницька в реченнях, об'єднаних моделями: предикативно-обставинною (локалізованого буття, локалізованого напрямку, поєданого стану, поведінки) та предикативно-об'єктно-обставинною (локалізованого відношення, оцінки) [95; 101]. Усе ж використаний у цій теорії вербоцентризм недостатньо охоплює увесь загальний придієслівних обов'язкових компонентів, зокрема виражених прийменниково-іменниковими та прислівниковими словоформами з обставинним значенням в різних реченнєвих позиціях формально-синтаксичної структури речення.

Прислівні прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти виражаються іменниковими формами:

- родового відмінка: *Подорож дійшла до завершення* (З журн.); *Це незвичне захоплення почалося з велоспорту* (З газ.); *Звірі й ті до свого плоду ставляться сердечно* (Є Гуцало); *А лисичка тим часом пригнала бичка у ліс,*

прив'язала його до дуба, а сама пішла рубати дерево на саночки (Нар. казки); *Діло брать, щоб аж сміялось.... Щоб життя в нас виноградно і пшенично наповнялось* (П. Тичина);

- знахідного відмінка: *Ой, рожево сонечко сходило, та запало за кроваву хмару* (І. Франко); *Будяки малиноголово про сніги подумали й собі* (М. Вінграновський); *Червоно в небо устає новий псалом залізу* (П. Тичина);

- орудного відмінка: *Владарює він над технікою, над матеріалами та моторчиками* (О. Гончар); *... то лицарські стяги з вітром б'ються* (І. Франко);

- місцевого відмінка: *Відмінкові форми іменника відображають у свідомості носіїв мови відношення між фактами оточуючого людину світу; Відношення реалізуються в оформленні граматичних значень відмінка* (М. Плющ).

Прийменниково-іменникові та прислівникові компоненти виявляють статус обов'язковості у позиції синсемантичних дієслів із значенням: буття, напрямку руху, способу реалізації дії.

Такі компоненти утворюються в межах:

- двохелементних семантичних єдностей з дієсловами, що супроводжуються обставинним характеристиками: локалізації: *бути, перебувати, лежати, сидіти, стояти, знаходитися, розташовуватися, примоститися* (*лежати на ліжку, стояти під сонцем, знаходитися в приміщенні, примоститися внизу*); напрямку: *прибути, забігти, присунутися, влитися, врізатися* (*прибути на станцію, забігти в кафе, влитися в натовп*); способу протікання дії: *поводитися, триматися, поступати* (*поводитися по-дитячому, триматися мужньо, поступати по-джентельменськи*);

- трьохелементних семантичних єдностей з дієсловами, що супроводжують співвіднесення дії з предметом і обмеження її в параметрах: локалізованого відношення: *Цар Одиссей пригнав свої човни на сонні плеса тихого лиману* (М. Зеров) – *пригнав* (що?) *човни*, *пригнав човни* (куди?) – *на*

плеса; оцінки: Хіба ж це по-людськи було так безрозсудно розправитися з людиною (У. Самчук) – розправитися (з ким?) з людиною, розправитися з людиною (як?) безрозсудно.

На відміну від придієслівних факультативних компонентів, виражених прийменниково-іменниковими чи прислівниковими словоформами, у сфері придієслівних обов'язкових компонентів простежуються такі закономірності: обмеження складу синсемантичних дієслів, здатних утворювати сильні позиції для заміщення їх цими компонентами, та розширення прийменникових варіантів у складі прийменниково-іменникових словоформ, що їх об'єднує спільна обставинна семантика: *опинитися (де?) біля лісу, за лісом, в лісі +десь, там, тут; покласти (де?) біля столу, під стіл, в стіл, десь, там, тут, туди.*

Придієслівні прислівникові обов'язкові компоненти утворюються на базі двохелементних семантичних єдностей з опорним синсемантичним дієсловом і залежним від нього прислівником з обставинним значенням: *знаходиться високо, опускається вниз, поводитись непристойно, пронизувати наскрізь, іти пішки.*

Комунікативно обов'язковими можуть бути придієслівні прислівникові компоненти в позиції автосемантичних дієслів у таких випадках:

- коли без них втрачається зміст висловлювання чи висловлювання набуває протилежної семантики: *Дозволені препарати проти травного хруща застосовують зараз **нерегулярно, недостатньо (недостатньо регулярно)** (З газ.).* Пор. речення з елімінованими прислівниковими компонентами: *Дозволені препарати проти травневого хруща застосовують зараз;*

- коли компонент виражений прислівником узагальненої семантики із залежною від нього частиною складнопідрядного речення: *Забрехався хлопець **настільки**, що важко було розібратися в його зізнаннях на суді (З газ.); Богдан завжди був у такі хвилини **там**, де найважче, найнебезпечніше (О. Гончар); А чом же ти не казав **так**, як я тобі веліла? (І. Нечуй-Левицький); Білі каштани. Світлі вогні. **Де** б не бував я, любі мені (А. Малишко);*

- коли прислівниковий компонент, особливо з семантикою способу дії (*так*), виступає в реченні в ролі узагальненого підсумку пропозицій, наявних у попередньому контексті: *Я на одній ніжці буду стояти, а другу буду під крильце ховати, і голівку буду під крильце ховати. І так буду й зимувати* (Нар. казки).

Досить показовими в цьому плані є придієслівні компоненти з семантикою міри і ступеня, які суттєво доповнюють типову процесуальну характеристику «буття»: *Таке дійство мусить відбуватися тричі: за кохання, за сім'ю, за діточок* (З газ.). Пор.: *Таке дійство мусить відбуватися* (денотат *відбуватися* номінує процесуальну буттєвість, без будь-яких додаткових семантичних нашарувань).

Є випадки, коли відповідні семи обставинної семантики імпліковані в семантичну (лексичну) структуру дієслова і дублюють придієслівні прислівникові компоненти, вносячи в такий спосіб елементи часткової обов'язковості останніх: *Проводити такі навчання планували заздалегідь* (З газ.); *Маневри триватимуть довго* (З газ.)

Деякі з придієслівних прийменниково-іменникових та прислівникових компонентів через подібність, а то й злиття корельованих сем можуть нагадувати лексикалізовані чи фразеологічні структури, в яких процесуальні та предметно-обставинні денотати нашаровуються один на одного, виявляючи різний ступінь розчленування: *Грабіжник раптом опустився на коліна (навколішки) і почав молитись, благаючи Всевишнього пробачити йому гріх злочинства* (З журн.) – *опустився* (як? яким чином?) *на коліна (навколішки)*.

Найчастіше придієслівні прийменниково-іменникові (прислівникові) обов'язкові компоненти виражають обставинну семантику локалізованого буття чи напряму: *Вони летять до круглого, мов полумисок, озерця* (М. Стельмах) – *летять* (куди?) *до озерця*; *Ось-ось прийду до хатоньки моєї, де мати жде мене й не жде* (О. Олесь) – *прийду* (куди?) *до хатоньки*; *Чужак... Пробив нетрі грудьми і ліг тут, між корчами, доніс свою голову аж сюди, за*

кілька тисяч кілометрів. Аж на край землі (І. Багрянний) – ліг (де?) тут, між корчами, доніс голову (куди?) сюди, за кілька тисяч кілометрів, на край землі.

На вираженні інших обставинних значень (темпоральних, умовних, допустових, міри і ступеня) спеціалізуються придієслівні прийменниково-іменникові та прислівникові факультативні компоненти у формально-синтаксичній структурі речення: *Між листом зашелестів густий і рівний дощ* (С. Васильченко); *А над Дніпром уже помітно світало* (О. Гончар); *А для мужніх сердець не забракне у всесвіті бур* (І. Стадник); *На превелике наше щастя, про нас належним чином турбувалися на волі* (Ю. Яновський).

Зважаючи на тотожність семантики придієслівних прийменниково-іменникових та прислівникових обов'язкових компонентів, ми обмежуємось лише деякими заувагами щодо останніх. У розвитку граматичної науки питання, пов'язані з прислівником, прийменником та відмінковими формами іменника, завжди перебували в полі зацікавлень (Є.К. Тимченко, О.С. Мельничук, І.К. Кучеренко, І.Р. Вихованець, В.І. Кононенко, А.С. Колодяжний, З.І. Іваненко, О.І. Йова, В.Г. Войцехівська). Домінування в сучасній граматиці семантико-синтаксичного критерію над лексико-семантичним уможлиблює певною мірою інтегрувати зазначені морфологічні типи і розглядати як такі, що функціонують у структурі речення як обов'язкові придієслівні компоненти, виражаючи певну синтаксичну семантику.

У ролі придієслівного прислівникового обов'язкового компонента з обставинним значенням нерідко вживаються прислівник локативної семантики з узагальненим значенням *де* при дієсловах із значенням буття (*бути, бувати, знаходитись, перебувати, жити, проживати, мешкати*) у підрядних частинах з'ясувальних речень: *Скажи, будь ласкавий, де ти буваєш, коли річка замерзає?* (Нар. казки); *Не хотів навіть повідати, де проживає* (У. Самчук); *А на зиму відлітають вони в теплий край, та й живуть там до весни* (З журн.).

Сильні придієслівні позиції при дієсловах із значенням буття характерні тим, що вони можуть бути заміщені прислівниковими обов'язковими

компонентами різної обставинної семантики (місця, способу дії: *Коли ж ти будеш там, не знаю* (А. Бортняк); *А як же ми, сестро, будем на сухопутній жити без їжі?* (Нар. казки); *Доводилось жити по-всякому* (І. Білик).

У ролі придієслівних прислівникових обов'язкових компонентів із обставинним значенням місця чи напрямку вживаються прислівникові слова з узагальненим значенням: *Куди тільки не закидало мене життя, де тільки я не побував, а на схилі літ неймовірно на Батьківщину тягне* (З газ.) – *закидало (куди?) в село, в місто, до Європи = туди (куди?); побував у селі, в місті, в Європі = там (де?)*.

2.4. Придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти

За морфологічною ознакою (інфінітивним вираженням) виділяється інфінітивний обов'язковий компонент у сильній придієслівній позиції. Типовими параметрами цього компонента є такі: утворюється в структурі двохелементних та трьохелементних семантичних єдностей; вживається в сильній позиції, утвореній синсемантичним дієсловом; виражає об'єктне синтаксичне значення.

Українська мова багата на дієслівні словосполучення із залежними дієсловами: *мусити зізнатися, могли лікуватися, відмовитись відповідати, обіцяти прийти, наказувати стояти, прийти доповідати, дати припалити, дозволити запізнитися* і т.д. Формально-синтаксичну диференціацію таких структур зумовлює семантичний потенціал дієслова як опорного елемента семантичних єдностей. З-поміж дієслівних поєднань «дієслово + інфінітив» вилучаємо структури з інформативно недостатніми дієсловами, які на осі сполучуваностей виявили абсолютну синтагматику щодо поєднання з інфінітивними формами, а отже, граматикалізувалися в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення (*могли, мусити, хотіти, стати, воліти, перестати + інфінітив*).

Решту дієслівних конструкцій із залежним від дієслова інфінітивом поділяємо за ознакою виявлення в дієсловах ознак синсемантизму / автосемантизму. При цьому виявляємо структури з синсемантичними дієсловами, які разом із залежними від них інфінітивами утворюють семантичні єдності: *відмовитись відповідати, зобов'язатись виконувати, просити (когось) прийти, наполягати повернутись, наказувати (комусь) поводитись пристойно*.

Такі структури аналізуємо через призму вияву ознак їхніх складових у семантичних єдностях із синсемантичними дієсловами. Із вибраних із словників та із власної картотеки речень структур «дієслово + інфінітив» (600 одиниць) інформативну недостатність виявили 370 сполучень, у решті (780) семантичні єдності з інфінітивом нараховують 40 дієслововживань, 200 дієслововживань є автосемантичними словами із властивою їм здатністю утворювати невластиво-словосполучення.

Отже, матеріалом для дослідження придієслівних обов'язкових компонентів були 80 структур «дієслово + інфінітив» із синсемантичними дієсловами в ролі опорних у семантичних єдностях дієслівного типу, в яких утворювалися придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти.

Інфінітивні обов'язкові компоненти в сильній придієслівній позиції, утворені на базі двохелементних семантичних єдностей, типово виражають об'єкти як функціональні кореляти певних предметних денотатів об'єктивної дійсності: *запізнитися вступити = запізнитися із вступом = запізнитися щодо вступу; відмовитися вступати = відмовитися щодо вступу; зобов'язатися вступати = зобов'язатися щодо вступу*.

Такі обов'язкові компоненти утворюються в двохелементних семантичних єдностях закритої (*Покаявся не **грішити** більше ніколи* (В. Барка)) та відкритої структури (*Викладач погодився **прийняти залік** у студента*). Нечастим, але можливим є уживання кількох придієслівних обов'язкових компонентів у вигляді ланцюгових рядів: *Він забув розпорядитися зібратися*

всім рівно о п'ятій (3 газ.) – забув (про що?) розпорядитись, розпорядитись (про що?) зібратись.

Придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти також утворюються в трьохелементних семантичних єдностях закритої та розширеної структури: *Учасники зборів одностайно погодилися внести зміни до порядку денного (3 газ.)*. Закритість семантичних єдностей спричиняє автосемантизм інфінітивної форми, що являє собою (найчастіше) однослівні дієслівні номінації предметних (опредмечених) денотатів. Кожна семантична єдність, інтегрована синсемантичними дієсловами із залежними від них інфінітивними формами, є специфічною не лише щодо синтаксичної структури, але й щодо вияву семантичних особливостей синсемантичного дієслова, різних лексико-семантичних «зрушень», що так чи інакше впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів. Прикладом може слугувати синсемантичне дієслово *обіцяти* (*обіцяти комусь + зробити щось*): *обіцяти матері навідатися, обіцяти громаді вирішити проблему газифікації села*. Процесуальний денотат, номінований дієсловом *обіцяти*, стосується осіб (людей) із притаманною їм здатністю «діяти» (*обіцяти*). Водночас процесуальна властивість людини «діяти», зосереджена в сфері її розумово-психічних можливостей, і вербалізована дієсловом *обіцяти*, не концентрується в суб'єкті. Процесуальна сфера (*обіцяти*) поширюється на сферу залежних предметних денотатів, включаючи їх у комплекс (блок) залежностей: *Хтось обіцяє + зробити; Хтось обіцяє, що зробить; Хтось обіцяє: «Зроблю»*.

У таких і подібних трансформаціях виявляється синсемантизм дієслова *обіцяти* як такого, що здатне утворювати сильну позицію для обов'язкового придієслівного компонента. Онтологія діяча (суб'єкта) процесуальності при цьому залишається постійною (назва особи-людини). «Функціональні» об'єкти у сильній придієслівній позиції вербалізують можливі мовні варіанти

вираження предметного денотата (об'єкта спрямованої процесуальної діяльності суб'єкта-людини).

Розглянемо дещо інше вживання цього дієслова, зокрема в реченнях із денотатами суб'єкта – назвами предметів: *Погода на наступний тиждень обіцяє бути прохолодною* (З газ.). Або: *Жнива обіцяють наступити з запізненням* (З газ.) Як і в попередніх уживаннях, дієслово *обіцяти* виявляє синсемантизм і здатність утворювати сильну придієслівну позицію для заповнення її прогнозованою цим дієсловом обов'язковою формою, хоча трансформаційні морфологічні варіанти можуть не збігатися. Такий лексико-семантичний «зсув», зумовлений онтологічними чинниками виражальних мовних можливостей, спричиняє перетворення семантичної єдності в граматику аналітичну структуру, а отже, й «позбавляє» інфінітив здатності виступати придієслівним обов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення.

В окрему групу виділяються придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти з властивими їм кореляціями з іменниковими: *дай мені вечеряти* = *дай мені вечерю* = *принеси мені вечерю*. Такі компоненти є результатом транспонування в речення трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + інфінітив», у яких денотативно-сигніфікативну природу інфінітивного члена розкриває лише взаємопов'язаний ланцюг повнозначних слів: *зроби (дай) + комусь (мені) + щось (вечеряти)*. Властива дієслову його універсальна ознака (процесуальність) у такому вживанні інфінітивної форми (*вечеряти*) послаблюється аж до повної втрати її онтологічної сутності (пор.: *Посідали вечеряти* = *посідали, щоб вечеряти* = *посідали і будуть вечеряти*), або: *Вечеряти в такий пізній час небажано*. Тому кореляцію «інфінітив + іменник» у сильній придієслівній позиції вважаємо типовою (хоча і не морфологізованою) формою придієслівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення.

Аналіз семантичних єдностей із суб'єктними залежними придієслівними інфінітивами переконливо доводить обмежувальну спроможність останніх утворювати придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти. У реалізації змісту ситуації можуть брати участь предметні денотати, що входять у цю ситуацію, для яких відповідна процесуальність є природною. Обов'язкові процесуальні ознаки основного дієслова й залежного від нього інфінітива імплікують предметний денотат: *Хтось обіцяє зробити...* – *Хтось обіцяє* – *Хтось буде робити (робитиме, зробить)*. Але не може бути: *Хтось *обіцяє світати, Хтось *обіцяє збайдужіти*.

Часто вживаними в сильних придієслівних позиціях є інфінітивні форми, що їх традиційно потрактовують як «об'єктні інфінітиви», визначаючи тим самим їхню синтаксичну семантику – об'єктне значення. Такі обов'язкові придієслівні компоненти утворюються на базі трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + інфінітив»: *Подорожник великий допомагає нам зупинити кров чи позбутися болю* (З журн.) – *допомагає (кому?) нам (в чому?) зупинити..., позбутися...*

У реченнях із придієслівним інфінітивним обов'язковим компонентом, утвореним на базі трьохелементної семантичної єдності (дієслово + іменник у давальному відмінку + інфінітив), іменниковий компонент часто опускається, натомість посилюється інформативна значимість інфінітивного компонента: *Хтось пропонує (кому? чому?) (що?) запланувати (що?) перевірити (що?) виконання заходів*. Отже, для української мови є типовою формально-синтаксична модель придієслівного інфінітивного компонента. Синтаксичний статус цього обов'язкового компонента визначають два основні чинники: синсемантизм опорного дієслова в дієслівно-дієслівному словосполученні з його здатністю прогнозувати сильну дієслівну позицію та можливість інфінітивної словоформи номінувати відповідний опредмечений денотат у процесуальному відтворенні взаємопов'язаних фрагментів розчленованої дійсності.

2.5. Специфіка придієслівних обов'язкових компонентів у реченнях безособової структури

Формальну, як і семантичну специфіку виявляють придієслівні обов'язкові компоненти в реченнях безособової структури, зокрема в сильній позиції, утвореній безособовими дієсловами. Такі придієслівні обов'язкові компоненти маркують здебільшого іменникові (займенникові) слова в безприменникових формах непрямих відмінків: родового (*не вистачило сили*), давального (*комусь не спалося*) та місцевого (*поталанило в коханні*) відмінків.

Такі придієслівні обов'язкові компоненти номінують предметні денотати (людей), що перебувають: у фізичному чи психічному стані (*когось морозить, когось нудить, комусь не віриться*); буттєвому стані (буття / небуття) (*не було когось, не стало чогось, не вистачило чогось, немає когось / чогось*). Із таким значенням можуть функціонувати придієслівні обов'язкові компоненти в давальному відмінку, утворені на базі трьохелементних семантичних єдностей: *комусь належить + зробити щось*. На базі семантичних єдностей зазначеної будови утворюються також придієслівні обов'язкові компоненти, природа яких є процесуально немотивованою: *комусь пощастило; комусь поталанило*. При цьому сильну придієслівну позицію заміщують: обов'язкові прийменниково-іменникові компоненти в орудному відмінку (*пощастило з чоловіком*), обов'язкові прийменниково-іменникові компоненти в місцевому відмінку (*їй пощастило в шлюбі*), обов'язкові інфінітивні компоненти (*їй пощастило завершити (роботу)*).

Обов'язковість / факультативність придієслівного компонента в безособових реченнях М.Я. Плющ частково пов'язує із семантикою дієслова, визнаючи, наприклад, компонент в орудному відмінку «факультативним поширювачем предикативного ядра» в реченнях: *Вибуховою хвилею його кинуло в сніг* (Гр. Тютюнник).

Іншу синтаксичну природу виявляють іменникові компоненти в орудному відмінку в безособових реченнях, якщо вони вказують на джерело стану,

виражаючи при цьому об'єктну семантику з обставинним значенням способу дії. Сильну позицію для таких обов'язкових компонентів утворюють дієслова: *пахнути (пахне чимось), смердіти (смердить чимось), тхнути (тхне чимось), нести (несе чимось), віяти (віє чимось), тягти (тягне чимось), проймати (проймає чимось), обдавати (обдає чимось): Аж теплою хвилею обдало Тоню при згадці про батька (О. Гончар); У нічному степу пахне чорноземом і мастилом, нагрітим залізом і гарячим варивом глини (І. Цюпа).*

У безособових реченнях часто вживаними є придієслівні обов'язкові компоненти – іменники в давальному відмінку, що виражають предметний денотат (особу-істоту), якому приписується сприйняття стану як наслідок неактивності предметного денотата: *Не хотілося Мотрі сперечатися (І. Нечуй-Левицький). У двоскладних реченнях такі компоненти трансформуються в підметові (Мотря не хотіла сперечатися).*

Придієслівний обов'язковий компонент у формі безприйменникового давального функціонує в безособових реченнях, стрижневим компонентом яких є дієслова на -ся, що виражають психічні процеси, які відбуваються поза активністю діяча. Ці дієслівні форми утворюють трьохелементні семантичні єдності «іменник / займенник у давальному відмінку + дієслово на -ся + прийменниково-іменникова словоформа»: *Батькові їй не мріялось про таку зустріч (З газ.).* На відміну від таких уживань, придієслівний обов'язковий компонент у формі безприйменникового іменникового давального в безособових реченнях може виражати особу із властивою їй діяльністю, що реалізується як стан. Пор.: *Вона танцює (Вона вміє танцювати) і їй не танцюється.*

Продуктивним є функціонування придієслівного обов'язкового компонента в давальному відмінку в позиції особових дієслів у безособовому значенні: *І хочеться тобі кудись їхати в таку хурделицю? (М. Стельмах).* Сильні позиції для таких компонентів утворюють синсемантичні дієслова зі значенням необхідності, можливості (неможливості) дії чи фізичного або

психічного стану: *Не моглося їй більше мовчати* (Ю. Збанацький). У безособових реченнях цього типу значення обов'язкового компонента може формально нейтралізуватися, хоча все ж сприйматися як завуальоване, невизначене: *В кімнаті не стало чим дихати* (Пор.: *Людам у кімнаті не стало чим дихати*).

Завжди обов'язковими виступають безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти в реченнях, утворених безособово-предикативними формами на -но, -то. Як відомо, безособові конструкції з предикативом на -но, -то можуть бути трьох- (*Завдання виконано учнем*) і двохелементними (*завдання виконано*). Абсолютну обов'язковість у таких випадках виявляють безприйменниково-іменникові компоненти в знахідному відмінку, що корелюють із такими ж формами в реченнях особової парадигми (*Завдання виконано* = *Завдання виконали*).

У мовленнєвих реалізаціях синтаксичних структур цього типу є чимало випадків «порушення» зазначеної корелятивності, що виявляється в актуалізації (а отже, посиленій обов'язковості) компонента в орудному відмінку: *Нічне небо було засіяно мерехтливими зорями* (О. Довженко) → *Мерехтливі зорі засіяли нічне небо*; *Осінній сад було рясно встелено жовто-багряним листям* → *Жовто-багряне листя рясно встелило осінній сад*. Обов'язковість придієслівного компонента в орудному відмінку зберігають також структури неозначено-особових речень, що є трансформами особових із обов'язковим компонентом у знахідному відмінку: *Дівчинку було названо Оленкою* → *Дівчинку назвали Оленкою*. Слушним з цього приводу є зауваження М.Я. Плющ щодо специфіки функціонування в системі мови трикомпонентних структур «іменник у знахідному відмінку + форми на -но, -то + іменник в орудному відмінку»: «У прямій опозиції до активних конструкцій перебувають трикомпонентні: *Берег укрито довгими пасмами морської капусти – Довгі пасма морської капусти вкрили берег*» [167, с. 138].

Аналіз різностильових зразків із обов'язковими придієслівними компонентами виявив закономірність функціонування таких компонентів, зумовлену стильовими особливостями мови. Однією з таких особливостей є їхнє утворення й функціонування в монологічному мовленні, на відмінку від прямої мови з цільовою зорієнтованістю на конкретику, швидкість сприймання, «дозованість» інформації. Пор., наприклад, мовне втілення однієї й тієї ж самої інформації: (а) *Україна і Росія домовилися **проводити** узгоджену інформаційну політику з формування позитивного іміджу обох країн* (З газ.) і (б) *Міністр заявив: «Ми домовилися про те, що **проводитимемо** узгоджену інформаційну політику, яка сприятиме формуванню позитивного іміджу України і Росії* (З газ.).

У реченні (а) наявні п'ять прислівних обов'язкових компонентів: придієслівний обов'язковий дієслівний (інфінітивний) компонент (*домовились* про що? – *проводити*), придієслівний іменниковий компонент у знахідному відмінку (*проводити* що? – *політику*), прийменниково-іменниковий компонент в родовому відмінку (*політику* яку? – *з формування*), приіменниковий іменниковий компонент в родовому відмінку (*формування* чого? – *іміджу*), прийменниковий безприіменниково-іменниковий компонент у родовому відмінку (*іміджу* чого? – (*обох*) *країн*). Отже, у семантичній єдності розширеної структури, інтегрованих в єдине ціле синсемантичним дієсловом *домовитися*, переважають обов'язкові приіменникові компоненти в сильних позиціях, утворених іменниковими словоформами. У реченні (б) цілісна реченнєва інформація представлена способом уведення синсемантичних дієслів із залежними від них обов'язковими компонентами іменного типу.

Висновки до розділу 2

- Придієслівні обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення утворюються на базі двохелементних семантичних єдностей (підрядних дієслівних словосполучень) та трьохелементних семантичних єдностей повнозначних слів, інтегрованих синсемантичним дієсловом, і являють собою обмежені та розширені структури закритого чи відкритого типу.
- Потенційно закладений у синсемантичних дієсловах зміст об'єктивується в обов'язковій сполучуваності дієслівних лексем із залежними від них словами, які заповнюють сильні придієслівні позиції для обов'язкових компонентів. Поєднання синсемантичного дієслова з обов'язковим компонентом складає цілісний комплекс, що відтворює певний фрагмент позамовної дійсності (розчленований процесуальний денотат).
- Виділення придієслівного обов'язкового компонента та визначення його синтаксичної семантики регулюють такі об'єктивні мовні чинники: облігаторність іменникової словоформи щодо компенсування нею синсемантизму опорного слова-дієслова в семантичних єдностях; лексичне значення дієслова в семантичних єдностях «дієслово + залежне слово»; вплив переносних значень дієслів у ролі опорних словоформ у семантичних єдностях дієслівного типу.
- Формальне вираження придієслівного обов'язкового компонента полягає в закріпленості його форми в сильній придієслівній позиції. З послабленням сили підрядного зв'язку межі сильного зв'язку керування розширюються, входять у сферу прилягання, натомість зростає варіантність форм вираження придієслівних компонентів та вияв обов'язковості.
- Переважна більшість придієслівних обов'язкових компонентів утворюється на базі двохелементних семантичних єдностей дієслівного типу із синсемантичними дієсловами (приблизно 92 %). Функціонування основних моделей придієслівних обов'язкових компонентів визначають такі кількісні

характеристики: безприйменникових іменникових / займенникових обов'язкових компонентів – 47 %, прийменниково-іменникових обов'язкових компонентів – 33 %, прислівникових обов'язкових компонентів – 13 %, інфінітивних обов'язкових компонентів – 7 %.

- Безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в сильній придієслівній позиції, які нерідко складають ланцюгові ряди обов'язкових поширювачів, підпорядковані закону закріпленості морфологічних слів за відповідними позиціями в структурі речення. Найчастіше вони поширюють присудок за умови вираження його синсемантичним дієсловом.

- Придієслівний безприйменниково-іменниковий обов'язковий компонент у знахідному відмінку є основним компонентом у формально-синтаксичній структурі речення. Це пояснюється категорійною ознакою дієслів – їхньою перехідністю, що спричиняє поєднання таких дієслів із залежними від них словесними підрядним зв'язком сильного керування. Словоформа знахідного відмінка, виступаючи облігаторним реалізатором дієслівної валентності в позиції об'єктного актанта в семантико-синтаксичній структурі речення, є придієслівним обов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення.

- Синсемантичному дієслову як опорному компонентові семантичної єдності дієслівного типу властива здатність завершено реалізувати семантику через заповнення залежних позицій при них обов'язковими компонентами об'єктного чи обставинного значення. Обов'язкові придієслівні компоненти з об'єктним значенням виражають предметні денотати, обов'язкові придієслівні компоненти обставинного значення вказують на місце, час реалізації дії, міру вияву дії, спосіб дії, зрідка – мету дії.

- При транспонуванні в реченнєву структуру семантичні єдності зберігають притаманні їм семантичні та граматичні ознаки. Подекуди спостерігається контекстуально зумовлений еліпсис обов'язкового компонента при синсемантичних дієсловах чи нульове вираження обов'язкового

придієслівного компонента, що засвідчує відносний синсемантизм дієслова, зміну його значеннєвих варіантів.

- На базі трьохелементних семантичних єдностей дієслівного типу утворюються два придієслівні обов'язкові компоненти, другий з яких перебуває в подвійній залежності від синсемантичного дієслова та першого обов'язкового придієслівного компонента. Синсемантичні дієслова як опорні приєднують обов'язково залежні від них компоненти, що виражаються безприйменниково-іменниковими словоформами, прислівниками та інфінітивами з об'єктним, рідше – обставинним значенням.

РОЗДІЛ 3

ПРИІМЕННИКОВІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Другу групу (після придієслівних за кількістю моделей та особливостями функціонування) складають приіменникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення. Обов'язкові компоненти цього типу утворюються на базі: двохелементних семантичних єдностей – підрядних іменникових словосполучень із опорним синсемантичним іменником (*виконання робіт, проведення тестування, підготовка до виборів, запізнення на роботу, втручання в будівництво*) та на базі трьохелементних семантичних єдностей із опорним синсемантичним іменником (*надання допомоги самотнім, забезпечення населення газом*).

Систему приіменникових обов'язкових компонентів складають іменникові та інфінітивні словоформи, вживані при синсемантичних іменниках для компенсації їхньої недостатньої семантики в семантичних єдностях різної структури: *втручання в справи бізнесу, неспроможність до керівництва країною, прагнення до вступу в НАТО, неможливість поспілкуватися з людиною, відмова підсудного від зустрічі з адвокатом, здатність слова до поєднання з (повнозначним) словом, залежність слова від властивостей мотиватора, здатність словосполучення до транспонування у речення, перехід прикметників в іменник, спроба втручатися у діяльність підрозділу і т.д.*

У семантичні єдності іменникового типу вступає велика кількість синсемантичних іменникових слів, які разом із залежними від них словоформами являють собою структури, на базі яких утворюються приіменникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Виділяється кілька типів семантичних єдностей іменникового типу:

- за будовою: двоелементні (*споживання м'яса*), розширеної структури (*здатність відновлення судин мозку*);
- за закритістю / відкритістю структури: закритого типу (*допомога малозабезпеченим*), відкритого типу (*перевірка готовності...*);
- за прогнозуванням іменником позицій: односторовані (*махання руками*), двосторовані (*вручення премії переможцям*);
- за морфологічним вираженням залежних від синсемантичного іменника слів: приіменникові безприіменниково-іменникові (*збирання врожаю*), приіменникові приіменниково-іменникові (*втручання у справу*), приіменникові інфінітивні (*обіцянка прийти*), приіменникові прислівникові (*оранка вручну*).

Переважає більшість іменникових слів, які утворюють семантичні єдності іменникового типу, є словами синсемантичної природи через свою неспроможність власним фонемним складом номінувати предметні денотати. Ця властивість сприяє утворенню іменниковими словами семантичних єдностей різної структури, у яких іменниковий синсемантизм компенсують залежні від перших словоформи інших частин мови, переважно іменників. Синсемантизм властивий: а) віддієслівним іменникам (девербативам); б) автосемантичним іменникам у певних значеннях; в) іменниковим словам із переносним значенням.

Загальна кількість іменникових слів, утворених від дієслів, є набагато меншою, ніж самих дієслів. В українській мові відсутні віддієслівні іменники, утворені від переважної більшості автосемантичних дієслів. Особливо це стосується безособових дієслів, наприклад, тих, що позначають стан природи (*вияснятися, сніжити, вітрити, віхолити, зоріти, дніти, перегриміти, замрячити*) чи фізіологічний стан певних органів людського організму: *боліти* (про частину тіла), *терпнути* (про кінцівки), *свербіти* (про тіло чи його частину), *німіти* (про тіло чи його частину) і т. ін. Абсолютну неможливість

дієслівно-іменникової словотворчої кореляції виявляють автосемантичні дієслова на позначення стану природи із префіксами, наприклад, у підгрупі дієслів із семантикою інгресивності (*завесніти, завечоріти, замжичити, захурделити*), інтенсивності (*розвеснітися, розгримітися*), ітерактивності (*попогриміти*), делімітативності (*похмарити*), фінітивності (*передоцити*). Зазначену вище закономірність пояснює, перш за все, денотативна фіксованість семантики на процесуальності при повній відсутності предметного денотата, а отже, іменникового чи займенникового слова у функції підмета, здатних / не здатних трансформуватися у родовий приіменниковий (*світає* → *світання (чого?)).

Типологію приіменникових обов'язкових формально-синтаксичних компонентів представляємо у вигляді таких основних груп моделей: приіменникові безприіменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти, приіменникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти, приіменникові інфінітивні обов'язкові компоненти. У межах кожної з цих груп виділяємо варіанти приіменникових обов'язкових компонентів із властивими їм формальними та семантичними ознаками.

Враховуючи морфологічне вираження, приіменникові обов'язкові компоненти класифікуємо за відповідними структурними моделями, напр.: приіменникові безприіменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку, приіменникові безприіменниково-іменникові / займенникові компоненти в давальному відмінку і т.д. Крім цього, беручи до уваги міжкомпонентні семантико-синтаксичні відношення, а отже, синтаксичну семантику обов'язкового приіменникового компонента, розмежовуємо, напр., приіменникові безприіменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти з

об'єктним значенням (об'єктної семантики), приіменникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти з обставинним значенням (обставинної семантики) і т. под.

3.1. Приіменникові безприйменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти

Сильні позиції, утворені іменниковими словами в семантичних єдностях іменникового типу, мають здатність заміщувати іменникові (займенникові) словоформи в непрямих відмінках без прийменників, які компенсують синсемантизм іменникових слів: *отримання інформації, застосування законів, стислість викладу, процес читання, збирання врожаю, співчуття друзів, служіння народу, брязкіт машин, гавкання собак, володіння зброєю, володіння майном, газифікація села, розкрадання землі, розкрадання коштів, проведення слідства, застосування зброї, запуск ракети, процес поширення інфекції, виникнення епідемії грипу, оптимізація вирішення питань збуту сировини, проблема утилізації побутових відходів* і т.д.

Як і синсемантичні дієслова, синсемантичні іменники виявляють вибірковість щодо залежних слів із відповідними граматичними та лексичними ознаками і не можуть сполучатися з іншими, несумісними з їхньою «граматикою» чи семантикою. Граматичну сполучуваність обмежують семантико-граматичні (валентнісні) ознаки синсемантичних іменників, а їхню лексичну сполучуваність – денотативні властивості. В обов'язкову сполучуваність не можуть вступати іменники з порушенням структурно-семантичних закономірностей утворення семантичних єдностей: * *роз'єднання стосунки*, * *соління огірки* тощо. Не можуть також бути об'єднані слова, що номінують предметні денотати, які взаємовиключають один одного: * *роз'єднання генія*, * *збирання почуттів* і т. ін. Сполучатися можуть слова, у яких є частковий збіг сем.

У семантичній єдності іменникового типу наявні семи, які обов'язково експлікуються, що зумовлює обов'язкову сполучуваність опорних слів із залежними як компенсаторами незавершеної іменникової семантики: *Поширеність конфліктів, їхня роль у суспільному житті привертала увагу до них ще з часів глибокої старовини* (З журн.); *Свято – це генеральний огляд сил* (В. Винниченко); *До найреальніших картин вона додає ліричні покраси, що не раз нагадують симфонії, де враження краєвидів і почування душі зливаються в неподільну гармонію* (Леся Українка); *Зрозуміння природи для сучасного людства менш істотне, ніж користання з неї* (П. Загребельний); *Атмосфера гаряча, тривожна, вся небезпека і боротьба, вічний упад і підйом, розквіт надії й розлуки, почуття сили й знесилля і безконечно довга дорога...* (М. Коцюбинський). Отже, синсемантичний іменник «обирає контекстних партнерів», у поєднанні з якими цілісно реалізує семантику, забезпечуючи тим самим граматичну й значеннєву правильність, мовну нормативність конструкцій – семантичних єдностей, на базі яких утворюються приіменникові обов'язкові компоненти з відповідним синтаксичним значенням.

У системі приіменникових обов'язкових компонентів виділяються обов'язкові іменникові компоненти, виражені формами родового, давального, знахідного та орудного відмінків іменникових слів без прийменників.

Приіменниковий безприіменниково-іменниковий / займенниковий обов'язковий компонент у родовому відмінку. На фоні усіх приіменникових обов'язкових компонентів виділяється обов'язковий безприіменниково-іменниковий компонент у родовому відмінку.

Загальну масу приіменникових обов'язкових компонентів, виражених іменниками без прийменників у родовому відмінку, складають компоненти у позиції девербативів, утворених від перехідних дієслів. Категорійна дієслівна визначеність таких дієслів є домінують щодо сильних позицій відповідних девербативів, які заміщують приіменникові обов'язкові компоненти в родовому

безприйменниковому. «Родовий відмінок відрізняється від інших непрямих відмінків тим, що значна частина його синтаксичних функцій пов'язана з його вживанням у ролі залежного члена при ведучих іменних членах», - наголошує І.Р. Вихованець [199, с. 77].

У сильній позиції синсемантичних іменників, утворених від перехідних дієслів, закономірним є функціонування приіменникових обов'язкових компонентів у родовому відмінку: *Треба знайти такий художній вираз правди життя, щоб головний сенс фільму... не применшував гідності народу, не принижував, а звеличував народ* (О. Довженко); *Основними мотивами Франкової поезії є звеличування в громадській ліриці людського духу, що вічно прагне правди, знання* (З журн.) – *звеличував* кого? (народ) – *звеличування* чого? (людського духу).

Приіменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку іменника вживаються в позиції девербативів, утворених від синсемантичних дієслів:

- а) фізичної дії (процесу): *копання картоплі* ← *копати картоплю*;
- б) фізіологічної дії (процесу): *відчуття холоду* ← *відчувати холод*;
- в) інтелектуальної діяльності: *розв'язування задачі* ← *розв'язувати задачу*;
- г) психо-емоційного стану (процесу): *нав'язування ідей* ← *нав'язувати ідеї*;
- г) процесуального стану (буття): *існування матерії* ← *матерія існує*.

а) Структурну виокремленість і функціональну визначеність мають іменникові обов'язкові компоненти у формі безприйменникового родового у позиції синсемантичних іменників фізичної дії (діяльності). Найчастіше вони виражають об'єкти, що зазнають опредмеченої каузації, номінованої віддієслівним іменниковим словом у плані його створення, знищення чи видозміни. Характерно, що у відповідних придієслівних залежностях статус найвищої обов'язковості отримують безприйменникові іменникові компоненти в знахідному відмінку (вживаються в позиції при перехідних дієсловах: *ремонтувати будинок*). У приіменниковій позиції, утвореній відповідними девербативами, вживаються безприйменникові іменники в родовому відмінку:

Спорудження великих гідроелектростанцій на Дніпрі потребуватиме знесення і побудови приблизно ста тисяч будинків сільського і міського типу (О. Довженко); Вона вирішила будь-що опанувати складне мистецтво варіння їжі (Ю. Збанацький).

Сильну позицію для таких обов'язкових компонентів утворюють переважно девербативи, які виражають опредмечену дію як процес, тривання: *будівництво, будування, спорудження, реконструювання, ремонтування, варіння, гальмування, копання, мурування, добування, чищення, шліфування* і т.д.; рідше – результат: *забудова, забудівля, ремонт*. Дослідники синсемантичних (релятивних) дієслів констатують найбільший за обсягом склад таких дієслів у системі української мови (35% від загальної кількості синсемантичних дієслів) [175; 176]. Т.А. Кильдибекова наголошує на тому, що дієслова фізичної дії «складають ядро категорії перехідності», а у сполученні з такими дієсловами іменники в знахідному відмінку отримують номінацію об'єкта фізичного впливу [111, с. 27].

Характерною особливістю цих приіменникових обов'язкових компонентів є невисока частотність порівняно із придієслівними. Це пояснюється найбільшою силою процесів абсолютивації і їхньою результативністю в українській мові. Іменникові слова, утворені від дієслів фізичної дії, в конкретних контекстних умовах почали «перекваліфікуватись» у своїх номінативних функціях: *опредмечена дія (фізична) → опредмечений процес → опредмечена діяльність (як узагальнення конкретних онтологічних реальностей): будувати готель, стадіон → будувати щось → будівництво готелю, стадіону → будівництво чогось → будівництво: Йосип заходився хату із очерету будувати, щоб хоч укритися вночі (Т. Шевченко); Тим часом будували кухні, комори, сараї (Панас Мирний) → У центрі уваги перебуває будівництво стадіонів → По всій країні розгорталася бурхливе будівництво (О. Гончар).*

Функцію приіменникового обов'язкового компонента виконують іменникові назви конкретних предметів, осіб, явищ рослинного чи тваринного світу, речовин тощо. Це значення можуть конкретизувати (варіювати) компоненти залежно від семантичних та словотвірних особливостей девербативів. Обсяговий пласт приіменникових обов'язкових компонентів цього типу складають компоненти, виражені іменниками конкретного значення в позиції віддієслівних іменників, утворених від префіксальних дієслів на позначення більшого чи меншого ступеня інтенсивності фізичної дії (*виправлення, розорювання, випивка, скошування* тощо). Майже відсутній автосемантизм таких девербативів забезпечує постійну обов'язковість прислівних компонентів при них: *За думкою вже вимальовується, а потім вибудовується оригінальний верстат для виправлення покручених **конструкцій*** (Остап Вишня); *Землі було миле те розорювання її **маси**, вона не противилася йому в жодному місці, була м'яка і крихка* (О. Кобилянська); *Роздільне збирання буває ефективним лише при своєчасному скошуванні **хлібів** та правильній організації робіт по підбиранню й обмолоту валків* (З журн.).

б) Високочастотними виявились приіменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку в позиції іменникових слів абстрактної семантики із значенням фізіологічно-психологічних можливостей людини: *почування, почуття, відчуття, відчування, переживання* тощо, які здатні утворювати семантичні єдності вузької (*почування небезпеки*) та розширеної (*відчуття нездатності керувати*) структури. Такі іменники, виражаючи стан людини, зумовлений зовнішніми явищами чи подіями, сукупність почуттів, що керують поведінкою людини, певне передчуття, майже зовсім не вживаються без поширення їх залежними словоформами (прикметниковими, займенниковими, іменниковими): *Радюк читав дуже добре, з **великим** почуванням* (І. Нечуй-Левицький); *Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів він промовити до неї, відкрити їй своє серце, висловити **свої** почування* (І. Франко); *Якісь невідомі почування **невідомого** лиха обіймали її душу* (Панас Мирний).

Завжди обов'язковими є приіменникові компоненти в позиції при цих іменникових словоформах, семантично увиразнені залежними від них факультативними поширювачами атрибутивної чи атрибутивно-обставинної семантики: *В почуванні **тої блискучої будущини** пан Густав і дома виступив зовсім не так, як виступав досі* (І. Франко); *Почуття **якогось неймовірного душевного вдоволення** враз опанувало ним* (О. Гончар); *Туди тягло їх почування **волі на степах*** (І. Нечуй-Левицький). Обов'язкові компоненти в позиції при таких іменникових словах є компонентами суб'єктного типу. Їхнє онтологічне начало «утримує» суб'єкт (людину), фізіологічні, фізичні, ментальні чи психо-емоційні можливості її природного буття.

Обов'язкові приіменникові компоненти в родовому безприіменниковому утворюються на базі семантичних єдностей, у яких обов'язково залежні іменникові словоформи номінують суб'єкт та об'єкт опредмеченого (первинно процесуального) денотата: *пересування машин* (← *машини пересуваються*) – словоформа *машин* номінує суб'єкт первинного процесуального денотата *пересуватися*; *приватизація землі* (*приватизують землю*) – словоформа *землі* номінує об'єкт первинного процесуального денотата *приватизувати*.

Найбільшу частотність виявили обов'язкові приіменникові компоненти в родовому безприіменниковому в позиції дєвербативів – іменників із суфіксами -нн- / -анн-, -енн-, -інн-. Такі компоненти у формі родового виражають безпосередній об'єкт, каузований предметним денотатом: *Я, радіючи і хвилюючись, читав його вірші та оповідання, які він приносив до редакції і які свідчили про ненастанне творче зростання **автора*** (М. Бажан); *Маса є сукупним **співіснуванням «піщинок»*** (З журн.); *Наважився ступити крок тільки тоді, коли в лісі почулося гупання **двох коней*** (І. Білик); *Задоволення Андрієвої **вимоги** було справжньою подією, й в'язні ніяк не могли опам'ятатися, як це трапилось* (І. Багрянний); *Падіння **цін** відбувалося паралельно із збільшенням **податків*** (З газ.).

Кожен із таких типів обов'язкових приіменникових компонентів у родовому безприіменниковому, окрім внутрішньосемантичної визначеності (суб'єктної / об'єктної), виявляє часткові особливості залежно від конкретних лексичних значень як девербативів, що «керують» валентними позиціями обов'язкових приіменникових компонентів, так і іменників у сильній позиції останніх. Так, специфіка приіменникового обов'язкового компонента, вираженого безприіменниковим родовим іменником із значенням суб'єкта, полягає в тому, що він корелює із суб'єктною підметовою функцією: *перебування делегації → делегація перебуває; замерзання води → вода замерзає; захід сонця → сонце заходить* і т.д.: *Відбувається збудження атомів мічених молекул* (З журн.); *Наставало торжество переможця або приборкання непокірливої* (П. Загребельний); *Але що діється в самого пана президента, він не знає – пан президент зовсім забув про існування графа, не те, що кличе, а навіть не згадує про нього* (В. Винниченко); *У природі відчувається наближення суботнього вечора* (У. Самчук); *Вже далеко за Дунаєм писав у своїх нотатках Пріск Панійський про пересування посольства та його побут у дорозі* (І. Білик).

Приіменниковий обов'язковий компонент цього типу може мати ускладнені форми вираження: *Деякими рисами ця організація нагадує організацію первісних християн* (В. Винниченко); *Лиш мужик знає їх, той, хто твердим хлібом кормився, хто не чув ні холоду, ні спеки, хто не знав про існування нервів і бацил* (У. Самчук); *Кажуть, сходяться, Симон їм читає, вони слухають, потім Симон проповідує, що настав час наближення страшного суду, на землю зійде Христос* (У. Самчук).

Часто вживаними є такі компоненти, виражені займенниками в складнопідрядних реченнях: *Він потрапив у новий світ, існування якого навіть не підозрював* (І. Багрянний); *... десь там, в глибині глибин, він бачив себе самого, як того, що дає початок цій ось лісовій епопеї, якої продовження триватиме роки і роки невблаганної цієї епохи* (У. Самчук).

Об'єкт, виражений безприйменниковим іменником у родовому відмінку, найчастіше корелює із придієслівним іменниковим компонентом у знахідному відмінку: *перевезення вантажу // перевозити вантаж, досягнення успіху // досягати успіху; скорочення видатків // скорочувати видатки; організація змагань // організовувати змагання; орієнтація діяльності (на відвідувачів) // орієнтувати діяльність (на відвідувачів); викриття злочинів // викривати злочини* і т.д.

Обов'язкові іменникові компоненти цього типу утворюються на базі двохелементних семантичних єдностей із синсемантичними іменниковими словами, які виражають опредмечену: а) фізичну дію (діяльність): *Розвішування на балконах випраної білизни слід розглядати лише як явище тимчасове* (П. Загребельний); *Писання протоколу тривало далі* (І. Багрянний); *І то не просто участь, а керування шиттям костюма, або, як висловлюються в нашому ательє ім. Суворова, пошиттям костюма...* (П. Загребельний); б) дію, пов'язану з відчуттям, сприйманням, мисленням: *Матвій Матвійович – хірург, а в пальцях хірурга, як відомо, підвищене чуття дотику* (І. Волошин); *Ніколи не забуде Володька тих днів, сповнених злиднів, лиха і постійного відчуження голоду* (А. Шиян); *Пізніше я переключився в інший план сприйняття театрального мистецтва* (М. Кропивний); в) розумову дію (діяльність): *І то не просто участь, а керування тією організацією* (І. Багрянний); *Сум і пристрасне чекання любові бриніло в молодих голосах* (М. Стельмах); *Розв'язання проблеми стало можливим* (З журн.).

Обов'язкові безприйменниково-іменикові компоненти в родовому відмінку, залежні від девербативів із значенням «буття, існування, перебування», виражають каузовані об'єкти, що їх номінують переважно абстрактні іменникові слова: *Австрійські селяни скрізь повставали і припиняли виконання феодалських повинностей* (З журн.).

Рідко вживаними в українській мові є приіменникові обов'язкові компоненти в безприйменниковому родовому в позиції девербативів, утворених

від безвалентних (безособових) дієслів на позначення природних стихій та станів (*світання, смеркання*). Синтагматика із обов'язково залежним іменником цих слів мінімальна і розвинена на основі не прямого, а переносного значення девербатива. Лексичний перенос базується на вихідних ознаках «початковості / закінченості» опредмеченого процесуального денотата: *світання молодості, світання щастя, світання любові, смеркання тривоги, смеркання самотності: Ясна ніч нагадувала такий згасаючий день, що носить уже в собі смеркання вічності* (О. Гончар); *Вона вже колись зранена на світанні своєї молодості невдячним коханням, ... знову лишилась зі своєю любов'ю самотня і скривджена* (Ю. Бедзик).

Переважне утворення і вживання приіменникових обов'язкових компонентів у родовому безприйменниковому в позиціях іменників, синсемантизм яких є «успадкованим» від дієслівного синсемантизму (*друкування статті* ← *друкувати статтю*), не виключає їхнього утворення й функціонування в позиціях іменників, утворених від автосемантичних дієслів.

Часто вживаними, зокрема в художньому стилі мовлення, виявились приіменникові обов'язкові компоненти у безприйменниковому родовому в позиції іменників, утворених від автосемантичних дієслів звучання. Такі компоненти номінують:

- предметні денотати, що є результатом процесуальних денотатів (неістот), номінують металеві предмети (*бряжчання заліза*); механізми машин (*пахкання мотора*); рідин (*хлюпання води*); явищ природи (*завивання вітру, шум дощу*);

- предметні денотати, що є результатом процесуальних денотатів (істот): тварин (*гарчання собак*), птахів (*пищання горобців*), комах (*дзижчання комарів*), свійських птахів (*кувікання поросят, кудкудакання курки*).

Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчив спорадичне вживання приіменникових обов'язкових компонентів у безприйменниковому родовому в сильній позиції іменників, утворених від автосемантичних дієслів «трудової

діяльності»: *головування, молотіння, гетьманування, секретарювання, старостування: молотіння (чого?) – молотіння льону, гетьманування (кого?) – гетьманування Мазепи.* У більшості випадків функцію приіменникового обов'язкового компонента в таких випадках виконують присвійні займенники, відтворюючи відповідні предметні контекстні денотати. Таку ж закономірність виявили також обов'язкові компоненти в позиції віддієслівних іменників загальної негативної оцінки чиеїсь (людини) діяльності: нещирості (*чиесь брехання, чиесь симулювання, чиесь хитрування*); підлості (*інтригування когось*), неслухняності (*чиесь капризування, чиесь коверзування*), аморальності (*чиесь байдикування*), неприродності поведінки (*чиесь кокетування, чиесь кривляння*), негуманності (*чиесь бандитування*).

Як уже зазначалося, на виокремлення безприйменниково-іменникових обов'язкових компонентів, залежних від іменників, суттєво впливає іменник, його синтагматика, що відтворює природу семантичних єдностей, у яких залежна від іменника словоформа може (чи не може) бути кваліфікована як окремий обов'язковий формально-синтаксичний компонент у реченнєвій структурі загалом. Це стосується семантичних єдностей, до складу яких входять часто вживані іменникові слова: *час, пора, справа, питання, проблема*, синсемантизм яких найбільш рельєфно виявляється в іменниково-іменникових словосполученнях типу *час війни, пора жнив, справа честі, питання життя, проблема розвитку*.

Деякі ознаки синсемантизму цих іменників можна простежити уже в їхній загальній синтагматиці. Такою показовою в цьому плані ознакою є дистрибутивне оточення їх прикметниковими чи займенниковими формами: *час приємний, декретний, зоряний, довгий, місцевий, необхідний, деякий* та ін.; *пора пізня, сприятлива, жнивна, давня, перша, така* та ін.; *справа невідкладна, серйозна, необхідна, варшавська* та ін.; *питання складне, серйозне, правильне, таке* та ін.; *проблема невідкладна, сучасна, економічна, актуальна, така* та ін.

Іменниково-іменникові словосполучення з цими іменниковими словами з відповідним значенням являють собою двохелементні семантичні єдності ускладненої будови, що перебувають на межі граматикизації. *Предмети, добре живі на пам'ятних бабах, відносяться до часу пізньої бронзи, що свідчить про їх передскіфське походження* (З журн.). Іменниковий компонент *бронзи*, ускладнений прикметниковою словоформою *пізньої*, вступає з підпорядковуючим компонентом *час* в атрибутивні відношення (*до часу якого? – до часу пізньої бронзи*). Пор.: *Книги сучасних прозаїків присвячені порі перебудови* (З журн.). У першому прикладі іменник *час* (*час пізньої бронзи*) не підпадає процедурі елімінування, «утримуючи» на собі компонентну семантику, тоді як у другому (*пора перебудови*) словоформа *пора* легко елімінується: *Книги сучасних прозаїків присвячені порі перебудови* → *Книги сучасних прозаїків присвячені перебудові* (*порі перебудови* в такому випадку виявляє ознаки граматикикованої семантичної єдності).

Семантичні єдності із безприйменниковими іменниками в родовому відмінку, що є базою утворення приіменникових обов'язкових компонентів речення, можуть зазнавати змін, у результаті яких «порушується» закономірний процес утворення обов'язкових компонентів речення. Із таким уживанням пов'язана насамперед предикативна функція усієї конструкції, в межах якої відбувається своєрідний «перерозподіл» повнозначних слів щодо їхньої участі у вираженні формально-синтаксичних компонентів речення. Стрижневими словами у присудковій позиції, звичайно, виступають *людина, чоловік*, семантику яких присудкова позиція «нейтралізує» і в такий спосіб активізується роль залежних від них слів у родовому відмінку: *Він – людина приємної зовнішності* → *Він – приємної зовнішності*; *Він – чоловік щедрої вдачі* → *Він – щедрої вдачі*. «Перебираючи» на себе присудкову синтаксичну функцію, іменниково-прикметникові словосполучення *приємної зовнішності, щедрої вдачі* зазнають повторних семантичних змін, а саме – нейтралізації семантики іменникових слів, натомість актуалізації семантики прикметників.

Такі зміни ми відносимо до позиційно зумовлених, оскільки типові характеристики, притаманні словосполученням у семантичних єдностях, повністю змінюються у реченні (пор.: *Людина приємної зовнішності* → *приємна людина*, *чоловік щедрої вдачі* → *щедрий чоловік* і *Він – людина приємної зовнішності* → *Він – приємний*, *Він – чоловік щедрої вдачі* → *Він щедрий*).

Отже, у позареченневих семантичних єдностях, структурно пов'язаних іменниковими словами *людина*, *чоловік* і залежними від них іменниковими формами у родовому відмінку (*зовнішності*, *вдачі*), через семантичну нейтралізацію останньої актуалізувалось семантика прикметникових слів у зумовлених реченнєвою структурою позиційних умовах. Такий перерозподіл семантичних визначеностей повнозначних слів у межах семантичних єдностей призводить до функціональної актуалізації оформлення назви якості, властивостей, ознаки чи загальної характеристики предметної субстанції.

Деяким синсемантичним іменниковим девербативам властива інкорпорація сем через супроводження їх постійними лексемами в ролі обов'язкових компонентів. Тому такі компоненти в реченнєвих структурах виявляють деяку довільність функціонування чи відсутності, як і розташування в реченнєвій структурі: *Дорогу вирівнюють, підсипають, готують до асфальтування* (*асфальтування чого? – дороги*); *Особливо гарного вигляду набуває деревина після лакування і полірування* (З журн.) (*лакування чого? – деревини*). Така специфіка властива «нульовим» приіменниковим обов'язковим компонентам у позиції при віддієслівних іменниках із імплікованими семами «засіб покриття», (іменниковий компонент у орудному відмінку в такій позиції позначає матеріал, ідея існування якого виражена самим девербативом) [154, с. 58] (*лакувати* = *покривати щось лаком* → *лакування* = *покриття чогось лаком* = *лакування чогось*); *штукатурити* = *покривати поверхню стін, стелі і т.ін. шаром штукатурки* → *штукатурення* = *покриття чогось штукатуркою* = *штукатурення чогось*).

Приіменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку часто поширюють факультативні прикметникові компоненти, увиразнюючи тим самим їхню онтологію й виділяючи іменникове слово в окремий формально-синтаксичний компонент речення: *Він закінчив церемонію **урочистого** вітання* (П. Загребельний); *Потім учитель просив декого переказати зміст **свого** оповідання* (У. Самчук); *Ерік Густав Гейєр на початку минулого сторіччя писав про стосунки **ранньосередньовічних** народів Швеції – свевонів та готів* (І. Білик).

На утворення, семантику й функціонування обов'язкових приіменникових компонентів, виражених безприіменниковою формою іменника в родовому відмінку, впливає категорійна ознака автосемантизм / синсемантизм семантики дієслова, від якого утворено іменник.

Формально-синтаксичне розчленування семантичних єдностей, зокрема двокомпонентних структур «іменник + безприіменниковий іменник у родовому відмінку», зумовлюють такі чинники:

- зміна звичного порядку розташування складових елементів: *Кого **берізок білість** не вража, тендітність віт і листу теплі **тони*** (В. Дарда) – *берізок білість, замість білість берізок; листу тони, замість тони листу; Над крутими берегами **блискавиці грім** затихне...* (М. Вінграновський) – *блискавиці грім, замість грім блискавиці; Чи **вітру подувом** нічним, чи ласим **порухом руки** був вирваний і став нічим дубок маленький* (П. Перебийніс) – *вітру подувом, замість подувом вітру;*

- роз'єднання складових семантичної єдності іншими компонентами речення: *Такого дня, людино, не діжди, коли на всіх, куди не глянь, просторах **ні краплі** не залишиться **води**, хіба лише – в літературних творах!* (А. Бортняк); *Там, де **берізок віття** густе, ми вперше побачили: кактус цвіте* (Я. Шпорта);

- прислівні факультативні компоненти, які залежать від одного чи обох слів семантичної єдності: *Якщо вирости шишки на ялинах знизу – на ранні*

морози, згори – на **ранній кінець зими** (А. Кондратюк); *Досить вітерцю пробитись крізь живі кучері, як **цілі потоки сонця** спалахнуть і бризнуть в усі сторони й знову пригасяться клубками пальчастого зеленого шумовиння* (М. Стельмах); *Тривожне, марсово-червоне сонце лежить над хлібами, а там, де стояла на пагорбі хата біла, чиймись чудовими руками побілена вже дотліває **чорна купа руїн*** (О. Гончар); *Почувши **живого життя тріпотіння**, цілюються з сонцем гаї та поля* (Б. Грінченко);

- наявність факультативних поширювачів, зокрема означальної семантики, при залежних іменникових словоформах, які увиразнюють семантичну й функціональну виокремленість останніх: *Як **жарили хусточки червоні під диханням обважнілих нив**, як летіли коні в перегоні, замолотивши блискавки до грив!* (А. Малишко);

- значеннєвий варіант однини категорії числа іменникових слів, що засвідчує онтологічну природу чогось однорідного, сукупного, нечленованого, тоді як множина вказує на роздільність, множинність однорідних предметів і відповідних словесних найменувань. Пор., напр.: а) *Учені намагаються якнайточніше визначити **масу землі*** (З журн.) – *визначити (що?)* – *визначити **масу** (землі)* – *визначити масу (чого?)* – *визначити масу **землі*** – компонент «землі» є обов'язковим приіменниковим компонентом. Те ж саме: *маса покрівлі, маса тіла, маса речовини* і т.д.; б) *У передвиборній компанії використали **масу різних технологій*** (З газ.) – *використали (що?)* – *використали масу технологій* – іменникове слово «технології» не може виконувати функції окремого компонента речення без словоформи «масу», яке через транспозитивний процес (перехід іменника в числівник) стає квантитативним модифікатором прислівного компонента об'єктної семантики.

Окремої уваги заслуговують структури, які являють собою двохелементні семантичні єдності із синсемантичними іменниковими словами *початок, кінець, середина*. Іменникові словоформи в родовому відмінку при іменниках *початок, кінець, середина* в традиційному синтаксисі розглядають як складові

елементи формально-синтаксичних компонентів аналітичної будови. Це зумовлено насамперед традицією у підходах до аналітизму синтаксичних структур із дієсловами *починати, продовжувати, закінчувати* в ролі присудків. Виходячи з нашої концепції виділення синсемантичних повнозначних слів, вважаємо доцільним розглядати зазначені вище іменники самостійними компонентами формально-синтаксичної структури, а залежні від них іменникові словоформи – обов'язковими приіменниковими компонентами: *А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте* (О. Довженко).

Аргументами на користь такого трактування приіменникових компонентів при цих словах вважаємо достатній ступінь збереження їхньої первинної семантики для номінації відповідних предметних денотатів:

- *початок* – перший момент часового відтинку: *початок дня, тижня, місяця, року, зими* (різнопланова синтагматика цього слова також відтворює збереження його первинного значення: *чекати початку (чого-небудь), виконати щось на початку (чого-небудь), встигнути зробити щось до початку (чого-небудь), перенести щось на початок (чого-небудь)*);

- *кінець* – часова межа, заключний період: *кінець дня, п'ятниці, тижня, місяця, року, весни, зими* (беремо до уваги також досить різнопланову синтагматику цієї іменникової назви, що також відтворює збереження її первинного значення: *дочекатися кінця (чого-небудь), завершити щось в кінці (чого-небудь), чекати чогось до кінця (чого-небудь), призначити щось на кінець (чого-небудь)*);

- *середина* – час, однаково віддалений від початку й кінця чого-небудь: *середина дня, ночі, тижня, місяця, року, весни, уроку, візиту* (синтагматика, що засвідчує збереження семантики: *чекати середини (чого-небудь), перебувати десь до середини (чого-небудь), відпочивати десь з середини (чого-небудь)*).

Отже, є всі підстави вважати безприйменниково-іменникові компоненти в позиції, утвореній такими синсемантичними іменниковими словами, приіменниковими обов'язковими компонентами речення об'єктної семантики.

Досить поширеними, зокрема в художньому стилі мовлення, є безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку при віддієслівних іменниках, онтологія яких пов'язана із відчуттям та сприйманням: *Ти вже приготувався сприймати все на догоду своїй фантазії – і ось тобі вчувається приглушене відстанню іржання татарських коней, долине брязкіт щабель із їхнього табору, навіть запах гіркуватого диму* (О. Гончар); *... то відблиски татарських багатств... чи тремтіння вогню* (О. Гончар); *Луки тут нерівні – долинки, галявинки, як у давнину, дзвін мантачок, перегук голосів вертали в давнє, напівзабуте* (Ю. Мушкетик); *Летить крізь місто впертий крик сирени, шукаючи в розвалинах життя* (М. Удовиченко); *... бо полонили емоції, захопився відтворенням неймовірно важкого – стогону дубів, плескоту водиці, насторожливого крику птахів* (З журн.).

На межі «обов'язковості» приіменникових компонентів перебуває велика кількість іменникових словоформ, семантичні єдності з якими утворюють автосемантичні іменники.

На обстеженому матеріалі «іменник + безприйменниковий іменник у родовому відмінку» виявлено, що вони включають до свого складу іменники, які мають ознаки як синсемантизму, так і автосемантизму. Таким, наприклад, є іменник *багатство*. У реченнях *Багатство – не є виміром людської гідності й честі* (З журн.); *Не хизуйся багатством – прослав себе ділами добрими* (Нар. тв.) – іменник «багатство» у позиції головного компонента (підмета) двоскладного речення, як і в позиції обов'язкового придієслівного компонента (головного компонента односкладного речення), є автосемантичним іменниковим словом. Щоправда, синтагматика цього автосемантичного слова є досить своєрідною щодо вияву дистрибуцій, зокрема щодо сполучуваності з прикметниковими та займенниковими словоформами: *багатство – велике,*

неймовірне, чесне, спільне, надійне, чуже, власне, сумнівне, найкраще, достойне, моє, твоє, своє, наше, ваше, їхнє, це, таке, ніяке, якесь. Зауважимо, що в більшості речень у різних синтаксичних позиціях переважно вживаним є саме таке функціонування цього іменника (із факультативними приіменниковими компонентами, вираженими прикметниками або займенниками). Прикметникові чи займенникові словоформи в такий спосіб «входять» у семантичні єдності на рівні онтологічної віднесеності ознаки до предметної субстанції у її мовному (іменниковому) оформленні: *спільне багатство* (є матеріальні чи духовні цінності + ці цінності (багатство) були придбані спільними зусиллями + багатство стало спільним = спільне багатство); *чуже багатство* (є матеріальні чи духовні цінності + ці цінності, незалежно від того, хто їх придбав, стали чужими стосовно суб'єкта ситуації = *чуже багатство*) і т.д.

Іншу природу має цей іменник, сполучаючись із іменниковими словоформами в родовому відмінку. Принагідно необхідно наголосити на тому, що саме такі структури (багатство + іменник у родовому відмінку) виявляють найвищу частотність усіх дистрибутивних оточень іменника *багатство*, особливо в художньому стилі мовлення: *багатство лісів, багатство риби, багатство земельних угідь, багатство вражень* і т.д. Суттєвим є те, що це іменникове слово в родовому відмінку в приіменниковій позиції може мати форму як однини, так і множини: *багатство хліба, багатство зерна, багатство цукру – багатство сортів (квітів), багатство думок.*

Як бачимо, синтагматика цього повнозначного іменникового слова, зрозуміло, вказує на його синсемантичні особливості у поєднанні з іменниками в родовому відмінку, але навряд чи дає підстави для однозначної кваліфікації його як окремого компонента речення. Семантичні єдності *багатство лісів, багатство риби, багатство корисних копалин* і т. под. є такими, що перебувають на межі граматикалізованих структур аналітичної будови, хоча й відрізняються від типових синтаксичних аналітичних поєднань із

числівниковими словоформами *багато* (*багато молока, багато цукру, багато пільг, багато непорозумінь* і т.под.).

Проаналізований нами матеріал показав, що лексикографічні маркери здебільшого вказують на семантику обов'язкових компонентів цього типу. Такою є переважно об'єктна семантика. Хоча доводиться константувати недостатність таких фіксацій. Якщо лексикографічні маркери у вигляді займенникових та прислівникових слів узагальненої семантики все ж дають достатню інформацію для виявлення автосемантизму (синсемантизму) повнозначних слів, то вони в загальній своїй масі є недостатніми для визначення міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень, а отже, й у багатьох випадках для встановлення синтаксичної семантики обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Так, наприклад, фіксуючи синтагматику іменникового слова «ціль» (у цілях + залежний обов'язковий приіменниковий компонент у родовому безприйменниковому) подано три маркери: *у цілях* + *яких* + *для чого-небудь* + *з метою якоюсь* (СУМ, т. XI, с.235), кожен із яких так чи інакше засвідчує відповідну семантику обов'язкового безприйменниково-іменникового компонента в родовому відмінку, залежно від синсемантичного іменника «ціль». Тому в реченнєвих реалізаціях, зокрема в їхніх фрагментах, що являють собою семантичні єдності із синсемантичними словами, доводиться використовувати різні методи й прийоми аналізу для виявлення міжкомпонентних семантичних відношень, а отже, для визначення семантики прислівного обов'язкового компонента.

Безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку в приіменниковій позиції залежно від семантики повнозначних слів у обох позиціях можуть виражати:

а) об'єкт (предмет), складовою (складовими) якого є предмет (предмети), номінований (ні) іменниковою лексемою (іменниковими лексемами) у функції компонента, від якого залежить обов'язковий компонент у родовому відмінку:

Мурашки законопатили всі виходи – входи свого стоворотного міста (З газ.); Чи часто ми замислюємось над тим, чому околиці сіл збідніли на лелечі гнізда, призамулилися на видолинках живі джерела, поріділи солов'їні переспіви, рідко почуєш жайворонків (В. Скуратівський); Дно річки вистеляють блискавки, метаются в повітрі ластівки (М. Луків); Коли щокочуть небосхили, коли прощатися пора, - нехай тобі дарує силу ковток тривожного Дніпра. Печального Дніпра (П. Перебийніс); Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця вівса (О. Гончар); Розхитується пружна вісь планети під натиском твого важеля (П. Перебийніс); Вгорі, над Грековою головою, стояв легенький шум, вітер заворушив листя високих олецин і лопотіли берізки, миготіли внизу в траві сонячні плями (Ю. Мушкетик); І так з року в рік, з покоління в покоління, ніби на роду їм було написано вічно стояти під стріхами селянських хат (І. Цюпа). У художньому мовленні закономірним є поширення таких обов'язкових компонентів факультативами означальної семантики: Вона (хмара) не стала зрошувати своєю вологою пересохлих нив таврійського степу, не бризнула на сади, не викинула першу брость ... (І. Цюпа);

б) об'єкт, результатом якого є предметна субстанція, номінована іменником напівсинсемантичної природи: *А так меркла краса мальв, всихало високе каміння, стало, мов настоббурчене соняшниченя, затиснувши в своїх кулачатах калачикові насіння, – живий плід буйного цвітіння (І. Цюпа); Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, превільний, широкий і безконечний (Г. Тютюнник);*

в) об'єкт (людина), здатний продукувати вольові, силові, фізичні імпульси, завдяки яким досягається предикація відповідного пропозиційного утворення: *До середини ХХ століття зусилля людини спрямовувались на пізнання природи й підкорення її собі (З газ.); На цьому пригоди дівчат не закінчилися (І. Цюпа);*

г) об'єкт (абстрактне поняття), що умовно виявляє адекватні його онтологічній природі ознаки. Семантична єдність «синсемантичний іменник +

іменник у родовому відмінку» здатна трансформуватись у реченнєву структуру «іменниковий підмет + присудок (створює) + обов'язковий придієслівний іменниковий компонент у знахідному відмінку»: *Піднести людину до вершини нового, планетарного мислення, як того вимагає час, неможливо без повернення її до вічних цінностей **буття** земного* (З журн.) – *цінностей буття (земного) → буття (земне) створює цінності; І мало ж хто тоді милувався красою **осені*** (Г. Тютюнник) – *красою осені → осінь створює красу; І самий смисл чуття чи не в тому, щоб нести красу цих ночей, нести у мудрій злагоді з природою, знати насолоду **праці** й поезію людських взаємовідносин?* (О. Гончар) – *насолоду праці → праця створює насолоду;*

г) об'єкт (абстрактна назва), що є результатом різного роду об'єктивних чи суб'єктивних чинників результативного впливу ознак предмета, здатного утворювати такі ознаки. Як правило, такі обов'язкові безпріменниково-іменникові компоненти є контекстуально обов'язковими, оскільки вони залежать від автосемантичних іменникових словоформ: *Стоїть у торішніх сухих бур'янах криниця **нещастя**, криниця **біди** – спрагла криниця благає води* (Т. Яковенко); *Хто руді ліси воскресить? Хто зустрине вогонь янтарний? Коли попіл **смерті** висить над тобою білим арканом?* (Г. Іванченко);

д) об'єкт (предмет), що виступає конкретизатором підпорядкувального компонента як субстанції узагальненої сукупності предметів: *Коли вона (хата) була ще жива й кущики **пшениці** проростали на її зеленій старій стрісі.., однак споконвіків кидали її, і хто кидав – рідко повертався* (О. Довженко); *А вечір у лісі – з чим його можна порівняти? Похмуру споруду ночі ще не вибудовано, хоча колонади **дерев** уже стоять готові, щоб підтримувати її й прикрашати* (Є. Гуцало);

е) об'єкт, який виявляє обов'язковість в утворенні, а отже, й у функціонуванні приіменникового обов'язкового компонента, утвореного із двохелементної семантичної єдності «іменник + безпріменниковий іменник у родовому відмінку»: *Нам не вистачає добра, милосердя, терпимості – ось*

чому на губах наших присмак **полину** (О. Герасимчук); *Машини мчать, баранки крутять аси. Малина спіє... І на все, на все лягає пил чорнобильської **траси*** (Л. Костенко).

Об'єктну семантику виявляють обов'язкові приіменникові компоненти в безприйменниковому родовому в позиції девербативів зі значенням виконавця дії. Девербативи в таких випадках номінують не стільки опредмечені процесуальні денотати, скільки осіб-виконавців дії. Такі компоненти у позиції синсемантичних іменників виражають об'єкт спрямування опредмеченого процесуального денотата: *розповсюджувач **преси**, колекціонер **марок*** або об'єкт-засіб каузованого опредмеченого денотата: *випрямляч **струму**, обігрівач **квартири***.

Система описаних семантичних варіантів безприйменниково-іменникових обов'язкових компонентів, виражених іменниками в родовому відмінку, не може вважатися вичерпною, оскільки мовленнєві реалізації підпорядкувального іменникового компонента суттєво впливають на них, особливо в багаточисельних переносних значеннях чи в поєднанні абстрактних іменникових лексем у семантичних єдностях.

Переносні значення первинно автосемантичних іменникових слів найчастіше створюють умови для їхнього синсемантизму, який відповідним чином виявляється в синтагматичних рядах сполучуваності із залежними від них словоформами. Так, наприклад, первинно автосемантичне іменникове слово *зірка* в переносному вживанні «обростає» синтагматичними поєднаннями: *зірка театру, зірка сцени, зірка естради, зірка першої величини, зірка, яка...* і т.д. Первинно автосемантичне слово *море* в переносному значенні обов'язково сполучається із безприйменниковою формою іменникових слів у родовому відмінку: *море води, море думок, море спогадів, море планів, море вражень* і т.д. У багатьох уживаннях такого типу автосемантичні іменникові лексеми, виявляючи постійну сполучуваність із одними й тими ж морфологічними формами (в даному випадку із безприйменниковою формою

родового відмінка), втрачаючи свою первинну семантику, перетворюються в інформативно недостатні слова із властивою їм функцією – бути складовими елементами аналітично виражених компонентів речення: *море води (думок, планів, вражень) = багато води (думок і т.д.)*.

Багатство й різноманітність лексичного наповнення складових семантичних єдностей «іменник + безприйменниковий іменник у родовому відмінку» спричиняють виділення з-поміж них граматикалізованих аналітичних єдностей із інформативно недостатніми іменниковими формами. Такі іменники в семантичних єдностях виконують обмежувальну функцію стосовно залежних іменників: *Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа* (М. Стельмах). – Пор.: *причепив до бриля калину й бабине літо*. Вищий ступінь граматикалізації виявляють семантичні єдності, в яких у ролі першого іменника вживаються лексеми з переносним значенням, виражаючи при цьому кількісно-якісні обмеження семантики залежного слова: *Ось подув південний вітер – захиталось море трав* (О. Олесь).

3.2. Приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти

Теоретичну основу для виділення й інтерпретації прийменниково-іменникових обов'язкових компонентів приіменникової залежності склали праці І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка (про прийменникову систему української мови) [49; 56; 81; 93], К.Г. Городенської (про дериваційні процеси в системі повнозначних слів) [56], Н.В. Гуйванюк (про синсемантизм / автосемантизм повнозначних слів) [67; 96]. Усебічно й глибоко вивчена в зазначених вище працях система прийменникових утворень є підставою для виділення семантичних єдностей іменникового типу із залежними від іменників прийменниково-іменниковими словоформами, які в структурі речення виконують функції приіменникових обов'язкових формально-синтаксичних компонентів речення.

Корельовані з відмінковими формами іменників і частково закріплені за ними прийменники разом із відмінковими формами іменників утворюють чимало різновидів таких формально-синтаксичних компонентів різної структури.

Отже, базуючи виділення обов'язкових компонентів зазначеної структури на синсемантизмі повнозначного слова в семантичних єдностях іменникового типу, виокремлюємо в них обов'язкові компоненти, виражені прийменниково-іменниковими словоформами в непрямих відмінках: *Довіру до банків потрібно заробити* (З газ.); *У цьому ключ до розуміння художнього задуму автора загалом* (П. Хропко); *Загальновідомо, до чого призвело «звільнення» селян від землі* (О. Білецький); *Це буде помилкою сказати, що однією з основних рис драматургії Карпенка-Карого була увага до соціального моменту, до зображення розшарування серед селянства, цього розтучого хазяйновитого мужичка* (М. Рильський); *Сонце – це втілення людських прагнень до правди, до краси, до сміливості і т.д.* (І. Драч); *Ритуали відокремлення майбутнього запорожця від гурту починалися обрядовим випровадженням його на той світ* (З газ.); *Мораторій на проведення перевірок зменшують лише частину позапланових атак* (З газ.); *Це ж порушення порядку, це ж втручання в компетенцію самого Бога* (В. Винниченко).

Приіменникові обов'язкові компоненти, залежні від девербативів, найчастіше виявляють кореляцію щодо відмінкових форм іменників (займенників) та уживаних при них прийменників із придієслівними компонентами. Пор.: *Так і не повернувся він більше в село і навіть не простився з рідними* (О. Довженко) і *Живучи у панській неволі, він з кожним роком все більше втрачав надію на повернення в рідний край* (В. Гжицький). Або: *Та й ставився він до начальників по-особливому і До жінок у них було ставлення лицарське* (О. Гончар); *Лише його відсвічувала незбавна радість людини, що повертається до своєї улюбленої справи* (Гр. Тютюнник) і *Повернення до праці позитивно позначається на загальному стані і самопочутті людини* (З журн.);

Повертався я з чужини і гадав всю дорогу, як матусю ріднесеньку стріну край порогу (П. Загребельний) і Так мріялось ночами і днями про повернення з тої проклятої Богом і нею самою чужини (І. Білик); Скільки разів цей браг повертався до континенту, гордо піднявши переможний шовк прапорів (Ю. Яновський) і Повернення в думках до своїх минулих літ і села болем і щемом проймало душу (М. Стельмах).

Типовими для української мови є приіменникові прийменниково-іменникові компоненти в родовому відмінку, які об'єднують прийменниково-іменникові утворення з прийменниками:

- від: *Вони кликали до найбільшого обмеження своїх бажань, до відмови від влади, слави, багатства, розкошів, утіх насолод (В. Винниченко);*

- проти: *Подав карне донесення проти повітового лікаря за недбале щеплення дітей... (І. Франко);*

- до: *Я розумію мого шановного батька і його відношення до цієї людини (В. Винниченко); Це вчені помітили давно й висловили своє ставлення до квід як згустку найдавнішої народної пам'яті (І. Білик); Здавалося, ціле його єство зібралось лише в те одне почуття, в любов до неї (О. Кобилянська); Невже разом з любов'ю я стратив здібність до простого людського співчуття (І. Франко).*

Структуру, склад та прийменникову систему таких обов'язкових прийменниково-іменникових компонентів «регулює» лексичне значення синсемантичного іменника. Так, наприклад, уживаючись у сильних позиціях синсемантичного іменника *відношення* із значенням «стосунок, причетність до кого-, чого-небудь», прийменниково-іменниковий компонент має форму «до + іменник у родовому відмінку»: *І яке це має відношення до героїства? (І. Багрянний); Вони абсолютно не мають аніякісінького відношення до Конгресу (В. Винниченко).* Набуваючи значення «взаємозв'язок між предметами, явищами (рідко – людьми)» синсемантичний іменник *відношення* відкриває позиції для обов'язкового прийменниково-іменникових компонентів

«безприйменниковий іменник у родовому відмінку + прийменниковий іменник з *до* у родовому відмінку»: *Відношення мислення до буття*. Обов'язковий прийменниково-іменниковий компонент «до + іменник у родовому відмінку» є часто вживаним у реченнях із присудком, до складу якого входить дієслівний елемент *мати* (*мати відношення, мати стосунок, мати причетність*): *Вона промовчала про те, що її геолог приніс власного вірша до стінгазети, який вона змушена була забракувати, бо він не мав відношення до теми екскурсії* (Ю. Яновський).

Сферу типових міжкомпонентних об'єктних відношень, у які вступає обов'язковий прийменниково-іменниковий компонент, розширюють прийменниково-іменникові структури з «до» в ускладнених структурах на зразок: *укладання цеглини до цеглини*. Такий компонент є ускладненим; його позицію зумовлює синсемантизм опорного слова, а ускладнення структури пов'язане з лексичним значенням синсемантичного іменника. Він означає предмет чи явище, що доповнює опорний іменниковий компонент.

Статусу обов'язковості не мають прийменниково-іменникові структури «до + іменник у родовому відмінку», які вступають із опорною іменниковою словоформою в обставинні відношення: *На знайому стежку до тину я не гляну тепер і на мить* (В. Сосюра). У структурах такого типу прийменниково-іменникові словоформи поширюють компоненти, виражені здебільшого автосемантичними іменниковими словами, і виконують функції факультативних компонентів речення [127].

Компонентами «напівобов'язкової» залежності можна назвати іменникові слова в родовому безприйменниковому при слові *процес* (у *процесі* + іменник в родовому відмінку): *У процесі боротьби, страждання, мук, зневіри, розчарувань, болю і радощів відбулось визрівання політичної, соціальної і національної свідомості українського народу* (А. Кашпрук). Сполучення у *процесі*, як і подібні до нього *в час, в період*, дехто з дослідників відносить до структур, що виявляють здатність до переходу у вторинні прийменники

описового типу [83]. Такий своєрідний синкретизм може бути пояснений відносною нейтралізацією іменника *процес* із прийменником *у* (*у процесі*) – *у процесі боротьби, страждань, мук* і т.д. → *у боротьбі, у стражданнях, у муках* і т.д. З іншого боку, як засвідчує аналізований матеріал, цей іменник є достатньо активно вживаним у інших позиційних умовах речення, зберігаючи своє первинне значення «послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком» (СУЛ, т.VIII, с. 343): *Ми з Наталкою пішли додому і всю дорогу вона мовчала. Якийсь процес відбувався в її маленькій душі* (Ю. Яновський) чи значення «сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певного наслідку» (СУМ, т.VIII, с. 343): *Процес написання, а ще більше, видання книги видався дуже затяжним* (О. Забужко). Саме така синтагматика цього іменникового слова, з одного боку, та позиційна нейтралізація, з іншого боку, дають підстави кваліфікувати залежні від структури «у процесі» іменникові словоформи в безприйменниковому родовому як напівобов'язкові прийменникові компоненти, як і допускати перехід структури «у процесі» (в окремих випадках) у вторинні прийменникові сполуки.

Зауважимо, що, як і в інших семантичних єдностях із безприйменниковим родовим у приіменниковій залежності, на вичленування останнього як обов'язкового компонента впливає його лексична семантика та можливі при ньому факультативні компоненти атрибутивного значення: *У важкому й довгому процесі сходження на вершину гори деякі хлопці змушені були зійти з т.зв. дистанції* (З газ.); *Саме в живому процесі творення матеріальних цінностей, отже, в ненастанній участі в усіх ділянках практичного життя родяться... риси народного світогляду* (М. Рильський). Обов'язковість приіменникового компонента в таких випадках корелює із його абстрактною лексичною семантикою: *у процесі творення, у процесі визрівання, у процесі розгляду, у процесі перегляду* і т.д.

Напівобов'язковий характер мають прийменниково-іменникові структури з прийменником *до* в приіменниковій позиції, що являють собою стійки сполучення слів: *робота до сьомого поту, дівчина до пари, біль до кісток*. Нерідко в газетних та журнальних статтях трапляється уживання таких умовно названих «приіменникових компонентів» при відсутності іменникового слова, що потенційно утворює сильну позицію для прийменниково-іменникового компонента «до + іменник у родовому відмінку»: *до теми... , до проблеми...., до питання*. Такі компоненти вказують на тему, подію чи явище, з якими пов'язаний зміст чого-небудь (СУМ, т.ІІ, с. 316).

Приіменниковий прийменниково-іменниковий компонент у знахідному відмінку найчастіше моделюють структури з прийменниками:

- на: *В таких думках, що від аналізу власного чуття звільна перейшли до злобних нападів на якогось незримого **противника**, Євгеній смерком уже заїхав до Бабинець (І. Франко); Виборювання науковим пенсіонерам права **на одержання** достойної пенсії через суди – це не шлях до вирішення проблеми загалом (З газ.);*

- про: *Були там запитання **про ставлення** до міні-спідниць і максі-пальт (П. Загребельний); То чи ж треба так сліпо сприймати й готське твердження **про «вандалізм»** слов'ян? (І. Білик);*

- в: *Заслання **в сибірські села** не зменшує революційну небезпеку (М. Стельмах);*

- за: *Червона армія – це кара **за кров, за ніт, за красу**, виссану ненажерами капіталу з працюючого люду! (У. Самчук).*

Приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти в знахідному відмінку, якоюсь мірою корелюючи з придієслівними, можуть виражати:

- об'єкт як конкретну особу, предмет чи абстрактне поняття, що супроводжує опредмечений процесуальний денотат мовлення: *Це були приємні розмови **про ніжні пахоці стягів** (Ю. Яновський); Оголосив голова – Гордій –*

повістку денну: доповідь **про міжнародне становище**, читання стінної газети (А. Головка); Володькові пригадалися розповіді **про татар, Пугачова, Стеньку Разіна** (У. Самчук); Одарка сама не менше зраділа: раз – що угамувався дитячий крик та докучливе допитування **про батька**, а друге – є з ким і самій словом перекинутися, погомоніти (Панас Мирний); Особливо хвилює його питання **про мову** (О. Білецький); Рубець звертав те скарження **на людську ненажерливість**, розказував, коли якого дичка посадив, яку щепу щепив, яку колірував (Панас Мирний);

- об'єкт як конкретну особу, предмет чи абстрактне поняття, що супроводжує опредмечений процесуальний денотат розумових зусиль людини: Думки **про самогубство**, що настирливо приходили в найтяжчі хвилини психічного знесилля, поступалися перед шаленим бажанням перемогти (І. Багрянний); Всяка агітація **за Сонячну машину**, всяке підбурювання проти «Друзів Ладу» каралося смертю на місці (В. Винниченко).

Семантичними варіантами обов'язкового прийменниково-іменникового компонента приіменникової залежності цієї структури найчастіше виступають:

- об'єкт як конкретна особа, предмет чи абстрактне поняття, що супроводжує опредмечений процесуальний денотат інтелектуально-розумової діяльності людини: Одначе щодо Гордого, то хвилеве враження **про його розум** таки було безпідставним (І. Багрянний); А така постанова мала страшенний вплив **на слухачів** (Панас Мирний);

- об'єкт як щось приємне, важливе, відрадне, опора в житті: Нема дощу та й нема. Ярина показує погано, **на озимину** мала надія (М. Коцюбинський); **На вас** уся надія. Заради цього і прибув сюди (О. Довженко).

Приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти в знахідному відмінку можуть утворюватися на базі семантичних єдностей іменникового типу, структуру яких розширюють однорідні елементи, зумовлені лексичною семантикою синсемантичного іменникового слова: Поділ елементів на метали і неметали є досить обрубленою класифікаційною схемою (З

журн.). Онтологію таких компонентів пояснює явище виокремлення складових, охоплених денотатом опредмеченої процесуальності.

Як і в інших моделях (наприклад, прийменниково-іменниковій в родовому відмінку), в обов'язкових прийменниково-іменникових компонентів в знахідному простежується залежність прийменників від лексичного значення синсемантичних іменникових слів, що утворюють сильні позиції для обов'язкових компонентів цього типу. Так, наприклад, синсемантичний іменник *вхід* у значенні «входженням» відкриває сильну позицію для обов'язкового прийменниково-іменникового компонента «у + іменник у знахідному відмінку»: *Знов рік минув! При вході в рік новий погляньмо взад, на те, що ми пробули* (І. Франко). У значенні «отвір чи місце для проходу всередину приміщення» морфологію прийменниково-іменникового компонента варіюють форми «до + іменник у родовому відмінку», «у (в), на + іменник у знахідному відмінку»: *Вхід до кафе було заборонено ще звечора* (З газ.); *Самий менший сидить коло входу в печеру* (Марко Вовчок); *Зустрілися ми тоді біля входу на другу платформу залізничної стації* (П. Загребельний).

У конкретних реченневих структурах приіменниковий прийменниково-іменниковий обов'язковий компонент може мати нульову форму вираження. Експлікацію такого компонента (відновлення) в сильній приіменниковій позиції спричиняє нормативно узвичаєна синтагматика іменникового слова в ролі опорного компонента речення: *Мав пам'ять добру він на речі й імена. І спогади беріг, немов добірний овоч* (М. Рильський) – *спогади* про що? які? подібно до попередньої структури *пам'ять на речі, на імена*.

Аналіз реченневих структур із віддієслівними іменниками синсемантичної природи виявив закономірне функціонування безприйменниково-займенникового (замість іменникового) компонента в знахідному відмінку: *Барометр наукового прогресу безпосередньо відбиває час проходження раціоналізаторських пропозицій від внесення їх до впровадження* (З газ.).

Уживаючись у приіменниковій позиції синсемантичного іменника іншої природи, крім девербативів, прийменник, як і відмінок іменника, не є однозначним; прийменниково-іменникова форма може бути морфологічно синонімічною: *атестат з правом на вступ (до вступу), як і атестат з правом вступати*.

Виражаючи об'єктні відношення із опорним компонентом, приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти з прийменником *на* вживаються в приіменниковій позиції переважно при девербативах: *Я оце заходився женитися, то мені, бач, і тут треба гроші, а вся надія на Основу та на Кобзаря* (Т. Шевченко). Прийменниково-іменникові компоненти такого типу зазвичай дублюють прийменники, як і відмінок, у їхній придієслівній позиції: *надія на Основу, на Кобзаря* ← *надіятись на Основу, на Кобзаря*.

Статус напівобов'язковості можуть мати приіменникові прийменниково-іменникові словоформи в знахідному відмінку з прийменником «на» у контекстуально зумовленій позиції при автосемантичних іменниках, виконуючи обмежувальну роль у вираженні лексичної семантики іменникового слова: *Набридло йому життя-існування на зарплату, от і вчинив таке* (З газ.).

Приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти в знахідному відмінку вступають здебільшого в об'єктні відношення з опорним компонентом і номінують осіб чи предметів, які піддаються впливові інших осіб, предметів чи явищ з боку «опредмечених» каузаторів впливу: *Я вже не знаю, чи її врода красна... чи серце ласкаве та добре, – мабуть, усе це разом на мене мало вплив* (Панас Мирний); *Особливо відчуваю я вплив моря на нерви, сплю добре* (М. Коцюбинський).

У виявленні міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень між опорним і обов'язково залежним від нього прислівним компонентом речення неабияку роль відіграє прийменник, що вживається в синонімічних корелятах: безприйменниковий іменник у родовому відмінку – прийменниково-іменникова словоформа, обидва з яких є обов'язковими приіменниковими компонентами.

Наведемо приклади із синсемантичним іменником «ціль» у переносному значенні «те, чого прагнуть, чого намагаються досягти (СУМ, XI, с.235): *Ти знаєш ціль життя. Щасливий чоловік, ти для життя живеш* (М. Зеров); *Індустрія з сучасними технологіями й кваліфікованим кадрами – основне, що визначає цілі розвитку України* (З газ.). У закритій семантичній єдності іменникового типу *ціль життя*, як і відкритій *цілі розвитку*, утворених синсемантикою іменникового слова *ціль*, обидві іменникові складові *ціль* та залежні від нього словоформи *життя*, *розвитку* є функціонально спроможними утворювати окремі компоненти формально-синтаксичної структури речення (*Знаєш ціль життя* – *ціль* є обов'язковим придієслівним компонентом; *визначає цілі розвитку України* – *цілі* є також обов'язковим придієслівним компонентом). В обох прикладах обов'язковий придієслівний компонент у формі безприйменникового родового вступає із дієслівними компонентами в об'єктні відношення. Приіменникові обов'язкові компоненти *життя* (*ціль життя*), *розвитку* (*цілі розвитку*), залежні від компонентів, виражених іменником *ціль*, є іменниковими компонентами, що вступають із відповідними іменниковими компонентами також в об'єктні відношення (*ціль чого? – життя, цілі чого? – розвитку*), проте на об'єктні відношення частково нашаровується атрибутивна семантика (*ціль яка? – життя; цілі які? – розвитку*).

Водночас у дистрибутивне коло правобічних сполучуваностей іменника *ціль* входить також прийменниково-іменникова словоформа в місцевому відмінку: *ціль у житті, цілі в розвитку*, які частково змінюють характер міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень, накладаючи також обставинні (цільові) (*ціль у житті* → у чому + яку? + з якою метою; *цілі в розвитку* → цілі у чому? + з якою метою?). Зміна залежної іменникової форми *розвитку* (*цілі розвитку*) на залежну прийменниково-іменникову форму *для розвитку*, не порушуючи синсемантизму іменника *цілі*, впливає на характер

міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень, перетворюючи тим самим синкретичні (об'єктно-обставинні) відношення у обставинні (цільові).

У семантичних єдностях іменникового типу на осі перетворень синсемантичних слів перебувають дієслово – віддієслівний іменник, кожне з яких по-своєму виявляє свій валентністний вплив на обов'язково залежне слово-компенсатор семантики першого, а отже, й утворює обов'язковий прислівний компонент речення. Так, наприклад, синсемантичне дієслово *реформувати* утворює семантичну єдність із іменниковим словом у знахідному відмінку, яке в структурі речення є обов'язковим придієслівним компонентом об'єктної семантики: *Реформувати освіту – справа не з простих* (З газ.). Девербатив *реформування* також утворює семантичну єдність, у якій залежний від нього іменник може виступати у двох відмінкових формах: *реформування* та *реформування в освіті*, перша з яких є типовою (морфологізованою) формою обов'язкового компонента об'єктної семантики, а друга (*в освіті*) виявляє ознаки синтаксичного синкретизму (*реформування в чому?; реформування які?; реформування де?*). Те ж саме: *Реформи в освіті – питання підвищеної відповідальності* (*реформи в чому?; реформи які? реформи де?*).

Залишки ознак процесуальності в синсемантичних девербативах можуть спричиняти «невирішений синкретизм» обов'язкового приіменникового компонента в місцевому відмінку: *Між нами не може бути розходжень у поглядах* (П. Загребельний) – *розходжень у поглядах – розходжень у чому? і розходжень яких?; ... зображення на Нікопольській вазі свідчить про портретну правдоподібність зображення на ній фігур* (І. Білик) – *зображення де?; зображення на чому? і зображення яке?*

Значною мірою на «розв'язання» синкретизму синтаксичної семантики приіменникового прийменниково-іменникового обов'язкового компонента впливає лексична семантика девербатива. Так, наприклад, віддієслівні іменники, утворені від дієслів руху, найчастіше підпорядковують прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти в місцевому відмінку із

обставинним значенням місця: *Гримання засувів і бігання в коридорі його не обходили* (І. Багрянний) – *бігання в коридорі – бігання де?* (а не *бігання яке?*); *Невже щастя є тільки вічний недосяжний міраж для людства і вся історія людей буде безупинним блуканням по пустелях за цим міражем і встелюванням кістками свого шляху?* (В. Винниченко) – *блуканням де?* (а не *блуканням яким?*); *Швендяння змалку по дворах, протягування Христа ради руки по підвіконню привчали дівчину не до праці, а до біганини...* (Панас Мирний) – *швендяння по дворах (швендяння де?* (а не *швендяння яке?*). Те ж саме спостерігаємо у випадках віддієслівних іменників, утворених від дієслів перебування, місцерозташування, місцезнаходження: *Моє перебування в місті вступало до нової фази* (Ю. Яновський) – *перебування в місті – перебування де?* (а не *перебування яке?*).

Девербативи інших семантичних груп, виявляючи ознаки синсемантизму, частіше підпорядковують приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти в місцевому відмінку із атрибутивним значенням: *З того дня почалося поступове підвищення шляхтича по службі* (П. Загребельний) – *підвищення шляхтича по службі → підвищення шляхтича яке?*

В окремих дистрибуціях okazіональної природи ознаки процесуальності девербативів, утворених від дієслів руху, можуть послаблюватись на користь предметності. Це залежить, окрім усього іншого, також від семантики іменникового слова в приіменниковій позиції: *Урок як по-нашому буде? – Не знає Порфир, тільки плечима знизує. Самі йому й підказують: ходіння по муках* (О. Гончар) – *ходіння по муках – ходіння яке?* (*ходіння важке, виснажливе, непосильне* і т.д.).

3.3. Приіменникові іменникові обов'язкові компоненти, утворені на базі семантичних єдностей різноспрямованої структури

Систему приіменникових іменникових (займенникових) обов'язкових компонентів розширюють компоненти, утворені на базі трьохелементних семантичних єдностей різноспрямованої структури (трьохелементних семантичних єдностей).

Такі семантичні єдності іменникового типу інтегрують девербативи, утворені від трьохвалентних дієслівних мотиваторів: *надання допомоги потерпілому* ← *надавати допомогу потерпілому*, *визволення брата з полону* ← *визволити брата з полону*, *викладання візерунків соломкою* ← *викладати візерунки соломкою*, *підозрівання людини в злочині* ← *підозрювати людину в злочині* і т.д. Ці й подібні семантичні єдності утворюють синсемантичні іменникові слова, для компенсації змісту яких необхідними є два повнозначні слова в непрямих відмінках. У таких структурах поєднуються назви трьох взаємопов'язаних предметних денотатів, центральне місце з-поміж яких посідає опредмечена назва – синсемантичний іменник, найчастіше девербатив.

На базі трьохелементних семантичних єдностей іменникового типу утворюються приіменникові іменникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення, які можна представити у вигляді таких основних моделей:

- іменник у родовому відмінку + іменник в орудному відмінку: *Викладання візерунків соломкою чи бісером* – традиційний спосіб косівщини (З журн.);

- іменник у родовому відмінку + іменник у давальному відмінку: *Невідповідність граматичної семантики дієслова-присудка синтаксичній позиції* керованого ним іменника викликає не об'єктні, а об'єктно-адресатні відношення (К. Городенська); *Дарування сережок артистиці* ради особистих еротичних цілей є, дійсно, вчинок, гідний якого-небудь буржуа (В. Винниченко);

- іменник у родовому відмінку + іменник (можливий нульовий варіант) у знахідному відмінку: *Любов* – це інше лице вічності, це – вростання, вгортання

однієї істоти в другу (В. Винниченко); *Вигнання з раю – це акт вимушеного переходу перших людей у сферу буття* (З журн.);

- іменник у давальному відмінку + прийменниковий іменник у родовому відмінку: *Оце така мамі вдячність від тебе?* (О. Гончар);

- іменник у родовому відмінку + приіменниковий іменник (займенник) у родовому відмінку: *Андрій був так знесилений всім попереднім буттям, що застосування прямої дії до нього вже було безглуздя* (І. Багрянний); *Пету доводить, що експедиція на місяць з метою добувати радій є безглуздя, обман мас, одвертання їхньої уваги від насущного, земного* (В. Винниченко);

- іменник у родовому відмінку + прийменниковий іменник в орудному відмінку: *Все казало – то було посліднє змагання життя зі смертю* (Панас Мирний).

У семантичних єдностях розширеної структури з кількома обов'язковими приіменниковими компонентами виявлено найбільш поширені взаємопов'язані компоненти такої семантики:

- обов'язковий компонент (первинної залежності) атрибутивного типу + обов'язковий компонент (вторинної залежності) об'єктного типу: *Після тривалих вагань, тяжкої душевної боротьби... не згасло у Лужицької почуття кохання до Квітки* (Л. Стеценко) – *почуття (яке?) + кохання (до кого?)*;

- обов'язковий компонент (первинної залежності) об'єктного типу + обов'язковий компонент (вторинної залежності) об'єктного типу: *Це був окремий вид репресій – створення нестерпно тяжких умов для людини* (І. Багрянний) – *створення (тяжких) умов для людини – створення (чого?) + тяжких умов (для кого?) для людини*; *Віра в це – просто дитинство, це – одривання уваги від реальної праці, це – дрібнобуржуазні забобони* (В. Винниченко) – *одривання (чого?) уваги (від чого?) від праці*.

Два обов'язкові приіменникові компоненти є нечастими в структурі українського речення. Їхнє утворення залежить від лексичного значення іменника, здебільшого віддієслівного, що дублює властивості придієслівних

позицій відповідних дієслів. Стандартні мовні структури, семантико-граматичну природу яких фіксують тлумачні словники, досить часто «не витримуються» в реченнях. Їхню структуру нерідко «регулюють», «урівноважують» інші компоненти речення. Так, наприклад, синсемантичний іменник *записування* відкриває дві сильні позиції: *записування* + *чогось* (*когось*) + *до чогось* (*у щось*): *Комісії так не терпілось провести записування цих **приїжджених до реєстру** виборців* (З газ.). Пор.: *Виходило зі слів Охріменка, що «вербовка» – це записування **до** вигаданої контрреволюційної **організації*** (І. Багрянний).

Синсемантичний іменник *приналежність* відкриває дві сильні позиції: *приналежність* + *когось* (*чогось*) + *до чогось*: *Розташування цього будинку на території залізничної зони свідчило про його **приналежність до майна** шляхів* (М. Трублаїні). Пор.: *Пункт другий – **приналежність до** військової контрреволюційної повстанської **організації** й підготування збройного повстання* (І. Багрянний). Отже, як бачимо, перший обов'язковий компонент (іменниковий у першому реченні та займенниковий – у другому), що їх утворюють синсемантичні іменникові словоформи *записування* та *приналежність*, можуть бути відсутніми в реченнях.

У семантичних єдностях іменникового типу, на базі яких творяться обов'язкові приіменникові компоненти, трапляються девербативи, семантика яких спричиняє множинність (множність) обов'язкових приіменникових компонентів. Так, наприклад, сильну іменникову позицію для приіменникових компонентів утворюють девербативи з префіксом *спів-* (*співпраця, співіснування, співдомовленість* та ін.). У семантиці цих і подібних іменникових номінацій закладена ідея «розчленованого» (термін Н.Л. Іваницької) вираження процесуального денотата; часткова експлікація виражальної форми припадає на залежні від таких слів іменникові словоформи у безприіменниковому чи прийменниково-іменниковому варіантах. Сема «множність» є запрограмованою граматичною семою деяких синсемантичних

девербативів, що експлікують її (сему «множність» у множині обов'язкових приіменникових компонентів): *Найголовнішою формою зв'язку в розвитку живих істот є зв'язок організму з умовами його існування* (З журн.); *Зв'язок між словами в реченні можна виявити за допомогою запитання* (З журн.).

«Множність» обов'язкових приіменникових компонентів експлікують:

- один приіменниковий компонент у формі множини: *Переклад художньої літератури – неоціненний ваги політичний і культурний чинник. Це знаряддя спілкування народів (між народами)* (М. Рильський);

- два компоненти однакової морфологічної природи: *Співіснування народної поезії і літератури цілком можливе* (З журн.); *Купала і Колис просто дивують нас розмаїтістю метрів і ритмів, багатством строфіки, співучістю, дзвінкістю слова* (М. Рильський);

- два компоненти різної морфологічної природи, наприклад, безприіменниковий іменник у непрямому відмінку + приіменниковий іменник у непрямому відмінку: *Зварювання полягає в сплавленні двох частин металу під цією високою температурою* (З журн.); *Народність мистецтва, народність літератури – це ідейна співзвучність художнього твору з думками й прагненнями народу* (З журн.); *Співвіднесення переживань героя з дійсністю принципово відрізняє Франка від Достоевського* (З журн.).

Приіменникові обов'язкові компоненти, виражені орудним іменником із прийменником «між» виявляють позиційну закріпленість при іменникових девербативах, означаючи при цьому предмети, особи, що взаємодіють між собою чи вступають у взаємодію одне з одним: *На стадіоні відбулося змагання між районними футбольними командами* (З газ.). При цьому граматичну множність об'єктів, які взаємодіють, можуть репрезентувати як морфологічно виражена множина іменника в позиції обов'язкового компонента (див. приклад вище), так і розчленована множність двох іменникових словоформ в однині: *Відбулось змагання між командою з Києва та командою із Борисполя* (З газ.).

Наявне також уживання орудного іменникового з прийменником «між» у позиції при іменниках (не девербативах) при означенні предметів, осіб, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою: *І хоча за планом отаманом стежила тільки одна людина, він і перед нею повзував, не розуміючи грані між великим і смішним* (М. Стельмах); *Для нього не було різниці між дійсністю і сном* (М. Коцюбинський). В обох випадках приіменникові обов'язкові компоненти вступають із підпорядковуючими в об'єктні відношення і виражають об'єкт, охоплений предметним (опредмеченим) денотатом.

Часто вживане іменникове слово «різниця» з типовим лексичним значенням «несхожість», «відмінність» може утворювати сильні позиції як для приіменникового обов'язкового компонента з прийменником «між», так і для приіменникового обов'язкового компонента з прийменником «в» + чому-небудь (*різниця в поглядах, різниця у віці, різниця у звичках*). У такому випадку передбачувана позиційними умовами «множність» переноситься із обов'язкового компонента первинної залежності на наступний, обов'язково залежний від першого (обов'язковий компонент вторинної залежності): *різниця в освіті (кого?) – різниця в освіті хлопців*.

Зауважимо, що множність приіменникових компонентів може, окрім усього іншого, виражатися займенником та мати нульовий варіант: *Вона бачила Ольгу на таємних (чийх?) зустрічах (кого?) з улюбленим* (І. Франко).

У семантичних єдностях іменникового типу, а отже, й типології приіменникових обов'язкових компонентів важливу роль відіграє сема процесуальності, особливо її домінування, залишок, часткова чи повна нейтралізація у девербативах із значенням опредмеченої дії.

Висновки до розділу 3

- Приіменникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення утворюються на базі різних типів семантичних єдностей (двохелементних та трьохелементних, обмеженої й розширеної структури, закритого та відкритого типу).
- Основну масу (приблизно 82%) приіменникових іменникових компонентів складають компоненти, утворені на базі двохелементних семантичних єдностей іменникового типу із синсемантичними девербативами; частина (приблизно 17%) обов'язкових прийменниково-іменникових компонентів утворена на базі семантичних єдностей іменникового типу із іменниками, що виявляють синсемантизм у сполученні з прийменниково-іменниковими словоформами; закономірним (особливо в художньому стилі) є утворення приіменникових обов'язкових прийменниково-іменникових компонентів у сильній позиції з іменниками з переносним значенням.
- Прийменник у семантичних єдностях відіграє неабияку роль у «взаємодії» повнозначних слів щодо номінування ними денотатів, виявлення ступеня «розчленованості», а отже й можливості / неможливості виокремлення приіменникових обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.
- Кореляцію безприйменникових та прийменникових форм найбільш виявляють приіменникові обов'язкові компоненти з об'єктним синтаксичним значенням.
- У моделях безприйменниково-іменникових із родовим, знахідним та прийменниково-іменникових переважають структури об'єктної семантики. В інших моделях обов'язкові приіменникові компоненти виявляють синкретизм семантики, зумовлений лексико-семантичними особливостями слів як опорних (іменникових), так і обов'язково залежних компонентів.

РОЗДІЛ 4

ПРИПРИКМЕТНИКОВІ ОБОВ'ЯЗКОВІ КОМПОНЕНТИ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

4.1. Синтагматична зумовленість утворення приприкметникових обов'язкових компонентів

Категорійне значення прикметника полягає у вираженні статичних ознак предметів, опредмечених дій і ознак, пов'язаних із категорійним значенням предметності іменника. Ця семантична домінанта прикметникових слів впливає на утворення формально-синтаксичних компонентів речення, його синтаксичної структури загалом. Денотативну своєрідність прикметникових слів визначає їхня здатність номінувати ознаки предметних денотатів, що їх називають іменникові слова. У формально-синтаксичній структурі речення прикметникові слова об'єднує їхня приіменникова позиція, в якій вони реалізують себе як досить об'ємний клас повнозначних слів: *Владарювати над думками можна лише тоді, коли у вас багате, повнокровне життя в світі книжок* (В. Сухомлинський); *Низина, що приймала вночі фантастичні, непевні форми, видалась удень дуже гарною* (М. Коцюбинський); *Книга – велика сила, в руках доброго вчителя ця сила подвоюється* (М. Рильський); *Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля* (М. Рильський).

У сучасній українській мові, зокрема в мовленні, прикметникові слова за частотністю уживань утворюють об'ємний пласт повнозначних слів, здатних виражати якнайбагатші властивості предметного денотата: *українське слово, щире слово, розумне слово, батьківське слово, потужне слово, виважене слово, привітне слово, потрібне слово, безглузде слово, вдячне слово, давнє слово, холодне слово, влучне слово, чуже слово, нове слово, новоутворене слово, нейтральне слово, мудре слово, сердечне слово, байдуже слово, запозичене слово* і т.д.

Прикметники української мови досить детально вивчені й описані в монографічному виданні та в наукових статтях А.П. Грищенка [65; 66]. Досліджені також статистичні параметри цих слів в різних синтагматичних умовах [199, с. 60-61]. Поза увагою дослідників залишився такий аспект, як автосемантизм / синсемантизм прикметникових назв.

На відміну від дієслів та іменників, прикметники в основній своїй масі є словами автосемантичними. Автосемантизм прикметникових слів, як і дієслівних та іменникових, безпосередньо впливає на утворення позицій синтаксичної структури речення. У переважній більшості речень із прикметниками відповідні іменниково-прикметникові словосполучення, транспонуючись у речення, залишаються семантично завершеними структурами, не відкриваючи сильних позицій для інших компонентів реченнєвої структури: *О Україно! Жить тобі, як і твоїй співучій мові, аж доки сяють голубі небесні шати, і шовкові шумують трави, і горить у небі чиста дощовина, і нам довіку пить і пить з твоїх джерел – і не напиться* (Л. Забашта); *Мої літа – не монотонні дублі: я змінююсь, як світанковий круг* (Д. Павличко); *Міцну народ мій має вдачу, вона віки нетлінна і жива* (Л. Забашта).

Зауважимо при цьому, що автосемантичні прикметникові слова є досить активно вживаними в структурі термінів, лексичних та фразеологічних сполучень слів української мови: *Верховна рада, білий гриб, незалежна атестація, додаткова вартість, нерухоме майно, критичний реалізм, Світовий банк, товарна біржа, залізна воля, штатна одиниця, сірчана кислота, арбітражний суд, сізіфова праця, домоклов меч, крокодилячі сльози* та ін.

Крім цього, автосемантичні прикметники активно наповнюють і стилістично маркують українську мовну систему у складі т.зв. «нерозкладених синтаксичних словосполучень»: *товари високої якості, взуття малого розміру, люди доброї волі, чай вищого ґатунку, людина з великої літери,*

лежати з *розплющеними* очима, золото *високої* проби, твір на *вільну* тему, дівчина з *голубими* очима, подивитись *суворим* поглядом, глянути *пильним* оком, іти з *піднесеною* головою, хлопець *веселої* вдачі, говорити *російською* мовою, речення *складної* конструкції, пальто *модного* фасону, жінка *похилого* віку, діти *дошкільного* віку, матерія *темного* кольору і т.д. У зазначених випадках прикметникові слова, вже на рівні іменниково-прикметникових словосполучень (*якість висока, розмір малий, воля добра, татунок вищий, літера велика, очі розплющені, проби високі, тема вільна, очі голубі, погляд суворий, вдача весела, мова російська, конструкція складна, фасон модний, вік похилий, вік дошкільний, колір темний*) виявляють властивий їм автосемантизм, не утворюючи сильних позицій у структурі речення.

Усе це підтверджує думку про те, що прикметникові слова в загальній своїй масі об'єднують автосемантичні повнозначні лексичні одиниці, які в реченні не утворюють сильних позицій для заміщення їх обов'язковими приприкметниковими компонентами. Такою є основна лінгвальна сутність прикметників як повнозначних слів. Їхня денотативна особливість – виражати властивість предметного денотата – закріплена в мові типовою приіменниковою позицією, яку вони (прикметники) заміщують, функціонуючи як прикметникові факультативні приіменникові компоненти формально-синтаксичної структури речення [127].

Усе ж у проаналізованому нами матеріалі різностильових текстів із виявленими в них більше 3000 прикметникових слів у різних позиціях зафіксовано 72 випадки вживань синсемантичних прикметників, які більшою чи меншою мірою мають ознаки синсемантизму: *схожий (на привид), згодний (з пропозицією), подібний (до матері), повний (радості), винний (у злочині), потрібен (другові), добрий (до знайомого), лагідний (із дитиною)* та ін.

Прикметникові слова в таких словосполученнях номінують ознаки розчленованого денотата, «незавершеність» називання якої компенсують безприіменникові та прийменникові словоформи іменників у непрямих

відмінках: *Цей документ конче **необхідний** прокуророві* (З газ.); *Старий Надель **згоден** із синами, але не **згоден**, що всі соціал-демократи такі* (В. Винниченко); *Менший зберіг живі поблиски в погляді, хоч зробився **схожим** на старичка* (В. Барка).

Така синтагматика деяких прикметникових слів, засвідчуючи їхній синсемантизм, виявляє здатність утворювати сильні позиції для заміщення обов'язковими приприкметниковими компонентами речення.

4.2. Семантичні єдності із синсемантичними прикметниками

Система моделей семантичних єдностей включає варіанти й варіації приприкметникових компонентів, які разом із синсемантичними прикметниками утворюють семантичні комплекси, що номінують цілісні фрагменти позамовної дійсності. Теоретичне осмислення й практичне виділення семантичних єдностей із прикметниками ґрунтується на основному принципі – номінативній здатності прикметникового слова як мовної одиниці називати відповідний денотат [97]. Сучасні теорії «автосемантизму – синсемантизму» повнозначних слів розкривають денотативну природу прикметників щодо їхніх можливостей власним фонемним складом номінувати прикметниковий денотат. Пор., наприклад: *Нора в схилі **подібна** до печери, відгороджена від світу **низькими** дверима і стіною, в якій, замість вікна, дірка з косою шибкою* (В. Барка) – *подібна до печери і дверима **низькими***. Якщо прикметник *низькими* однослівно номінує денотат, то прикметникові *подібна* необхідно мати залежну від нього прийменниково-іменникову словоформу «до печери», щоб виразити, назвати ознаку предметного денотата «дірка». Отже, *подібна до печери* являє собою семантичну єдність із синсемантичним прикметником.

Синсемантизм прикметника є інтегрувальною ознакою виділення з-поміж прикметникових словосполучень семантичних єдностей повнозначних слів, що склали основу утворених ними семантичних єдностей, чітко відмежованих від

інших прикметникових словосполучень, а отже, прислівних обов'язкових компонентів від необов'язкових. Так, наприклад, у прикметникове словосполучення *відомий перед війною* входять два повнозначні слова, кожне з яких є автосемантичним, а отже, здатним номінувати відповідний денотат; а в словосполученні *схожий на батька* прикметникове слово *схожий* є синсемантичним словом, здатним реалізувати закладений у ньому зміст, лише обов'язково сполучаючись із прийменниково-іменниковою словоформою в знахідному відмінку. Тому прикметник *схожий* разом із прийменниково-іменниковою формою *на батька* утворюють семантичну єдність прикметникового типу, що відмежовується від решти прикметникових словосполучень і є базою утворення обов'язкових приприкметникових компонентів формально-синтаксичної структури речення. У семантичних єдностях прикметникового типу завжди є синсемантичний прикметник, який поєднується із залежними від нього словами сильними підрядними (посередніми чи безпосередніми) зв'язками.

За кількістю складових семантичні єдності прикметникового типу поділяємо на двоелементні (*гідний поваги, свідомий обов'язку, повний води, покірний батькові, хворий грипом, згідний з вироком, розумніший від господаря, дотепніший за слідчого*) та трохелементні (*схожий на батька за характером, подібний до неї манерами*).

Друга залежна частина семантичних єдностей прикметникового типу, яка в реченні виступає приприкметниковим обов'язковим компонентом, може бути однослівною та кількаслівною.

Склад однослівних номінацій здебільшого обмежують:

- іменникові автосемантичні слова: *Площа схожа на мурашник, серед якого сила начальства наіндикується з портфелями* (В. Барка); *У нас дід був дуже схожий на Бога* (О. Довженко); *Богдан робив такі перестановки вже не раз і не десять: його двір у городі стольному був повний урядовцями з деяких і ще дальших волостей* (І. Білик); *Ці приготування не подібні до катування, але*

графиня дрібно-дрібно хреститься за спиною графа...(В. Винниченко);
Божевільні часто бувають хитріші за нормальних (В. Винниченко);

- займенникові форми (здебільшого особових займенників): *І ще її прабабу згадую, Галя й на неї схожа* (Є. Гуцало); *Приходили схожі на вас, забрали землю* (В. Барка); *З присутніх тільки Гена догадується, на чие мистецтво Порфир рівняється в цей час, на кого він хоче бути схожий ось такий – бог праці з зав'язаними очима* (О. Гончар); *Славний такий хлопчик! Як живий. І на тебе схожий* (Є. Гуцало); *Гарна, прегарна назва; лиш чи гідна я її, чи була достойна її хоч в одній хвилі свого мізерного життя?* (О. Кобилянська);

- прикметникові форми як заміна іменникових у випадках опущення стрижневих елементів іменникових словосполучень: *Хлястик запевняє, що його сльози справді схожі на крокодилячі* (О. Гончар).

Кількаслівними формами вираження обов'язкових приприкметникових компонентів є такі:

- однорідні структури: *Проти вікна на сірому тлі вечора темна незграбна Тихонова постать ледве помітно ворухнулась, і голос глухий, повний ненависті і презирства* (У. Самчук); *Вони повні гуку, співу, сміху* (В. Винниченко);

- лексикалізовані структури: *Гано довершував своє двадцятье літо, брати ж його були кожен двома літами молодші один від одного* (І. Білик);

- структури, ускладнені частками: *Руки мамині біля тих саджанців та пісків кучугур них стали старіші за неї саму* (О. Довженко);

- лексичні сполучення слів: *Зате він ще більше тепер схожий на Шандора Петефі...*(О. Гончар);

- сполучення слів, що функціонують у різних позиціях реченнєвої структури як аналітичні утворення: *Очі його димні, схожі на двох сизих турманів, що ніяк не зірвуться в політ піднебесний* (Є. Гуцало); *Увесь сватівський поїзд був схожий на караван гостей – купців* (І. Білик).

Семантичні єдності із синсемантичними прикметниковими формами можуть бути: з а к р и т о ї і в і д к р и т о ї структури.

Семантичні єдності із синсемантичними прикметниками закритої структури утворюють синсемантичні прикметники (прикметникові форми) із залежними від них автосемантичними словами (як правило, іменниками, іменниками з прийменниками, займенниками, займенниками з прийменниками): *достойний похвали, схильний до недуг, здатен на неабияке, міцніший за камінь, завзятіший од усіх, найрозумніший серед них* та ін.

Семантичні єдності відкритої структури утворюють синсемантичні прикметники (прикметникові форми) із залежними від них синсемантичними словами, що також вимагають компенсації семантики відповідними словоформами повнозначних слів: *винний у розпорошенні коштів: винний (у чому?) – винний у розпорошенні – винний у розпорошенні (чого?) – коштів = винний у розпорошенні коштів; придатний для випуску запчастин – придатний (для чого?) – придатний для випуску – придатний для випуску (чого?) – запчастин = придатний для випуску запчастин.*

Суттєвою ознакою приприкметникових обов'язкових компонентів є те, що переважна більшість із них є компонентами первинної залежності, що входять до складу обов'язкових компонентів високого рангу, які разом із присудками утворюють структуру простого поширеного речення як структурно і комунікативно завершеної одиниці висловлювання: *І гість на все дивився з тією мінливою усмішкою, що так схожа на місячну доріжку на воді* (Є. Гуцало); *Зоні вона не боялась, бо була гарніша від неї* (О. Кобилянська); *Це на нього не схоже* (М. Стельмах); *Не хочеться вірити, що головне управління не свідоме небезпеки такого стрімкого збільшення платні за комунальні послуги в місті* (З газ.).

4.3. Приприкметникові безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти

Серед приприкметникових обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення виділяються компоненти, виражені: а) іменниками в непрямих (родовому, давальному, знахідному та місцевому) відмінках; б) іменниками (займенниками) з прийменниками. В обох випадках позиційну умову для таких компонентів утворює прикметниковий синсемантизм лексично обмеженого складу прикметникових слів, уживаних переважно у присудковій функції двоскладного речення: *День тоді був повен сонця і краси* (О. Гончар); *Метод ставлення запитання ненароком і байдуже був добре Андрієві знайомий* (І. Багряний); *Тільки в Оленки трохи радості в очах, але вже, здається, нетутешньою, - стала доня схожа на воскову свічу: догоряла чистим вогником* (В. Барка).

Приприкметникові обов'язкові компоненти, виражені безприйменниковими формами іменників, є результатом транспонування в реченнєву структуру підрядних ад'єктивних словосполучень із безприйменниковими іменними формами, що поєднані зв'язком керування: *повний надії, свідомий невдач, гідний нагороди, вартий уваги, радий гостям, вірний обіцянці, знайомий батькам, бідний розумом, байдужий серцем, неприємний заздрістю, хворий грипом, глибокий змістом, старший званням* та ін. Усі ці й подібні структури являють собою двохелементні семантичні єдності повнозначних слів (прикметник + іменник). Прикметниковий ресурс у таких єдностях є недостатнім для номінації денотата. При цьому, як засвідчує аналіз відповідних структур на предмет елімінування залежних від прикметника іменникових словоформ, прикметникові слова є недостатніми для утворення семантично завершених одиниць у структурі речення: *Проект цей був вартий уваги* (З журн.); *Повністю свідомий непередбачуваній невдачі, головний усе ж взявся за операцію* (З газ.).

Такі ад'єктивні словосполучення можуть мати залежні від прикметників безприйменникові іменники в усіх непрямих відмінках, найпоширенішими є структури з іменниковими (займенниковими) словоформами в родовому та давальному відмінках. Так, із проаналізованих 120 речень із обов'язковими приприкметниковими компонентами, вираженими безприйменниковими іменниками (займенниками), у 74 реченнях виявлено вживання іменникових словоформ у родовому (61) та давальному (13) відмінках.

За частотою уживань з-поміж прикметників, що утворюють сильні позиції для обов'язкових безприйменниково-іменникових компонентів у родовому відмінку, виділяються прикметники *гідний* та *свідомий*: *Неоднакові люди є, а то й зовсім різні. І серед молоді також. Небагато молодих людей гідні похвали* (З газ.); *А сусіда, справді, був гідний шани* (Є. Гуцало); *Став затихати галас. Але Шумило, свідомий своєї гідності, не починав, чекав, доки зовсім не стихне на майдані* (А. Головка).

Денотативну сему прикметника *гідний* («який заслуговує, вартий чогонебудь, відповідний до вимог часу чи обставин, має високі позитивні якості, певні достоїнства») компенсує обмежений склад іменникових сем, які так чи інакше корелюють із прикметниковою: *гідний похвали, гідний нагород, гідний любові, гідний відзначення*. Майже в усіх випадках обов'язковий іменниковий компонент (а це здебільшого віддієслівні іменникові словоформи) є пропозитивно співвідносним із потенційними виконавцями дії, результати якої можуть компенсувати незавершену семантику синсемантичного прикметника *гідний*: *Він гідний похвали (премії) – Він має позитивні якості (заслуги) + Його можна похвалити (преміювати) за ці позитивні якості (за заслуги)*. Нерідко вживаними є обов'язкові приприкметникові компоненти, виражені безприйменниковим іменником у родовому відмінку, який «покриває» пропозицію, що стосується суб'єкта, пов'язаного із прикметниковою назвою: *Хіба не гідний він цієї посади. Гідний, ще й як гідний. А не рекомендують, не хочуть...* (З газ.) – *Він має всі підстави, щоб посісти посаду*.

Денотативну сему синсемантичного прикметника *свідомий* («який має свідомість, правильно розуміє й оцінює навколишню дійсність, виконує якісь дії з певним наміром, навмисно») компенсують іменникові семи, пов'язані з розумовими властивостями особи, її здатністю не лише сприймати, але насамперед оцінювати дійсність, чужі й свої вчинки, почуття, переживання: *свідомий втрати*, *свідомий покарання*, *свідомий безглуздості (свого вчинку)*, *свідомий безпідставності (вироку)*, *свідомий неможливості (вирішення питання)*.

Безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти в родовому відмінку в сильній приприкметниковій позиції в цьому випадку є:

- іменниками абстрактної семантики, пов'язаної з ментальною сферою людської свідомості, певними оцінками ситуативних колізій, що спричинилися до розумових узагальнень: *свідомий безглуздя (вчинків)*, *свідомий безпідставності (вироку)*, *свідомий неможливості (вирішення питання)*;

- іменниками (віддієслівними), які у відповідних пропозиціях корелюють із суб'єктними дієслівними назвами (S₁): *свідомий втрати*, *свідомий розрахунку*, *свідомий розлучення*;

- іменниками (віддієслівними), що корелюють із дієслівними назвами процесуальних денотатів інших суб'єктів (S₂): *свідомий покарання* (S₁ свідомий + S₂ покарав), *свідомий кривди* (S₁ свідомий + S₂ скривдив), *свідомий порад* (S₁ свідомий + S₂ порадив), *свідомий впливу* (S₁ свідомий + S₂ вплинув), *свідомий перегляду* (S₁ свідомий + S₂ переглянув). З-поміж зазначених семантичних варіантів обов'язкових приприкметникових компонентів, виражених безприйменниковими іменними формами в родовому відмінку, що вживаються в позиції синсемантичного прикметника *свідомий*, найбільшу продуктивність виявляють ті, що акумулюють у собі розумову умовисновкову діяльність людини, спричинену її попереднім досвідом, можливостями пізнавальної діяльності, об'єктивними чинниками економічної, соціальної, культурної, правової та ін. сфер буття: *Ірина Буніна була свідомо усієї*

складності запропонованої їй ролі в спектаклі «Живий труп» (З газ.); Критик свідомий зацікавленості читача, зазвичай байдужий не лише до історичного, але й будь-якого іншого «українського» читива (З журн.).

Семантичні єдності двоскладної будови утворює прикметник *повний*, синтагматику якого характеризує регулярна сполучуваність із безприйменниковими іменними формами в родовому відмінку. Властивий прикметникові *повний* «частковий» синсемантизм, що забезпечує йому функцію окремого компонента формально-синтаксичної структури речення, який поширює обов'язковий приприкметниковий компонент, виражений безприйменниковим іменником у родовому відмінку, підтверджують почасти вживані при ньому факультативні компоненти, зокрема із семантикою міри і ступеня як інтенсифікатори прикметникової ознаки: *Чашечки їхні повні червоного сонця, по вінця повні* (О. Гончар); *А надто очі: великі, виразні, вони були повні синьої краси й незникаючої туги* (О. Гончар); *Ну ось хоча б національний сільгоспвиробник, завжди повний якоїсь сумнівної, але ніколи не вмираючої надії на успіх* (З газ.).

Типовою морфологічною ознакою обов'язкового безприйменниково-іменникового компонента є форма однини, що об'єднує іменникові лексеми із денотативними семами «внутрішній стан людини», «фізіологічний стан людини», «психологічний стан людини»: *очі (які?) – повні (чого?) – жалю, злості, відчаю, хитрості, радості*.

Такі компоненти виражають об'єкт оцінки: *Чоловік розвів огонь на самому припічку: диму повна хата!* (В. Барка); *Коли столиця повна вапняної трухи, що повисла в розпаленому повітрі серед цегли, то жити можна тут: зелень і росяні світанки* (В. Барка); *Костьол був багато освітлений, набитий винцями і повний голосного шепоту* (О. Кобилянська).

В українській мові описуваний компонент можуть варіювати дві відмінкові синонімічні форми вираження: родового та орудного безприйменникового: *повний диму – повний димом, повний ненависті – повний*

ненавистю, повний жалу – повний жалем, повний хитрості – повний хитрістю [38, с. 31; 171, с. 227-229]. Сильну позицію для обов'язкового безприйменниково-іменникового компонента в родовому відмінку утворюють переважно якісні прикметники, які можуть уживатися як у повній, так і в короткій формах: *У чергове зібрання берлінської організації, одне з нуднувятих досі, безживних зібрань, раптом стає цікаве, повне сили* (Г. Усач); *Пливе човен води повен* (Нар. тв.).

Окрему групу приприкметникових обов'язкових компонентів становлять структури, вживані при прикметниках із ознаками часткового вияву їхньої типової семантики. Так, наприклад, транспоноване у речення словосполучення *кучері чорні*, зберігає властиві йому синтаксичні ознаки, відтворює природу відповідних нерозчленованих денотатів (предметного – «кучері», ознакового – «чорні»): *Його чорні кучері так привабливо обворожувати* (Ю. Збанацький). Прикметник *чорний* виявляє при цьому свою денотативно-сигніфікативно корельованість із структурою формально-синтаксичного компонента речення – факультативного прийменникового компонента, вираженого прикметником абсолютної семантики. На тлі такого аналізу іншу природу виявляє цей прикметник у такому реченні: *Статний чолов'яга з чорним із сивинками чубом видавав своє слов'янське походження, хоча здавався мені дуже зніченим* (О. Кобилянська).

Учені по-різному кваліфікують такі приприкметникові компоненти залежно від акцентів на лексичній семантиці чи на зв'язках між словами у складі відповідних словосполучень: «уточнювальні члени речення», «члени речення з уточнювальним значенням», «член речення з обмежувальною семантикою», «член речення – модифікатор семантики», «конкретизатор синтаксичної семантики головного слова» та ін.

Орієнтуючись на денотативну природу ознак, які здатні номінувати повнозначні слова *чорний, із сивинками*, видається доцільним кваліфікувати прикметник *чорний* у зазначеному вище реченні як автосемантичний, а отже,

такий, що в структурі речення позбавлений здатності утворювати сильні позиції для обов'язково залежних від нього слів як домінанти обов'язкових приприкметникових компонентів формально-синтаксичної структури речення. З іншого боку, орієнтація на онтологію ознаки, що її номінують відповідні назви, *чорний із сивинками* постає семантичною єдністю, яка на формально-синтаксичному рівні піддається членуванню: *із сивинками* є приприкметниковим компонентом, який обов'язково уточнює, конкретизує ознаку, виражену автосемантичним прикметником *чорний*.

Обов'язковість у системі прислівних (безприйменниково-іменникових) компонентів виявляють формально-синтаксичні компоненти, виражені іменниками (займенниками) в давальному відмінку: *Жінки були покірні чоловікам* (Гр. Тютюнник); *Він дуже-дуже вдячний графові, але він ніколи не мав на увазі робити свій винахід монополією своєю...* (В. Винниченко); *Ця книжка дуже потрібна студентові* (О. Гончар); *Вона така вдячна йому* (В. Винниченко); *Вона буде хлопцям така рада* (О. Гончар). В основі творення цих компонентів лежать підрядні прикметниково-іменникові словосполучення, семантичну єдність яких забезпечує прикметниковий синсемантизм: *радий приїзду, радий переселенню, вдячний другові, небезпечний здоров'ю, винний хлопцеві, необхідний людям, доступний розумінню, вірний пам'яті, тотожний слову, потрібний перебудові*. Як зазначають дослідники, ця модель серед прийменниково-іменникових конструкцій є найбільш частотною й продуктивною [52; 118; 174].

В українській мові склад прикметників, які утворюють сильні позиції, що їх заповнюють обов'язкові безприйменниково-іменникові / займенникові компоненти в давальному відмінку, обмежений, хоча їхня частотність у мовленнєвому вжитку є досить високою порівняно з іншими безприйменниково-відмінковими формами іменникових словоформ. Функціональну роль у вираженні узагальненої семантики такого компонента достатньо увиразнює порівняння двох типів реченнєвих структур: а) *S радий =*

S радіє = S радісно та б) S радий гостям. Речення а) об'єднує типова узагальнена семантика «внутрішній психологічний стан істоти (людини), що її здатні реалізувати прикметник *радий*, дієслово *радіє* та прислівник *радісно* у відповідних елементарних реченнях. Онтологія такого стану є денотативно зумовленою, а виражальні засоби (прикметникова, дієслівна, прислівникова словоформи), виявляючи граматичну синонімію, концентрують ознаку (сему) «радість» як внутрішній вияв психологічного стану, безвідносно до будь-яких інших денотативних субстанцій.

У реченні *S радий гостям* типова семантика «внутрішній психологічний стан людини» не є абсолютною. Денотативна сема «радість» прикметникового слова *радий* носить відносний характер; онтологічно вона (сема) тісно пов'язана з семою залежного від прикметника *радий* іменника *гостям*, що номінує предметний денотат як частину розчленованого прикметникового денотата. Ознаку, яку виражає прикметник *радий*, завдяки обов'язково залежному іменнику в давальному відмінку, доповнює вказівка на особу (осіб), стосовно якої (яких) ця ознака може бути зреалізованою.

Специфічною особливістю таких обов'язкових безприйменниково-іменникових компонентів речення є їхня роль виконувати о б м е ж у в а л ь н у функцію стосовно семантики компонента, вираженого синсемантичними прикметниками. Завдяки приприкметниковим обов'язковим компонентам семантика «оцінність» обмежується такими ознаками:

- оцінність із абсолютною повнотою вияву ознаки: *Нікому він виявився не потрібний* (Гр. Тютюнник);

- оцінність із суб'єктивним обмеженням ознаки: *Моя душа звільняється від пут. Їй необхідна нескінченна путь* (Л. Костенко); *Але Толі грім уже не страшний* (В. Винниченко); *Мабуть, хлопцеві таке теж знайоме* (О. Гончар);

- оцінність із об'єктивним обмеженням ознаки: *Навіть не приховує почуття, тільки удає, що дуже радий притомності побитого* (В. Барка); *Він*

старий і збіднілий, живе на утриманні свого сина, але завжди глибоко вдячний мені й нашому ділу (В. Винниченко);

- оцінність із суб'єктивним та об'єктивним обмеженням: ... *вона, напевно, дуже-дуже вдячна йому за його послуги, але тільки сказати йому не може* (В. Винниченко).

В окремих випадках аналізовані компоненти виявляють морфологічну синоніміку з компонентами, вираженими прийменниково-іменниковими словоформами в родовому відмінку: *ворожий нам – ворожий до нас, необхідний студентам – необхідний для студентів, любий мені – любий для мене*. Зауважимо, що така синонімія властива в основному компонентам, які виражають значення оцінності із суб'єктивним обмеженням ознаки.

Синтаксичну специфіку виявляють приприкметникові обов'язкові компоненти, виражені безприйменниковим відносним займенником у давальному відмінку. Ця специфіка полягає в тому, що такі компоненти заміщують сильну прикметникову позицію в структурі складнопідрядного речення, найчастіше виступаючи в ролі додатка: *Радий був і тому, що не заходилась бити* (О. Гончар).

Специфічними для української мови є речення з приприкметниковим обов'язковим компонентом, вираженим безприйменниково-іменниковою формою знахідного відмінка. Поодинокі приклади ілюструють уживання в сильній прикметниковій позиції структур, що є аналітичними формами обов'язкових приприкметникових компонентів у знахідному відмінку. Такі утворення являють собою сталі конструкції ситуативного чи квантитативного змісту: *сумний кожен день, рік (як) відомий, відомий багато літ, правий тисячу разів, бідний усе життя*.

Приприкметникові обов'язкові компоненти, виражені безприйменниковими іменниками в орудному відмінку, заповнюють позиції, утворені невеликою кількістю прикметників [38, с. 32]. Такі компоненти формують транспоновані в речення підрядні прикметниково-

іменникові словосполучення, елементи яких поєднані зв'язком слабкого керування: *слабий здоров'ям, багатий нерухомістю, байдужий серцем, відомий криміналом, зрадливий словом, бідний урожаєм, гордий синами, задоволений життям, щасливий дітьми, знаменитий картинами* та ін.

Майже всі ці й подібні конструкції характеризує деяке ослаблення семантичних єдностей як основи творення прислівних обов'язкових компонентів. У денотативному плані кожен елемент таких єдностей номінують повнозначні автосемантичні слова з виразно окресленим онтологічним змістом: S *багатий нерухомістю* = S *багатий* + S *має нерухомість*; S *знаменитий картинами* = S *знаменитий* + S *має картини*. Прикметниковий автосемантизм певною мірою схиляє до думки про факультативний характер залежних від першого компонентів, виражених орудним безприйменниковим іменником. Усе ж елементарне порівняння речень із такими компонентами і без них переконливо доводить обов'язковість останніх, їхню роль у експлікації семантики первинно автосемантичних прикметникових слів. Пор.: S *щасливий і S щасливий дітьми*. У першому реченні автосемантичний прикметник *щасливий* концентрує й одноосібно виражає оцінне значення суб'єкта (людини), тоді як у другому реченні денотативну сему «оцінність» доповнює, конкретизує, отже, обмежує додаткова сема, яка «накладає» на залежний від прикметника іменник в орудному відмінку.

Отже, якоюсь мірою порушена синонімікою синтагматика прикметникового слова (пор.: *щаслива дітьми, щаслива в дітях, щаслива, бо має дітей* або: *глибокий змістом – глибокий за змістом, хворий грипом – хворий на грип*) видозмінює характер його (прикметникового) оцінного значення – від власне оцінного – до уточненого, обмеженого. Залежний приприкметниковий компонент – безприйменниковий іменник в орудному відмінку – виступає носієм і експлікатором об'єкта оцінної семантики. Обов'язковість такого безприйменниково-іменникового компонента приприкметникової залежності, отже, мотивує не словесний синсемантизм

прикметникового слова, а зовсім інші, позасловесні чинники, особливості яких виявляє загальна структура речення. В таких уживаннях можна говорити про розмежування власної оцінки, зосередженої в автосемантичному прикметниковому слові, і додаткового значення (додаткової семантики, обмежувальної семантики) прикметникової оцінки (*S щаслива дітьми, але S нещаслива роботою, S не зовсім щаслива добробутом* і т.д.).

Безприйменниково-іменниковий компонент у орудному відмінку в приприкметниковій позиції із семантикою обмежувальності може вживатися при загальнооцінних прикметниках: *S неприємний своїм фанатизмом, S неприємний своїм цинізмом, S неприємний своїми жартами* і т.д.

На фоні інших (проаналізованих вище) такі словосполучення дещо послаблюють зв'язок, оскільки прикметникові слова майже в усіх випадках зберігають автосемантизм, не утворюючи сильних позицій для заповнення обов'язковими компонентами. В усіх цих випадках залежний від прикметника іменник не компенсує семантики першого, є носієм обмежувального значення компонента, вираженого прикметником.

Отже, функцію обов'язкових приприкметникових формально-синтаксичних компонентів речення можуть виконувати іменники (займенники) без прийменників у формі родового, давального, знахідного та орудного відмінків. Їх переважно утворюють залежні від синсемантичних прикметників словоформи, що у прикметниково-іменникових словосполученнях поєднані сильним підрядним зв'язком. Обов'язковий характер таких компонентів визначає синсемантизм прикметників. Крім того, у функції обов'язкових приприкметникових компонентів можуть уживатися безприйменниково-іменникові (займенникові) словоформи, зокрема в орудному відмінку, обов'язковість яких зумовлює контамінація загальнооцінної (прикметникової) та обмежувальної (іменникової) семантики.

4.4. Приприкметникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти

Приприкметникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти є результатом транспонування в структуру речення підрядних прикметникових словосполучень із прийменниково-іменниковими (займенниковими) словоформами в ролі залежних, що поєднані зв'язком сильного посереднього керування: *подібний до мага, незрозумілий для оточення, близький до істини, безпощадний до ворога, чужий до родини, схожий на батька, подібний до клоуна, потрібний для зберігання, знайомий з дівчиною, готовий до роботи, приємний для дітвори, гірше за крик, найулюбленіша із заповідей, ласкавий до дитини, глухий до прохань, спокійний за брата, важливий за значенням, злий на роботу, відмінний від інших, схожий на неї, готовий до цього, гарніший від неї* і т.д.

Конструкції такого типу вивчалися на рівні словосполучення [48; 49; 64; 117; 118; 171].

Теорія цього питання базується на висновках дослідників про структуру, семантику та функціонування прийменниково-іменникових форм, уживаних у прикметниково-іменникових словосполученнях. Водночас засадничими принципами слугували результати вивчення природи повнозначного слова у його проекції на денотат, що полягають у розмежуванні автосемантичних / синсемантичних слів, зокрема прикметників, а також у виділенні групи інформативно недостатніх слів [56; 83; 98; 127; 201].

В українській мові найбільш поширеними серед обов'язкових прийменниково-іменникових (займенникових) компонентів приприкметникової залежності є компоненти, виражені іменниковими (займенниковими) словоформами в родовому та знахідному відмінках. Їх утворюють залежні від прикметників словоформи, що у прикметниково-іменникових словосполученнях поєднуються зв'язком посереднього сильного керування. Обов'язковість прийменниково-іменникових (займенникових) компонентів

визначають такі чинники: а) синсемантизм прикметникового слова (словоформи); б) категорійні прикметникові значення вищого та найвищого ступенів порівняння; в) контекстуальна зумовленість зміни первинного лексичного значення прикметника.

Як уже зазначалося, у системі українських прикметників є невелика група синсемантичних прикметників, для яких синсемантизм є основною ознакою, яка відмежовує їх від решти прикметникових слів: *схожий, подібний, потрібний, необхідний, гідний*. Особливе місце (за частотністю) з-поміж таких прикметників в українському мовленні займає прикметник *схожий* з його постійною синтагматикою: сполучуваністю з прийменниково-іменниковою формою «на + іменник у знахідному відмінку»: *Невеличка, зграбна, прудка, у светрі, що туго облягає груди, вона схожа на студентку, на одну з тих, що час від часу приїздять до цих трудних спецшколярат* (О. Гончар); *Вони схожі на птахів, які літали в вільних небесах, захмелілі від прозорої блакиті...* (Є. Гуцало); *Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю* (О. Довженко); *... пучечки волосся були схожі на пір'я, в нерівних стрічках* (В. Барка); *Адже це буде щось схоже на повітряний замок, і мури будують із самого повітря* (О. Гончар); *Гатило теж мовчав і був зовсім несхожий на того щирого хлібосільника, яким видавався минулі дні* (І. Білик).

Абсолютна сполучуваність цього прикметника з прийменниково-іменниковою формою знахідного відмінка наближує його до інформативно недостатніх слів, здатних утворювати аналітичний формально-синтаксичний компонент, зокрема присудок. Таку думку на ці й подібні структури висловила Н.Л. Іваницька, назвавши їх «трьохелементними присудками» [102, с. 94]. Зважаючи на достатній «залишок» семантики цього синсемантичного прикметника, ми вважаємо його (прикметник) окремим компонентом формально-синтаксичної структури речення, від якого залежить обов'язковий

прийменниково-іменниковий компонент із відповідним (переважно об'єктним) значенням.

Закономірним в українських реченнях є прикметникове (займенникове) поширення обов'язкових прийменниково-іменникових компонентів при прикметнику «схожий» прикметниковими чи займенниковими формами, що отримують функціональний статус обов'язковості: *Робота тривала цілий день, і коли надвечір прибули дозірці й повідомили, що римляни наближаються, табір ополчення руського був схожий на неприступну твердь* (І. Білик); *Він роздягся, шинель на ключці повісив і будьонівку. Став більше схожий на колишнього Давида* (А. Головка); *Правда, він не дуже був схожий на нашого діда, бо був голий, як у бані, і борода в нього не біла, а руда, присмалена вогнем* (О. Довженко); *На грачиному, довгоносому обличчі дядьки Сави пухнасті вицвілі вуса, схожі на степову квітку, що міниться сивими полісками на пружному леготі* (Є. Гуцало).

У конкретних реченнях такі компоненти виділяємо способом їхнього елімінування із структури речення. Неможливість елімінування компонентів засвідчує їхню обов'язковість у реченні: *Бо історія, як сказав один відомий учений, схожа на багатопверхову споруду, в якій ми посідаємо найвищий поверх* (І. Білик) – *Історія схожа (на що?) – на споруду*. Пор.: *Історія схожа...* Або: *Отже, з завтрашнього дня потрібно бути готовим до зустрічі з цим лютим ворогом (довгоносиком) наших полів* (Г. Тютюнник) – *Потрібно бути готовим (готовим до чого?) – до зустрічі...* Пор.: *Потрібно бути готовим.*

У реченнях із обов'язковими прийменниково-іменниковими компонентами, залежними від прикметника *схожий*, у ролі перших нерідко вживаними є іменникове слово генералізованої (широкої) семантики *людина*. У таких випадках структуру речень розширюють підрядні частини, «призначені для дублювання» сем предметного денотата, які так чи інакше повинні повторюватися в лексемі, що виражає зіставлення, порівняння: *Косоокий, з*

розтягнутою шворочкою довгих вуст, у млинових холодних сутінках він був схожий на людину, котра замишляє щось недобре (Є. Гуцало).

Структура з прикметником *схожий* і залежними від нього прийменником *на* та займенником *себе* у знахідному відмінку перетворюється у стійке словосполучення, яке разом із прикметником можна розглядати як один формально-синтаксичний компонент ускладненої будови: *Це ж дитина ховатиметься тут, збавить собі здоров'я, а потім і на себе не схожою стане* (Є. Гуцало).

Уживання обов'язкових компонентів у прикметниковій позиції після прикметника *схожий*, переважно в художньому стилі, впливає на їхній склад, здебільшого розширюючи його додатковими лексичними одинцями. Розширюють склад приприкметникового компонента такі чинники:

- аналітизм за участю інформативно недостатніх слів: *Згинь, бабо, згинь, - каже дід своїй бабі Килині, що схожа на язичок вогню, який метушиться біля соломи, та не вгризе ту солому золотими зубами* (Є. Гуцало); *Ребра схожі на верх брами, розчиненої так, що туди з низини на картині тягнуться люди без кінця і перерви* (В. Барка);

- контекстуальна зумовленість структурою чи змістом речення: *Здавалось, що пісня не просто народжується од їхніх грудей, а йде разом із матір'ю та бабою Килиною в одному гурті, й пісня та схожа на веселу дівчину* (Є. Гуцало); *Але се село схоже на величезний город* (І. Білик).

Позиційні умови для утворення приприкметникових обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення в українській мові утворюють: а) синсемантичні прикметники, похідні від дієслів; б) власне синсемантичні прикметники; в) прикметникові форми вищого ступеня порівняння; г) автосемантичні прикметники.

В.В. Виноградов зазначав, що «...різним за морфологічним вираженням словосполученням властива єдність чи узагальненість синтаксичних зв'язків, які характерні як для основного словосполучення, так і для похідного» [48,

с. 237]. Частина прикметників, які походять від синсемантичних дієслів, зберігають синтаксичні зв'язки, властиві дієсловам, через що для повної реалізації змісту вимагають інших, залежних від них слів [201, с. 111]: *покоритися* (чому?) – *покоритися долі* → *покірний* (чому?) – *покірний долі*; *злитися* (на кого?) – *злитися на сина* → *злий* (на кого?) – *злий на сина*; *дружити* (з ким?) – *дружити з однокласниками* → *дружній* (з ким?) – *дружній з однокласниками*; *знайомити* (з ким?) – *знайомити з батьками* → *знайомий* (з ким?) – *знайомий з батьками*; *сповнювати* (чим?) – *сповнювати водою* → *сповнений* (чого?) – *сповнений води*; *дякувати* (за що?) – *дякувати за допомогу* → *вдячний* (за що?) – *вдячний за допомогу*; *дружити* (з ким?) – *дружити з усіма* → *дружній* (з ким?) – *дружній з усіма*; *приваблювати* (кого?) – *приваблювати мене* → *привабливий* (для кого?) – *привабливий для мене*; *не відповідати* (чому?) – *не відповідати параметрам* → *не відповідний* (чому?) – *не відповідний параметрам*; *зрозуміти* (кого?) – *зрозуміти молодь* → *зрозумілий* (кому?) – *зрозумілий молоді*; *милювати* (кого?) – *милювати оточуючих* → *милий* (кому?) – *милий оточуючим* і т.ін.

Досліджуючи природу семантичних єдностей із прикметниковими словами у зв'язку з номінуванням останніми денотатів, Н.Л. Іваницька зазначає, що прикметникам *сповнений*, *вдячний*, *дружній*, *привабливий*, *не відповідний*, *зрозумілий*, *милий* і под. властиве однозначне граматичне прогнозування позицій. Такі прикметники компенсують недостатність своєї семантики приєднанням до них іншого слова в певній граматичній формі [97, с. 40].

Підрядні прикметникові словосполучення із синсемантичними прикметниками як один із різновидів семантичних єдностей становлять поєднання щонайменше двох повнозначних слів на основі сильного підрядного зв'язку керування: *подібний на братів*, *повний страхів*, *вдячний за шану*, *знайомий йому*, *дорогий йому*, *знайомий з сином*, *недосяжний усім* [97, с. 34]. У таких конструкціях опорним словом виступає синсемантичний прикметник. Прикметники *подібний*, *повний*, *вдячний*, *знайомий*, *дорогий*, *недосяжний* і под.

виражають ознаку предмета у зв'язку з ознакою іншого предмета: *подібний* – «який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось» [158, с.°436]. Для повної реалізації своєї семантики такі й подібні прикметники потребують залежного слова, яке у структурі речення є приприкметниковим обов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення: *подібний (на кого?) – подібний на братів, повний (чого?) – повний страху, вдячний (за що?) – вдячний за шану, знайомий (кому? з ким?) – знайомий йому, знайомий з сином, дорогий (кому?) – дорогий йому, недосяжний (кому?) – недосяжний усім*. Синсемантичні прикметники утворюють сильну позицію для відповідних словоформ. За транспонування таких словосполучень у речення опорні слова, як і залежні, виступають у ролі окремих членів речення.

У реченнях із обов'язковими компонентами, залежними від синсемантичних прикметників *схожий, подібний*, коли йдеться про порівняння властивостей, ознак, характеристик двох предметних денотатів через такі прикметникові слова, широко вживаними є факультативні прикметникові компоненти як семантичні експлікатори ознак (властивостей), що зіставляються: *Герман подібний до матері, чорнявий, присадкуватий, запальний, банькатий, широконосий* (В. Винниченко); *Уранці Київ-город був схожий на обложену твердь, гомінкий і надзвичайно велелюдний* (І. Білик); *П'ятдесятирічний княжич, гладкий і рожевощокый, був би схожий на розгодованого хлоп'яка, коли б не гнили зуби, що так і випирали йому з рота* (І. Білик).

Специфічною особливістю української мови щодо обов'язкових приприкметникових компонентів є заповнення ними позицій прикметникових словоформ вищого й найвищого ступенів порівняння. Синтагматику таких словоформ відтворює їхня обов'язкова сполучуваність із применниково-іменниковими (применниково-займенниковими) словоформами. Таку обов'язковість прогнозують якісні прикметники, що виражають категорійне значення інтенсивності

(більшого чи меншого) вияву ознаки в тому або іншому предметі порівняно з іншими предметами (прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння). Саме таке категорійне значення прикметників вимагає інших назв предметів чи інших умов, порівняно з якими визначається більший ступінь якості: *розумніший (від кого?) – розумніший від мудреців, зажерливіший (за кого?) – зажерливіший за людину, найгірші (з чого?) – найгірші з пороків, сильніший (за кого?) – сильніший за нього, найрозумніший (із-поміж кого?) – найрозумніший із-поміж синів, гнучкіша (за що?) – гнучкіша за владу, нещадніший (за кого?) – нещадніший за нього і т.д.: Він здоровіший, він дужчий за нас усіх (В. Винниченко); Тягнибіда хоч і молодший, зате розумніший і добріший самурая, проте підірваний на ноги (О. Довженко); А роса, вона ж найчистіша з усього на світі, тільки сльоза людська ще така чиста (О. Гончар); Та Бог же повинен бути добріший за матір і не бути таким церемонним (В. Винниченко); Дід чомусь став маленький, меншенький від мене (О. Довженко).*

Найобсяговішу групу приприкметникових прийменниково-іменникових обов'язкових компонентів складають граматично зумовлені компоненти. Їхня обов'язковість є онтологічно мотивованою. Її реалізують прикметникові форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Сама ознака порівняння одного з іншим передбачає взаємний зв'язок порівнюваних величин у сфері різних денотатів чи в межах того самого денотата за відповідними ознаками. Ця закономірність екстраполюється в мову і знаходить вираження у сфері категорій. Українська категорійна система прикметників якнайповніше відтворює цю закономірність, виявляючи її в значеннєвих варіантах вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників: *Сонце смажить так, що не тільки зелень в'яне, а й небо спопеліло, й таке пустельне, що страшніше за землю (Є. Гуцало) – (пустельне) небо страшне ↔ земля страшна (міра вияву ознаки «страшний» предметного денотата «небо» є більшою на фоні цієї ж ознаки стосовно предметного денотата «земля»); Ну, значить, щасливий*

доктор Рудольф, бо є щось безмірно страшніше за божевілля (В. Винниченко) – щось страшніше ↔ божевілля страшне (міра вияву ознаки «страшний» узагальненого неозначеного денотата «щось» є більшою на фоні цієї ознаки стосовно предметного денотата «божевілля»).

Приприкметникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення, зумовлені вищим ступенем порівняння прикметників, можна представити такими моделями:

- за + іменник (займенник) у знахідному відмінку: *Ти дурний, а вважаєш себе розумнішим за сім мудреців* (П. Загребельний); *Нема зажерливішого за людину* (П. Загребельний); *Звірі добріші за людей* (В. Винниченко); *І вневдовзі Хведот переконується, що все-таки Володька сильніший за нього* (У. Самчук); *Дядьки вищі і хуткіші за мимовільного свідка* (В. Барка); *Дорожчого за неї, може, нічого й на світі нема...* (О. Гончар);

- від (од) + іменник (займенник) у родовому відмінку: *І сам був слабіший від господаря* (В. Барка); *Чотирма літами од тебе старіша, княже* (І. Білик); *Од тебе смачніша! – сказав Загнибіда* (Панас Мирний); *Мирон Данилович дістав кіло капусти... Видавалася смачнішою від десертів* (В. Барка); *Вони краще від рідних* (Панас Мирний); *Ті були здоровіші від других* (В. Барка).

Приприкметникові обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення, зумовлені найвищим ступенем порівняння прикметників, можна представити такими моделями:

- з (із) + іменник (займенник) у родовому відмінку: *Людина – найпідліша з усіх істот* (І. Багрянний); *Страус – найбільший із птахів* (З газ.); *Лілії – найароматніші з квітів* (З журн.); *«Вершники» – найвідоміший із творів Юрія Яновського* (З журн.);

- серед (з-поміж) + іменник (займенник) у родовому відмінку: *Навіть Генер був найсолідніший серед них* усіх (І. Багрянний); *Фіалки найніжніші з-поміж квітів у Карпатах* (З газ.); *Марта серед них найпростіша* (В. Шевчук).

Менш уживаними є моделі: за + іменник (займенник) у знахідному відмінку: *Семен наймолодший і найспритніший за всіх* (І. Ле); від (од) + іменник (займенник) у родовому відмінку: *Я ... од усіх матерів найщасливіша* (Б. Степанишин); між + іменник (займенник) в орудному відмінку: *Межи ними всіма найвеселіший був Іван* (І. Франко).

Відсутність обов'язкової сполучуваності з прикметником у формі вищого ступеня порівняння можлива лише за умови, коли ступенем порівняння виражається максимальний вияв інтенсивності ознаки, тобто за відсутності порівняння з іншими предметами, за умов вираження поступового наростання і спадання інтенсивності ознаки: *Зернини ставали смачніші* (В. Барка). У цьому випадку відсутність залежного компонента від прикметника у формі вищого ступеня порівняння зумовлена особливим значенням категорії порівняння. Така відсутність пояснюється тим, що в цьому значенні компаратива ознака («більший вияв, посилення якості») в предметі реалізується не шляхом зіставлення з іншими предметами, а порівняно із самим собою. Таке зіставлення впливає зі змісту пропозиції і за відсутності залежного компонента.

Сполучуваність прикметників найвищого ступеня порівняння також зумовлена особливим значенням – значенням вищого ступеня якості або перевагою певного предмета над низкою інших щодо ступеня названої якості. Це значення можна виразити за допомогою сполучуваності прикметника у формі найвищого ступеня порівняння з формою родового відмінка множини імені, переважно іменника з прийменниками *серед*, *з*, *з-поміж*, з формою родового відмінка з прийменником *серед*, а іноді місцевим відмінком із прийменником *в* або *на* [201, с. 85]: *Господар найраніший з колгоспників на селі* (В. Барка); *Галя – найменша з Чумаків* (І. Багрянний); *Хто з них найбагатіший* (У. Самчук); *Вона в хаті найхудіша* (В. Барка).

Нечасто вживаними, хоча можливими, є приприкметникові обов'язкові компоненти, виражені прийменниково-іменниковими формами у позиції після

автосемантичних прикметникових слів: *Його сині з просинню очі світилися лагідністю і добротою* (Ю. Збанацький). Дехто з дослідників [23; 127] відносить такі словоформи до факультативних компонентів речення, з чим, на нашу думку, важко погодитись, оскільки виражена в такий спосіб ознака предметного денотата мислиться як єдине ціле, неможливе щодо втілення її лише в автосемантичному прикметниковому слові *сині*, без обов'язкового доповнення й конкретизації прийменниково-іменниковою структурою з *просинню*.

Статус обов'язковості отримують також прийменниково-іменникові структури з переакцентуванням ознаки прикметника, певним перерозподілом її між іменними словоформами, що номінують пов'язані між собою предметні денотати: *Дорогими для мене стали схили Дніпра* (Д. Луценко). Якщо прикметникова лексема *дорогими* виражає постійну, незалежну ознаку, пов'язану з іменниковим словом *схили*, то в семантичній єдності *дорогими для мене* до постійної домінанти ознаки долучається додатковий зміст, що призводить до деякої частковості ознаки, вираженої прикметниковою словоформою *дорогими*. Те ж саме в реченні: *Коли буду я навіть сивою, і життя моє піде мрякою, я для тебе буду красивою, а для когось, може й ніякою* (Л. Костенко) – *красивою (для тебе) – ніякою (для когось)* – прийменниково-займенникові форми *для тебе, для когось* виражають обмеження прикметникової ознаки *красивою* та її узагальненого займенникового варіанта *ніякою*.

Типові семантичні єдності з прикметниками вищого ступеня порівняння, що потенційно передбачають прийменниково-іменникові форми «від + іменник у родовому відмінку», «за + іменник у знахідному відмінку» у сильній прикметниковій позиції, можуть бути розширені іншими іменниковими формами у непрямих відмінках, наприклад в орудному: *Виходячи, глянув на вулицю, вкриту торішніми бур'янами: побачив чоловіка, не дуже старого, але*

виглядом древнішого від кожного діда (В. Барка); **Чотирма літами** єсм од тебе старіша (І. Білик).

Отже, систему приприкметникових прийменниково-іменникових обов'язкових компонентів об'єднують загалом дві моделі:

- обов'язковий компонент, виражений іменником (займенником) у родовому відмінку з прийменником: *Сусідка старша від господині; грушувати зморшки навколо губ* (В. Барка);... *звертаючись до комісії, додав, ніби він тут з усіх найвідповідальніший* (О. Гончар); *Не хоче і Фріц бути подібним до батьків, справді ні до кого не подібний, золотистий, стрункий, сизоокий дурень* (В. Винниченко); *Чим більше набирають у себе всякого «світла», тим не зрозумілішими стають для свого оточення* (О. Кобилянська);

- обов'язковий компонент, виражений іменником (займенником) у знахідному відмінку з прийменником: *Робота трошки таки поважніша за Йозефову дитячу забавку* (В. Винниченко); *Розуміється, все це ненормальне, незрозуміле, страшне, але непереможно-дороге, єдино важне, найсерйозніше за всі катастрофи світу* (В. Винниченко).

Невелику групу приприкметникових прийменниково-іменникових обов'язкових компонентів складають компоненти, залежні від автосемантичних прикметників із контекстуально зумовленою зміною його основного лексичного значення: *Здібний до логічного мислення, він не мін не звернути уваги, що ж це цього напису ніхто з тюремників не зітер і не стирає* (І. Багрянйй) .

Приприкметникові прийменниково-іменникові (займенникові) обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення являють собою синтаксичні одиниці, які заповнюють: сильні та іноді слабкі позиції у реченні, що їх, залежно від лексичного значення, синсемантизму чи (частково) автосемантизму, категорійної природи слова, утворюють прикметники.

Прийменниково-іменникові конструкції в приприкметниковій позиції можуть функціонувати як обов'язкові, так і необов'язкові (факультативні)

формально-синтаксичні компоненти. Формальне (морфологічне) вираження, як і ступінь обов'язковості «регулює», зрозуміло, прикметник. Абсолютну обов'язковість приприкметникових компонентів, виражених прийменниково-іменниковими (займенниковими) конструкціями, виявляють компоненти, що заміщують сильні прикметникові позиції, зумовлені синсемантичними властивостями останнього.

4.5. Приприкметникові напівобов'язкові компоненти

Як уже зазначалося, в основі творення обов'язкового приприкметникового компонента лежить семантична єдність повнозначних слів, що так чи інакше впливає на структуру відповідних підрядних словосполучень. Семантичні єдності, на базі яких утворюються приприкметникові обов'язкові компоненти, є своєрідними, дещо відмінними від семантичних єдностей, що склали основу творення інших прислівних компонентів. Ця своєрідність простежується в тому, що чимало приприкметникових компонентів виявляють ознаки напівобов'язковості.

Напівобов'язковість найчастіше виявляють приприкметникові безприйменниково-іменникові, прийменниково-іменникові та прислівникові компоненти.

Як свідчить проаналізований матеріал прикметниково-іменникових словосполучень із прийменниково-іменниковими (займенниковими) словоформами, поєднаними з прикметниковими словами зв'язком слабого посереднього керування, у відповідних позиціях речення синтаксична кваліфікаційна характеристика «другорядність» є надто загальною і недостатньою.

Тому виправдовує себе увага до аналізу таких синтаксичних одиниць у конкретних контекстуальних оточеннях, якими є передусім структура речення у взаємозв'язку всіх його складових компонентів, позицій їх у реченні, лексичної семантики з урахуванням переносних значень та прийменників. Дослідники

пов'язують їхнє утворення із процесом формування думки, називаючи їх «неструктурними словосполученнями» (О.К. Безпояско), «аналогами словосполучень», «невласне словосполученнями» (І.Р. Вихованець), «аналогами словосполучень» (Н.Л. Іваницька), «факультативними компонентами формально-синтаксичної структури речення» (Н.І. Кухар).

Неоднозначність таких синтаксичних трактувань визначають два основні чинники: «крайній» синсемантизм (на межі інформативної недостатності) прикметникового слова та первинний автосемантизм прикметникових слів із ознаками зміщення лексичного значення. Такий підхід нам видається можливим і умотивованим, якщо за основний критерій факультативності брати автосемантизм прикметникових слів, які в реченні утворюють слабкі позиції для прийменниково-іменникових компонентів.

Високу частотність уживання прийменниково-іменникових компонентів у структурі речення дослідники пояснюють явищем компресії синтаксичних форм, оскільки вони (такі форми) є згорнутою структурою вихідного простого елементарного речення і мають високий предикативний потенціал [55, с. 201]. Водночас така синтаксична (предикативна) позиція прикметника звужує можливості актуалізації прикметникової ознаки в структурі речення, «перекладаючи» її на прийменниково-іменникові компоненти в прикметниковій позиції, «підвищуючи» статус їхньої обов'язковості: *Зрозумілою всім є шкідлива для здоров'я звичка куріння, хоча поки що інформаційні служби, здається, недостатньо зреагували на закон (З газ.).*

Прийнята нами концепція орієнтує на залучення до складу обов'язкових компонентів також структури, які в прикметниковій позиції є контекстуально зумовленими через «зрушення» лексичної семантики прикметників, через контамінацію різнотипних ознак (прикметникової – ознаки та прийменниково-іменникових – об'єкта, часу, причини). Так, наприклад, у реченні *Дядько був вельми незграбний у такому костюмі* (О. Довженко) – компонент *у костюмі* займає нетипову позицію для обов'язкових чи факультативних компонентів

приприкметникової залежності. З одного боку, з огляду на автосемантизм прикметника *незграбний* (*S був незграбний*) залежний від нього компонент у (*такому*) *костюмі* може бути віднесений до факультативних. А з іншого боку, у реченнєвій структурі *S був незграбний у (такому) костюмі* прикметникову ознаку *незграбний* обмежує синтаксична семантика прикметниково-іменникової структури причиновим значення (*S був незграбний + (бо) на ньому був такий костюм*).

Таким приприкметниковим компонентом, що є результатом транспонованих у речення невластне словосполучень, властива «прихована» синтаксична семантика, що її вони мають у власне синтаксичних іменниково-прикметникових словосполученнях: *Ах, слово матері, народжене в житті, зелене від дубів і синє від блакиті...* (А. Малишко) – *слово зелене* ← *зелене від лугів* ← *зелене, бо луги зелені*; *слово синє* ← *синє від блакиті* ← *синє, бо блакить синя*. Прийменник може також впливати на обмежувальну ознаку приприкметникового прийменниково-іменникового компонента (пор.: *вірний другові* – *вірний для друга, вірний між друзями, вірний серед друзів, найвірніший з-поміж друзів*).

На утворення приприкметникових обов'язкових компонентів можуть впливати категорійні значення однини / множини субстантива, якому «належить» прикметникова ознака. Пор.: *Він давно знайомий з цим хлопцем* – *знайомий (з ким?)* – *з хлопцем* (*з хлопцем* є приприкметниковим обов'язковим компонентом) і *Вони вже давно знайомі (один з одним)*.

Статус напівобов'язковості (ослабленої обов'язковості) підтверджує синоніміка вираження синтаксичної семантики прийменниково-іменникових (займенникових) компонентів, їхня можлива кореляція з безприйменниково-іменниковими формами: *корисний для людей* = *корисний людям, вигідний для людей* = *вигідний людям, страшний для всіх* = *страшний усім, шкідливий для здоров'я* = *шкідливий здоров'ю, гарний з себе* = *гарний собою*.

Значення обмеження прикметникової ознаки предметного денотата диференціюють прийменниково-відмінкові словоформи, обмежуючи ознаку некаузованим об'єктом, пор.: *Він щасливий і Він щасливий у дітях; Він добрий і Він добрий на словах; Він злий і Він злий на мене; Він грубий і Він грубий у вчинках; Обличчя бліде і Обличчя бліде з прожилками (крові); Він сонний і Він сонний після обіду; Він мовчазний і Він мовчазний з незнайомими; Він небезпечний і Він небезпечний при затриманні.*

Прийменниково-іменникові словоформи в прикметниковій позиції у структурі речення можуть перетворюватися із напівобов'язкових у інформативно нейтральні, виступаючи засобом актуалізації, підкреслення, увиразнення прикметникової ознаки: *Сірко Никодим засмутився, попавши в смертельну неволю, Грицька Сагайдака єдиний і вірний в житті побратим (А. Малишко).*

Напівобов'язковими приприкметниковими компонентами найчастіше бувають іменники (займенників) в таких морфологічних формах:

- родового відмінка з прийменником *для*: *Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене чарівна музика (О. Довженко); Андрій із своїми здібностями, із своїми знаннями й непересічною волею міг би бути корисним для країни й партії (І. Багряний);*

- родового відмінка з прийменником *до*: *Вона не ставала ні балакучою, ні ласкавою до дітвори (М. Стельмах); До болю близька, до сліз дорога ця земля під ногами (І. Нехода);*

- знахідного відмінка з прийменником *на*: *Андрій був високий на зріст, чорнявий, чуприну мав найжачену, а очі – чорні, не просто чорні а гостро чорні – справжній красень (Л. Тельнюк);*

- місцевого відмінка з властивими цій формі прийменниками *у(в)*: *Консул Максимін того вечора запевняв, що Антіла не вмере від порошку в персні, лише по якомусь часі ослабней стане згідливіший у переговорах, а се є таким*

необхідним для Греції (І. Білик); *Приємним у всій цій процедурі було чекання* (І. Багрянний); *Те, чим ви сьогодні займаєтесь, завтра взагалі, може, буде найважливішим у житті* (О. Гончар); *В усьому винний той хрещений Варварин Вікілла, а найбільше – голоцокій Хрисафій, євнух, вічний лис і холодний отруйник* (І. Білик).

Неоднозначне трактування в сучасних працях отримують прикметниково-іменникові структури, залежні від автосемантичних прикметників, щодо наявності в них тих чи інших ознак синтаксичної семантики, що виявляється в семантико-синтаксичних відношеннях у прикметниковому словосполученні і відповідно – у семантиці приприкметникового компонента, вираженого прийменниково-іменниковою словоформою.

Напівобов'язкові прийменниково-іменникові (займенникові) компоненти при автосемантичних прикметниках характеризує типова функціональна ознака – роль семантичного обмеження прикметникової ознаки, тобто *о б м е ж у в а л ь н у а с и н т а к с и ч н а с е м а н т и к а .*

Обмежувальну семантику обов'язкові прийменниково-іменникові компоненти у позиції первинно автосемантичних прикметників виявляють лише у реченнєвій структурі, на відміну від компонентів, залежних від синсемантичних прикметників. Такі структури разом із прикметниками утворюють «неповноцінні» (часткові) семантичні єдності: *Біляве, лискуче при зорях волосся вибилося з-під хустки на лоб, на щоки* (Гр. Тютюнник). Прикметниково-іменникове словосполучення *лискуче при зорях* є вторинним словосполученням, його складові, утворюючи за законами мови поєднання повнозначних слів (підрядне словосполучення), лише частково вступають у семантичну єдність. Така неповноправність (умовна частковість) виявляється у зворотному семантичному впливі підпорядкованої одиниці на головну, зумовлюючи реалізацію лексичної семантики першої (*волосся є лискучим, якщо на нього дивитися, коли світять зорі = лискуче при зорях*). Або: *При щирості*

між людьми, **при** глибокій і міцній **симпатії** ніяких **риск** нестрашний (Леся Українка) – (*риск не страшний, якщо є щирість між людьми, симпатія*).

Обмежувальна семантика таких структур у реченні може виявлятися по-різному, з більшою або меншою інтенсивністю, як і з різними відтінками:

- додаткової семантики об'єктності: *Всі дванадцять день, які він пробує у Войникові, Гатило намагався бути лагідний і з Данкою, й із женою* (І. Білик); *Лиш він один добрий для мене* (О. Кобилянська); *Такі, на жаль, вони є, байдужі до чужих бід, кабінетні мужі* (З газ.). Такі компоненти виражають прийменниково-відмінкові форми займенників у родовому, орудному та місцевому відмінках: *Через цю чутливу крону – кореневище ти заглядаєш у мозок гори, який для тебе близький і не страшний, як не страшна й та мокра пташка* (Є. Гуцало); *Жаль тільки, що й Ганні Остапівні та Марисі, мабуть, теж перепаде, до них Порфир проймається співчуттям, бо добрі були з ним, з усіх, може, найдобріші* (О. Гончар); *Потім Андрій узнав, що всі, що тут сидять, ні в чому не винні* (І. Багряний);

- додаткової семантики каузації прикметникової ознаки: *Як несеш гарячу картоплю в кишенях, то грієш об неї руки – і вже щасливий від її тепла* (Гр. Тютюнник); *Панчук зараз відомий в окрузі через популяризацію гірких, як і частково своїх картинних полотен* (З газ.);

- додаткової семантики порівняння: *Спільне між звуком і фонемою, спільне між двійнятками;*

- додаткової темпоральної семантики: *Він був нервовий перед зустріччю з Оленкою, його першим і незмінним юнацьким почуттям до дівчини* (Л. Первомайський);

- додаткової семантики квантитативності: *Жінки до порушників побутових традицій, особливо до тих, що чіпали релігію, були нещадні і скажені до божевілля* (Гр. Тютюнник); *Обняла Сусанна щасливим оком струнку фігуру сина ... в довгих аж до підлоги штанях* (М. Коцюбинський).

На відміну від інших обов'язкових приприкметникових компонентів, компоненти, виражені прислівниками, виявляють дещо відмінну від решти компонентів лінгвальну природу. Вони утворюються на базі прикметниково-прислівникових словосполучень, у яких слова поєднані підрядним зв'язком прилягання: *приємний зовні, гарячий занадто, новий майже, спокійний дуже, далекий тепер, незнайомий раніше, вишуканий достатньо, цілющий здавна* і т.д.

Прислівники з прикметниками поєднані найменш облігаторним зв'язком щодо реалізації сполучувальних властивостей прикметникових слів [34; 172]. На «значній семантичній складності» прикметниково-прислівникових словосполучень наголошує В.І. Кононенко [117; 118]. Аналіз прикметниково-прислівникових словосполучень показав, що прислівник у такій позиції не може «претендувати» на роль обов'язкового компонента щодо вияву дистрибутивних характеристик прикметника. Водночас прислівникові слова у такій позиції не можна віднести до таких, що в реченні утворюють факультативні приприкметникові компоненти, оскільки в усіх випадках вони спричиняють «прирощення» змісту компонентів, виражених прикметниками.

Сильні позиції для обов'язкових прислівникових компонентів утворюють переважно якісні прикметники, які у проекції їхніх номінацій на денотат потенційно виявляють здатність градуювати, диференціювати свій первинний зміст: від більшої, сильнішої, дуже сильної ознаки до меншої, слабшої, ослабленої, зовсім слабкої ознаки. Як відомо, таке онтологічне розмежування ознак в українській мові відтворюють категорійні значення вищого й найвищого ступенів порівняння, значення вияву безвідносної міри якості (*сильніший, найсильніший, якнайсильніше, щонайсильніший, синюватий, товстуватий, величезний*). Л.Д. Чеснокова принагідно зауважує, що зміст прикметникових слів, які поєднуються з прислівниками зв'язком прилягання, частково допомагає утворювати залежне від першого прислівникове слово [210, с. 45-46]. Прислівники номінують опосередковану ознаку, яка виявляє себе за

відношенням до іншої (прикметникової) ознаки і сприймається як складова останньої. Облігаторність прислівника виявляється не на рівні сили синтаксичного зв'язку слів, а на рівні семантичного зв'язку, що спричиняє додаткове семантичне ускладнення прикметникового компонента. На цій підставі ми вважаємо такі прислівникові компоненти напівобов'язковими прислівними компонентами прикметникової залежності.

Як прикметник, так і прислівник мають достатню семантичну самостійність та активність в утворенні формально-синтаксичних компонентів речення. Напівобов'язковий характер приприкметниковий прислівниковий компонент виявляє себе лише в семантичному плані, коли йдеться про семантичне ускладнення саме прикметникової ознаки, а не оцінної характеристики речення загалом. «Вирішення» питання прислівної (приприкметникової) чи приреченнєвої залежності прислівникового компонента ми пов'язуємо виключно із наявністю / відсутністю контамінації семантики обох слів у підрядному прикметниково-прислівниковому словосполученні.

Практично детермінантну причетність прислівникового слова визначаємо застосуванням методики елімінування: пор.: *бідно одягнена людина* – *бідно одягнена: Заарештували **давно** підозрюваного у скоєнні злочину громадянина* (З газ.). У відповідній придієслівній позиції такий прислівник виявляє деякі ознаки детермінантного компонента (*Він давно підозрювався у скоєнні злочину* – *Він підозрювався у скоєнні злочину* + *Це було давно*), хоча в часовій площині теперішнього таке роз'єднання пропозиції навряд чи є можливим: *Він давно підозрюється у скоєнні злочину*). У прикметниковій (дієприкметниковій) залежності прислівна (а не приреченнєва) залежність прислівникового компонента стає більш очевидною.

Продуктивними в реченнях української мови є прислівні компоненти, виражені прислівниками *ще*, *вже*. Типовою для таких компонентів є їхня

позиція після дієслів, у якій вони реалізують свою лексичну семантику: *ще (до цього часу) – уже (остаточна реалізація процесуальності)*. Ці прислівники, вживаючись у прикметниковій позиції, виявляють ознаку напівобов'язковості прислівного компонента речення: *Приходить весна, але **ще** сіра, ще каламутна, і б'є об землю крилом, наче великий кажан* (М. Коцюбинський); *Уже зморшкувате обличчя і жилаві руки видавали їй немолоді роки* (Гр. Тютюнник).

Структури з контамінованою якісно-означальною семантикою обов'язкових компонентів у прикметниковій позиції є нечасто вживаними в українській мові; вони трапляються хіба що в художньому мовленні. Характерно, що, вживаючись при первинно автосемантичних прикметниках і утворюючи з ними семантичні єдності, вони не піддаються трансформаціям розмежування, оскільки саме таке лексико-семантичне поєднання здатне створювати відповідний експресивно-емоційний ефект: *На її **відчайдушно** красиві й вишукані манери навряд чи хтось уже реагував* (З журн.). Хоча в деяких випадках відповідне членування видається більш-менш прийнятним: *ганебно неправильний вирок (суду) = вирок неправильний + це створює ганебну ситуацію*.

У деяких випадках такі компоненти виражають занадто високий ступінь наявної в денотаті означально-якісної ознаки (***несамовито** вродлива дівчина*), сумнівної ознаки (***проблемно** симпатична зовнішність*); відносно-обмежувальної ознаки (*по-сусідськи неприпустима поведінка*).

Своєрідними, стилістично маркованими видаються структури з прислівниковими компонентами в прикметниковій позиції такого типу: *відверто невідверте втручання, видимо невидима ситуація, приховано неприхована відвертість, недобровільно добровільний викуп (добровільно недобровільний викуп)* і т.д. Прислівникові компоненти в таких випадках є контекстуально обов'язковими, оскільки без них втрачається справжня семантика й емоційність вислову: пор.: *прихована відвертість = відвертість, яка не приховується від когось* → і *приховано неприхована відвертість =*

відвертість, яка не приховується від когось (у певній ситуації є прихованою і постає приховано не прихованою).

Приприкметникові прислівникові компоненти об'єднує інтегральна ознака – вираження додаткової приприкметникової ознаки, що, контамінуючи з основною, може бути:

- додатковою кваліфікативною ознакою (при цьому в лексико-семантичній структурі прислівника кваліфікативна (оцінна) сема може виступати як одна з його диференційних сем): *скандально відомий журналіст, вельми авторитетний політик;*

- ознакою порівняльного характеру: *по-зарубіжному модна (сумка), по-українськи симпатична (дівчина), по-студентському кваліфікована (робота), по-дитячому наївна (відповідь);*

- додатковою ознакою достовірності, безсумнівності вияву, що наближає такі прислівникові слова до модальних: *дійсно цікавий, однозначно необхідний;*

- ознакою у сфері її вияву: *політично зрілий, заочно знайомий, зовні спокійний, морально стійкий, розумово неповноцінний, фізично досконалий.*

На «потенційному прирощенні» змісту прикметникового слова у сполученні з прислівником наголошують автори «Сучасної української мови [199, с. 7]. Розмежовуючи в прикметниках їхні оцінні та якісні вираження ознаки предметних денотатів, Н.Л. Іваницька відзначає здатність залежних від прикметників прислівників передавати «кваліфікативний характер» прикметникових назв у межах оцінно-якісних характеристик предметного денотата [101]: *Уся її натура, здавалось, розчинилась у неприємно святому спокої притьмарених очей* (Є. Гуцало); *Якась гнітючо гранітна воля і незрозуміла сила рухала ним* (А. Гордієнко); *Гомонить струмочок з вечора до рання, невловимо чистий, як душа* (Я. Шпорта); *Приємно засмаглим хлібом пахне стерня* (М. Стельмах); *Голос у нього був трохи дерев'яний* (П. Михайлівський); *І наді мною зовсім посивілі літа* (А. Малишко); *А одного разу на повному розгоні він зупинив косу, і, кинувши її на землю, присів*

навпочіпки і... лагідно розгорнув пальцями густий всередині кущик трави
(Г. Тютюнник).

Отже, прислівникові компоненти приприкметникової залежності виявляють напіобов'язковість переважно в контекстуально обмежених умовах, виконуючи при цьому обмежувальну функцію у вираженні прикметникової ознаки.

Висновки до розділу 4

- Категорійна семантична домінанта прикметникових слів – виражати статичні ознаки предметів, опредмечених дій чи ознак, – що безпосередньо пов’язана з категорійним значенням іменника, визначає їхній лінгвальний (синтаксичний) статус щодо можливості утворення приприкметникових компонентів формально-синтаксичної структури речення. У загальній масі мовленнєвих реалізацій прикметник, як відомо, виступає факультативним компонентом формально-синтаксичної структури речення.
- Виявлені в досліджуваному матеріалі синсемантичні прикметники дозволили виокремити семантичні єдності прикметникового типу, на базі яких утворюються приприкметникові обов’язкові компоненти.
- Якщо синсемантизм повнозначного слова в ролі опорного в семантичних єдностях є загальною умовою творення й функціонування прислівних усіх частиномовних типів обов’язкових компонентів, то прикметникова категорійна особливість (ступені порівняння) визначає додаткові умови для таких компонентів, зокрема прийменниково-іменникових.
- Найбільш поширеними з-поміж приприкметникових обов’язкових компонентів є прийменниково-іменникові (займенникові) компоненти, які заповнюють сильні (рідше – слабкі) позиції в реченні, що їх утворюють прикметники залежно від синсемантизму, лексичного значення, категорійної морфологічної природи словоформ.
- Прийменниково-іменникові конструкції в приприкметниковій позиції можуть функціонувати як обов’язкові, так і необов’язкові (факультативні) формально-синтаксичні компоненти. Формальне (морфологічне) вираження, як і ступінь обов’язковості «регулює» прикметник. Абсолютну обов’язковість приприкметникових компонентів, виражених прийменниково-іменниковими (займенниковими) конструкціями, виявляють компоненти, що заповнюють сильну прикметникову позицію, зумовлену

синсемантичними властивостями останнього та значенням вищого й найвищого ступенів порівняння.

- Приприкметникові компоненти нерідко виявляють напівобов'язковість із властивими їм ознаками утворюватись із невластивих словосполучень й виражати синтаксичну семантику обмеження типової для прикметника оцінної ознаки.

ВИСНОВКИ

1. У сучасній граматичній науці проблеми формально-синтаксичної структури речення розв'язуються через поглиблене вивчення лінгвальної природи повнозначних слів, зорієнтованих на специфіку вираження відповідних денотатів. У процесі мовотворення відбувається певна «обробка» називання й вираження онтологічно пов'язаних реальностей засобами мови. Цей процес наскрізно пронизує граматичну категоризацію і виявляється в системі значеннєвих варіантів синтаксичної категорії «член речення», зокрема в структурі та семантиці прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення.

2. У дисертації науково обґрунтовано й вирішено основне завдання – досліджено семантико-синтаксичну типологію обов'язкових прислівних компонентів речення: теоретично витлумачено лінгвальну природу прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення в комплексі його формальних, семантичних та функціональних властивостей. У такий спосіб суттєво поглиблено теорію категорійних визначеностей складників формально-синтаксичної структури речення, сформовано наукові засади синтезованого вивчення синтаксичних одиниць з урахуванням їхніх формальних та змістових ознак.

3. Сильною формально-синтаксичною позицією для прислівних обов'язкових компонентів є позиція, що її утворюють синсемантичні за своєю природою повнозначні слова (дієслова, іменники, прикметники). Синтаксичну основу прислівного обов'язкового компонента складає його прислівна залежність, реалізована в межах транспонованих у реченнєву структуру семантичних єдностей, у яких слова поєднані зв'язком сильного керування чи прилягання. Змістом прислівного обов'язкового компонента є синтаксичне значення, що ґрунтується на поєднанні семантичних і формальних ознак.

4. Прислівні обов'язкові компоненти, виконуючи основну функцію – обов'язкового поширювача інших компонентів речення, мають чітко окреслені

категорійні формально-синтаксичні, семантичні та функціональні характеристики. У комплекс диференційних характеристик прислівного обов'язкового компонента включено такі параметри: прислівна залежність на рівні словосполучення; поєднання із опорним словом семантичної єдності сильним зв'язком (керування, прилягання); заповнення в реченні сильних позицій, що їх утворюють синсемантичні слова; здатність поширювати будь-який компонент чи його частину у формально-синтаксичній структурі речення. Координаційними параметрами для всієї сукупності прислівних обов'язкових компонентів є їхня залежність від слова, що проектує в семантичних єдностях сильні позиції, реалізація синтаксичної семантики у функції обов'язкового поширювача компонента формально-синтаксичної структури речення. Головним параметром прислівних компонентів є їхня залежна від слова позиція, яка полягає в «обслуговуванні» ними синтаксичних потреб компонентів, від яких вони залежать. Однією з диференційних ознак цих компонентів є їхній опосередкований характер утворення – через залежний елемент підрядного словосполучення (власне-словосполучення) чи (ширше) семантичної єдності, які транспонуються в реченнєву структуру зі всіма властивими їм ознаками.

5. У дисертації проаналізовано дев'ять типових моделей прислівних обов'язкових компонентів (придієслівних: придієслівні безприйменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти; придієслівні прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти; придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти; придієслівні прислівникові обов'язкові компоненти; приіменникових: приіменникові безприйменниково-іменникові /займенникові обов'язкові компоненти; приіменникові прийменниково-іменникові обов'язкові компоненти; приіменникові іменникові обов'язкові компоненти, утворені на базі семантичних єдностей різноспрямованої структури; приприкметникових: приприкметникові безприйменниково-іменникові обов'язкові компоненти; приприкметникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти). У сфері

кожної типової моделі прислівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення виявляються як інтегральні компонентні характеристики, властиві всім прислівним обов'язковим компонентам, так і часткові ознаки, зумовлені позиційними, морфологічними, словотвірними та стилістичними особливостями словоформ у ролі таких компонентів. Усі прислівні обов'язкові компоненти у їхніх типових і нетипових формах виражаються повнозначними словами (сполученнями слів), що номінують відповідні частини розчленованих денотатів, відображаючи в такий спосіб мовне членування взаємопов'язаних і взаємозалежних фрагментів позамовної дійсності.

6. Синтаксична семантика прислівних обов'язкових компонентів представлена сукупністю семантичних моделей, об'єднаних у два типи: об'єктний та обставинний. Кожен із цих різновидів включає морфологізовані (типові) та неморфологізовані (периферійні) обов'язкові компоненти. Їхнє загальнокатегорійне значення полягає в сукупності лексико-семантичних особливостей поєднаних компонентів і синтаксичних значень, що виражаються відповідними формально-граматичними засобами.

Об'єктна семантика прислівних обов'язкових компонентів закладена в підрядному словосполученні та в семантичній єдності з опорним синсемантичним словом із властивою йому прогностичною ознакою – утворювати сильні позиції для заповнення їх одним чи двома прислівними обов'язковими компонентами в реченнєвій структурі. Типізують об'єктну семантику обов'язкові компоненти в придієслівній, приіменниковій та приприкметниковій позиціях, варіюючись у двох основних параметрах: власне-об'єктне та об'єктно-адресатне значення. На типову семантику нашаровуються відтінки, що залежать від лексичного значення слів як у функції залежних компонентів, так і у функції опорних.

Об'єктна семантика властива переважно таким прислівним обов'язковим компонентам: придієслівним безприйменниково-іменниковим /

займенниковим компонентам у знахідному та давальному відмінках, частково – іменниковим / займенниковим компонентам в орудному відмінку, придієслівним прийменниково-іменниковим / займенниковим компонентам у місцевому відмінку. Таку семантику виражають також безприйменниково-іменникові / займенникові та прийменниково-іменникові / займенникові компоненти в сильних приіменникових позиціях. Обставинна семантика властива переважно придієслівним та приіменниковим прислівним компонентам. Інші компоненти, зокрема приіменникові прийменниково-іменникові / займенникові компоненти, приприкметникові прийменниково-іменникові / займенникові компоненти виявляють синкретизм синтаксичної семантики.

Прислівні обов'язкові компоненти суттєво поширюють формально-синтаксичну структуру речення, є її внутрішніми найнеобхіднішими складниками. Найбільшу наповнюваність речень прислівними обов'язковими компонентами спричиняють придієслівні та приіменникові компоненти із об'єктною синтаксичною семантикою. Обов'язкове поширення концентрує переважно граматична основа речення, особливо її присудковий компонент та компонент односкладного безособового речення.

7. Частина прислівних обов'язкових компонентів виявляє повну міжкомпонентну корельованість щодо форми й синтаксичного значення. Такими бувають: придієслівні прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти; приіменникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти; приприкметникові прийменниково-іменникові / займенникові обов'язкові компоненти із об'єктним синтаксичним значенням.

8. Прислівні обов'язкові компоненти формально-синтаксичної структури речення типово заміщують сильні позиції, супроводжувані на рівні підрядних словосполучень зв'язком сильного керування. Ослаблення синтаксичного зв'язку веде до змін в утворенні й кваліфікації формально-

синтаксичних компонентів речення в системі «обов'язковість / напівобов'язковість». Прислівні формально-синтаксичні компоненти речення, що виявляють ознаки напівобов'язковості, засвідчують складну природу повнозначних слів (дієслів, іменників, прикметників), що закладено в динаміці різного роду семантичних зрушень і виявляється в синтагматиці слів та словоформ, а отже, й у відповідних граматичних кваліфікаціях.

У системі прислівних обов'язкових компонентів (придієслівних, приіменникових, приприкметникових) знаходить вияв і підтвердження ієрархія відмінкових форм іменників / займенників, їхні корелятивні можливості, стилістична маркованість типів та підтипів таких компонентів, як і їхні параметричні домінанти стилістичного плану.

«Наповнення» речень відповідними прислівними компонентами значною мірою залежить від стильових особливостей мовлення. Так, науковий та публіцистичний стилі характеризують речення з досить високим ступенем заповнення сильних прислівних позицій обов'язковими компонентами, особливо приіменниковими та придієслівними. Для художнього стилю властивою є висока частотність прислівних факультативних компонентів, особливо з атрибутивним значенням у порівнянні з прислівними обов'язковими.

Універсальний закон семантичної та формальної синтагматики, частковості якого виявляють дистрибуції конкретних словоформ, забезпечив їхню метамовну інтерпретацію, зокрема у сфері опису закономірностей утворення й функціонування прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Виділення прислівних обов'язкових компонентів дозволяє уточнити поняття традиційного синтаксису «другорядний член речення», конкретизувавши його ознаками «прислівність» та «обов'язковість» (прислівний обов'язковий другорядний член речення), а виділення

обов'язкових компонентів високого рангу – уточнити поняття «поширене речення» ознакою «обов'язковість» (обов'язково поширене речення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамец П. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения / П. Адамец, В. Грабе. – Slavia, 1968. – Рос.37. – С. 185-192.
2. Адамец П. Очерк функционально-трансформационного синтаксиса современного русского языка / Адамец П. – Прага, 1973. – 283 с.
3. Адмони В. Г. Структура и объем предложения и словосочетания в индоевропейских языках / Адмони В.Г. – Л. : Наука, 1981. – 296 с.
4. Акимова Г. Н. К вопросу о валентности переходных глаголов в русском языке / Г.Н. Акимова // Теория языка, методы его исследования и преподавания. – Л. : Просвещение, 1981. – С.28-32.
5. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: на матеріалі української мови / Й.Ф. Андерш // Українське мовознавство. – 1980. – Вип. 8. – С. 62-65.
6. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Андерш Й. Ф. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.
7. Апресян Ю. Д. О сильном и слабом управлении / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1964. – № 3. – С. 32-49.
8. Арват Н. М. Про лексичне наповнення структурних схем простого речення / Н.М. Арват // Мовознавство. – 1973. – №4. – С. 42-49.
9. Арват Н. М. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Арват Н. М. – К. : Вища шк., 1984. – 158 с.
10. Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматиний аспект) [навчальний посібник] / Арібжанова І.М. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 128 с.
11. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові // Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 132 с.
12. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Арутюнова Н.Д. – М. : Наука, 1976. – 382 с.

13. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение / Н.Д. Арутюнова, К.Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
14. Бабайцева В. В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса / В.В. Бабайцева // РЯШ. – 1984. – № 3. – С. 78-82.
15. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / Бабайцева В.В.. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
16. Бабич Б .В. Інтерпретаційна модель формально-синтаксичних структур української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Бабич Б. В. – К., 2000. – 15 с.
17. Баган М. П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Баган Мирослава Петрівна. – К., 2001. – 220 с.
18. Баландіна Н. Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення / Н.Ф. Баландіна // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 60-65.
19. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення / Д.Х Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 13-20.
20. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка / Бархударов Л .С. – М. : Наука, 1966. – 156 с.
21. Бацевич Ф. С. Російське дієслово в функціонально-ономасіологічному аспекті вивчення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Російська мова»/ Бацевич Ф.С. – К., 1995. – 48 с.
22. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Бацевич Ф. С. – К. : Академія, 2009. – 342 с.
23. Безпояско О. К. Дери́ваційні відношення між реченням і словосполученням / О.К. Безпояско // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 32-38.

24. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М.. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
25. Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О.К. Безпояско // Українська мова і література в школі – 1984. – № 3. – С. 51-54.
26. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис / Белошапкова В. А. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
27. Белошапкова В. А. Расширенные структурные схемы русского предложения / Белошапкова В. А. // Русский язык за рубежом. – 1979. – № 5. – С. 63-68.
28. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка / Беляев Ю. И. – Херсон : Изд-во ЛГУ, 2003. – 496 с.
29. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Бенвенист Э. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
30. Бертагаев Т. А. О сегментации или о членении предложения / Т.А. Бертагаев // Члены предложения в языках различных типов. – Л. : Наука, 1972. – С. 90-91.
31. Богдан М. М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка / М.М. Богдан // Мовознавство. – 1999. – № 2 – С. 35-38.
32. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Богданов В. В. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
33. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Бойко Н.І. Ніжин : Аспект-поліграф, 2006. – 550 с.
34. Болюх О. Зони функціонування прислівника / О. Болюх // Актуальні проблеми граматики : [зб. наук. праць]. – Київ, Кіровоград, 1996. – Вип. 1. – С. 72-76.
35. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / Бондарко А. В. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.

36. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Брицын В. М. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
37. Брицин М. Я. Порівняльна грамати́ка української і російської мов / Брицин М.Я., Жовтобрюх М.А., Майборода О.В. – К. : Вища школа, 1987. – 270с.
38. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л.А. Булаховській // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 5-28.
39. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Буслаев Ф. И. – М. : Учпедгиз, 1959. – 312 с.
40. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Валина Н. С. – М. : Высш. шк., 1978. – 439 с.
41. Валимова В. Г. О соотношении семантической и формальной структуры предложения / В.Г. Валимова // Семантическая структура предложения. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1978. – С. 20-29.
42. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Васильев Л.М. – М. : Высшая шк., 1990. – 176 с.
43. Василькова Т. П. Семантические сдвиги (нейтрализация) в пределах лексемы со значением движения : автореф. дис. на стиск. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Василькова Т. П. – Воронеж, 1980. – 26 с.
44. Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] / [уклад. Є. Ф. Попов, М. І. Балла]. – 4-е вид., випр. та доп. – К. : Чумацький Шлях, 2006. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/>
45. Величко А. В. Простое предложение. Опыт семантического описания / Величко А. В.. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 119 с.
46. Ветренко Т. Е. Типы абсолютного употребления сильноуправляющих глаголов в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. научной

- степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Руський язык» / Ветренко Т. Е. – Алма-Ата, 1986. – 17 с.
47. Винник В. В. Категорія мислення і частини мови / В.В. Винник // Філософські питання мовознавства. – К., 1972. – С. 76-91.
  48. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / Виноградов В. В. – М. : Высшая шк., 1972. – 614 с.
  49. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
  50. Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К. : Радянська шк., 1982. – 209 с.
  51. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
  52. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
  53. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
  54. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Вихованець І.Р. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
  55. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Вихованець І.Р. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
  56. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
  57. Войцехівська В. Г. Варіантне керування дієслів / В.Г. Войцехівська // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1091. – С. 41- 45.
  58. Гальона Н. П. Лексико-семантичні властивості слова та його валентність / Н.П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія 10. Проблеми граматики і

- лексикології української мови: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ, 2007. – Вип. 3. – С. 24-34.
59. Городенська К. Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката / К.Г. Городенська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство [зб. наук. статей]. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 260-263.
60. Городенська К. Г. Аспектуальні характеристики дієслів руху, переміщення / К.Г. Городенська // Актуальні проблеми сучасної філології : [зб. наук. праць]. – Кіровоград : Кіровоградський держ. ун-т. – С.116-119.
61. Городенська К. Г. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості / К.Г. Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 7. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – С. 27-32.
62. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень / Горяний В.Д. – К. : Радянська шк., 1984. – 128 с.
63. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
64. Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення / А.П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С.14-16.
65. Грищенко А. П. Прикметник у формі головного компонента в словосполученні / А.П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 120-131.
66. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / Грищенко А. П. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.
67. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Гуйванюк Н. В. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
68. Гулига Е. Г. Автосемантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова / Е.Г. Гулига // Научн. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1967. – № 2. – С.62-72.

69. Дзюбишина Н. Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Н.Я. Дзюбишина // Організація тексту (граматика і стилістика). – К. : Наук. думка, 1979. – С.5-13.
70. Дзюбишина Н. Я. Семантико-синтаксичні параметри вільної граматичної форми іменників / Н.Я. Дзюбишина // Мовознавство. – 1979. – № 4. – С. 73-77.
71. Дорофеева Т. М. Синтаксическая сочетаемость русского глагола / Дорофеева Т. М. – М. : Русский язык, 1989. – 103 с.
72. Дубовая Е. А. Функции и значения присубстантивных членов, совмещающих определительные и обстоятельственные свойства (на материале простого предложения современного русского языка): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.02. «Русский язык» / Дубовая Е. А. – К., 1989. – 17 с.
73. Дубова О. А. Другорядні члени речення з синкретичними означально-обставинними ознаками / О.А. Дубова // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 64-69.
74. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / Дудик П. С. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
75. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові / Дудик П. С. – К., 1998. – 136 с.
76. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови // В.В. Дятчук, Л.О. Пустовіт – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
77. Егорова Е. Б. О принципах разграничения приименного дополнения и несогласованного определения / Е.Б. Егорова // РЯШ. – 1982. – № 5. – С. 67-70.
78. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Єрмоленко С. Я. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.

79. Жовтобрюх А. М. Курс сучасної української літературної мови / А.М. Жовтобрюх, Б.М. Кулик – К. : Вища шк., 1972. – 402 с.
80. Забродченко В. П. О синтагматической обусловленности семантики обстоятельственного инфинитива / В.П. Забродченко // Проблемы лексической и категориальной семантики. – Симферополь, 1982. – С. 90-96.
81. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / Загнітко А. П. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
82. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А.П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С.48-56.
83. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / Загнітко А. П. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 435 с.
84. Загнітко А. П. Український синтаксис. Частина I / Загнітко А. П. – К., 1996. – 201 с.
85. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / Загнітко А. П. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
86. Заборна М. С. Другорядні члени речення. Теорія і практика аналізу / Заборна М. С. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – 46 с.
87. Звегинцев В. П. Предложение и его отношение к языку и речи / Звегинцев В. П. – М. : Изд-во Моск. университета, 1976. – 307 с.
88. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г.А. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
89. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Золотова Г.А. – М. : Наука, 1982. – 367 с.
90. Золотова Г. А. О возможностях грамматической науки / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2006. – № 4. – С. 6-13.
91. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / Іваненко З. І. – К., Одеса: Вища шк., 1981. – 143 с.

92. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютивних дієслів в українській та англійській мовах : [монографія] / Іваницька Н. Б. – К. : КНТЕУ, 2004. – 194 с.
93. Іваницька Н. Б. Система значенневих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н.Б. Іваницька // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62-68.
94. Іваницька Н. Б. Абсолютивні дієслова у функції неголовних компонентів причленної залежності / Н.Б. Іваницька // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка. Серія: Філологічні науки. – Полтава: ПДПУ, 2001. – Вип. 4(8). – С. 135-141.
95. Іваницька Н. Л. Складні випадки розмежування членів речення / Н.Л. Іваницька // УМЛШ. – 1978. – № 3. – С. 25-35.
96. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення, складні випадки аналізу / Іваницька Н.Л. – К. : Вища шк., 1984. – 62 с.
97. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н.Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39-43.
98. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Іваницька Н. Л. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
99. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Формально-граматична структура простого речення. Ч. 1 / Іваницька Н. Л. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 1999. – 155 с.
100. Іваницька Н. Л. Формально-граматичне моделювання структури простого речення / Н.Л. Іваницька // Мовознавство. – 1986. – №11. –С. 20-27.
101. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проєкції на денотат : [посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів] / Іваницька Н. Л. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 82 с.

102. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці: [науково-методичний посібник] / Іваницька Н. Л. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – 208 с.
103. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований: [учеб. пособие для студ. филол. фак. пед. ин-тов и ун-тов] / Иванова Л. П. – К.: ІСДО, 1995. – 88 с.
104. Иванчикова Е. А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе / Е.А. Иванчикова // Вопросы языкознания. – 1965. – № 5. – С. 84-94.
105. Илия Л. И. Члены предложения как функционально-синтаксические категории / Л.И. Илия // Проблемы структуры предложения. – Л., 1981. – С. 37-44.
106. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Кадомцева Л. О. – К. : Вища шк., 1986. – 188 с.
107. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібник] / Каранська М. У. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
108. Кароляк С. А. Об обязательных и факультативных компонентах высказывания/ С.А. Кароляк // Грамматическое описание славянских языков. – М. : Наука, 1974. – С. 155-158.
109. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Кацнельсон С.Д. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1972. – 216 с.
110. Кацнельсон С. Д. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1998. - № 1. – С. 110-117.
111. Клобуков Е. В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке (Введение в теорию порционного анализа) / Клобуков Е. В. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 119 с.
112. Кобилянська М. Ф. Керування як тип підрядного зв'язку в українській мові : [навч. посібник] / Кобилянська Е. В. – Чернівці, 1978. – 51 с.

113. Коваль Л. М. Інформативна недостатність повнозначного слова й аналітизм формально-граматичної структури речення / Л.М. Коваль // Українська мова. – 2004. – № 1. – С. 54-58.
114. Козачук Г. О. Місцевий відмінок з прийменником по у структурі речення / Г.О. Козачук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ, 2007. – Вип. 3. – С. 40-47 .
115. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Колшанський Г. В.. – М. : Наука, 1990. – 108 с.
116. Конєєва О. О. Лексико-семантична підгрупа дієслів із значенням емоційної взаємодії / О.О. Конєєва // Проблеми граматики і лексики української мови : [зб. наук. праць]. – К. : КДПУ, 2001. – С. 68-74.
117. Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / Кононенко В. И. – К. : Вища шк., 1976. – 209 с.
118. Кононенко В. І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3-12.
119. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость / Котлова Н. З. – Л. : Наука, 1975. – 164 с.
120. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Кочерган М. П. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
121. Кротевич Е. В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и предложения / Е.В. Кротевич // Вопросы русского языкознания. – Кн. 2. – Львов : ЛГУ, 1956. – С. 3-18.
122. Кубрякова Е. С. Лексическая и синтаксическая сочетаемость слов и ее отражение в процессах словообразования / Е.С. Кубрякова // Проблемы сочетаемости слов : [сб. научн. тр.]. – М. : МГПИ, 1979. – Вып. 145. – С. 25-38.

123. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Кубрякова Е. С. – М. : Наука, 1978. – 118 с.
124. Курилович Е. Очерки о лингвистике / Курилович Е. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
125. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»/ Кутня Г.В. – Львів, 2004. – 19 с.
126. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / Кучеренко І.К. – Вінниця: Поділля, 2000, 2003. – 464с.
127. Кухар Н. І. Факультативні компоненти прислівної залежності : семантика, функції : дис. ... канд. філол. наук / Кухар Ніна Іванівна. – Вінниця, 2005. – 204 с.
128. Куц О. М. Співвідношення облігаторних та факультативних субстанціальних компонентів чотиривалентних предикатів руху, переміщення / О.М. Куц // Наукові записки. Серія: Філологія. – 2002. – № 4. – С. 157-161.
129. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Лайонз Дж. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
130. Лебедева М. Н. Синтаксическая сочетаемость глаголов / Лебедева М. Н. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 88 с.
131. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ледней О.Ф. – Одеса, 2003. – 20 с.
132. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Лекант П. А. – М. : Высш. шк., 1986. – 175 с.
133. Лекант П. А. Семантика членов предложения / П.А. Лекант // Семантика слова и семантика высказывания. – М., 1989. – С. 7-19.

134. Леута О. І. Валентнісно-інтенційні характеристики як основа сполучуваності дієслів у складі синтаксичних структур / О.І. Леута // Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр.] – К. : НПУ, 1998. – С.25-32.
135. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Леута Олександр Іванович. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
136. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 685 с.
137. Ломтев Т. П. Об абсолютных и реляционных свойствах синтаксических единиц / Т.П. Ломтев // Общее и русское языкознание: Избр. работы. – М., 1976. – С.124-140.
138. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Ломтев Т. П. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.
139. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Лонська Л. І. – К., 2001. – 19 с.
140. Луцай В. В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности / Луцай В. В. – Донецк : Изд-во Донец. ун-та, 1981. – 64 с.
141. Малащенко В. П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском языке / Малащенко В. П. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1978. – С.51-61.
142. Матвієнко Т. І. Облігаторність та факультативність компонентів валентної моделі дієслів /Т.І. Матвієнко // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 56-58.
143. Мацицька Т. Є. Граматична структур дієслівної валентності / Мацицька Т. Є. – Луцьк, 1998. – 206 с.
144. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: [навч. пос. для студ. філол. осв.-квал. рівня «магістр»] / Мацько Л.І. – К. : НПУ, 2009. – 607с.

145. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Межов О.Г. – К., 1998. – 208 с.
146. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / Мельничук О. С. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
147. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / Мещанинов И. И. – Л.: Наука, 1978. – 387 с.
148. Мещанинов И. И. Глагол / Мещанинов И. И. – Л.: Наука, 1982. – 372 с.
149. Мигирин В. Н. Принципы изучения членов предложения / В.Н. Мигирин // Науч. докл. высш. шк.: Филол. науки. – 1961. – № 3. – С. 41-48.
150. Мірченко М. В. Давальний відмінок особи у семантико-синтаксичній структурі простого речення / М.В. Мірченко // Мовознавство. – 1989. – №1. – С.70-74.
151. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / Мірченко М. В. – Луцьк: Волинський держ. ун-т імені Лесі Українки, 2004. – 393 с.
152. Мозгунов В. В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мозгунов В. В. – Донецьк, 1997. – 223 с.
153. Моисеев А. И. Некоторые вопросы теории словосочетания / А.И. Моисеев // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1978. – № 2. – С. 54-60.
154. Москвин В. П. Семантика и синтаксис русского глагола / Москвин В. П. – К., 1993. – 245 с.
155. Мухин А. М. Структура предложений и их модели / Мухин А. М. – Л. : Наука, 1986. – 230 с.
156. Мухин А. М. Валентность и сочетаемость глаголов / А.М. Мухин // Вопросы языкознания. – 1987. – № 6. – С.52-54.
157. Никитин В. М. Вопросы теории членов предложения / Никитин В. М. – Рязань: РГПИ, 1069. – 246 с.

158. Новиков Л. А. Семантика русского глагола / Новиков Л. А. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
159. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Овсяннико-Куликовский Д. Н. – 2-е изд. – СПб., 1912. – 322 с.
160. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / Ожоган В. М. – К., 1997. – 230 с.
161. Оравец Л. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении / Л.К. Оравец // Единицы разных уровней грамматического строя языка в их взаимодействии. – М., 1969. – С. 176-187.
162. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса : Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Падучева Е. В. – М.: Наука, 1974. – 292 с.
163. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Пасічник І. А. – К., 1998. – 17 с.
164. Пасічник І. А. Предикати якості у канві інших семантичних типів предикатів / І.А Пасічник // Лінгвістичні студії. Вип. 13. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 202-204.
165. Пац Л. І. Синтагматика адресатних дієслів сучасної української мови / Л.І. Пац // Синтагматика і прагматика граматичних структур : [зб. наук. праць]. – Донецьк, 1998. – С. 32-46.
166. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / Плющ М. Я. – К. : КДП, 1978. – 99 с.
167. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Плющ М. Я. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
168. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т./ Потебня А. А. – М. : Просвещение, 1977. – Т.4. – Вып. 2. – 406 с.
169. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке / Прокопович Н. Н. – М.: Просвещение, 1966. – 320 с.

170. Прокопович Н.Н. Глагол в предложении / Прокопович Н. Н. – М. : Наука, 1982. – 286 с.
171. Прокопенко І. М. Значеннєві характеристики син семантичних дієслів / І.М. Прокопенко // Мовознавство. – 2004. –№ 2-3. – С. 61-65.
172. Прокопчук Л. В. Орудний відмінок як засіб вираження компаративних відносин / Л.В. Прокопчук // Актуальні проблеми філології. Мовознавчі студії : [зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного ун-ту]. – Рівне : РДГУ, 2000. –Вип. 8. – С. 78-82.
173. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке / Распопов И. П. – М. : Просвещение, 1970. – 192 с.
174. Різник С. М. Про характер синтаксичних зв'язків у приіменникових словосполученнях / С.М. Різник // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. – К., 1991. – С. 3-4-309.
175. Рословец Я. И. О второстепенных членах предложения и их синтаксических функциях / Я.И. Рословец // Вопросы языкознания. – 1976. – №3. – С. 74-89.
176. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Руденко Л. М. – К., 1996. – 52 с.
177. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
178. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
179. Русская глагольная лексика : денотативное пространство : [монография] / Бабенко Л.Г. и др. – Екатеринбург : Изд-во Укральського ун-та, 1999. – 458с.
180. Русская грамматика: Синтаксис: В 2 т. – М. : Наука, 1980. Т. 2. – 709 с.

181. Русский язык. Энциклопедия [2-е изд., пераб. и доп.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1997. – 704 с.
182. Савчук Т. В. Функціонально-семантичні параметри релятивних дієслів української мови : дис. ... канд. філол. наук / Савчук Тетяна Василівна. – Вінниця, 2006. – 195с.
183. Савчук Т. В. Словник релятивних дієслів української мови / Савчук Т. В. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2005. – 304 с.
184. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) / [за ред. М.А. Жовтобрюха]. – К. : Наук. думка, 1975. – 223 с.
185. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. – / Сиротинина О. Б. – М. : Высш. шк., 1980. – 142 с.
186. Скобликова Е. С. Современный русский язык : Синтаксис простого предложения / Скобликова Е. С. – М.: Просвещение, 1979. – 236 с.
187. Слинько І. І. Другорядні чи поширюючі члени речення? / І.І. Сильнько // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 3-11
188. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк М. В., Кобилянська М. Ф. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
189. Слободинська Т. С. Структура функціонально-семантичного поля таксису в українській мові / Т.С. Слободинська // Актуальні проблеми металінгвістики : [наук. зб.]. – Част. І. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2001. – С. 65-69.
190. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
191. Смирнова А. І. Синтаксичні функції та синонімічні зв'язки орудного безприйменикового / А.І. Смирнова // УМЛШ. – 1979. – №6. – С. 33-38.
192. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Соколова С.О. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
193. Современный русский язык : [под ред. В. А. Белошапковой]. – М. : Высшая шк., 1989. – 800 с.

194. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / Степаненко М. І – К., 1997. – 216 с.
195. Степаненко М. І. Обов'язкова / факультативна валентність локативних поширювачів із семантикою шляху руху в простому двоскладному реченні / М.І. Степаненко // Південний архів (філологічні науки) : [зб. наук. праць]. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 286-292.
196. Степаненко М. І. Про обов'язкові-необов'язкові поширювачі в простому реченні / М.І. Степаненко // Рідний край : [науково-публіцистичний художньо-літературний альманах]. – 2000. – №2(3). – С. 27-32.
197. Сучасна українська літературна мова : [підручник для вузів] / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
198. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за заг. ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1993. – 336 с.
199. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
200. Терлак З. М. Ад'єктивні сполуки з залежною словоформою в родовому відмінку / З.М. Терлак // Українське мовознавство. – 1981. – №9. – С. 88-95.
201. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові / Тимкова В. А. – К. : Кондер, 2005. – 133с.
202. Тулина Т. А. Функциональная типология словосочетания / Тулина Т. А. – К.- О. : Вища шк., 1976. – 165 с.
203. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Удовиченко Г.М. – К. : Наук. думка, 1968. – 227 с.
204. Українська мова : [енциклопедія]. – К.: Вид-во «Укр.. енцикл. ім. М.П. Бажана», 2000. – 752 с.

205. Фролова И. А. К вопросу о членах предложения с двойными связями // Синтаксические связи в русском языке / Фролова И. А. – Владивосток, 1980. – С. 9-14.
206. Фурашов В. И. О второстепенных членах предложения / В.И. Фурашов // Русск. язык в шк. – 1977. – №4. – С. 95-102.
207. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Хомский Н. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 259 с.
208. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Чейф У. Л. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.
209. Чернова С. В. Коммуникативное строение и функционирование предложений с безличными глаголами и зависимым инфинитивом / С.В. Чернова // Семантические аспекты синтаксиса : [сб. научн. трудов]. – Уфа, 1985 – С. 543-62.
210. Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке / Чеснокова Л. Д. – М. : Просвещение, 1980. – 109 с.
211. Чеснокова Л.Д. О системном подходе к анализу членов предложения и приемах этого анализа / Л.Д. Чеснокова // РЯШ. – 1984. – №3. – С. 39-42.
212. Чеснокова Л.Д. Синкретизм в сфере членов предложения / Л.Д. Чеснокова // Филологические науки. – 1988. – №4. – С. 41-47.
213. Чумаков О. М. Синтаксична структура простого речення / О.М. Чумаков // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 72-74.
214. Цой А. А. Семантическая структура простых нераспространенных двусоставных глагольных предложений в современном русском языке / Цой А.А. – Днепропетровск, 1984. – 368 с.
215. Шафран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика : автореф. дис. здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Шафран Д. П. – Дніпропетровськ, 2004. – 19 с.

216. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка : [2-е изд] / Шахматов А. А. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
217. Шведова Н. Ю. Дихотомия «присловные –неприсловные падежи» в ее отношении к категориям семантической структуры предложения / Н.Ю.°Шведова // VII Международный съезд славистов : Славянское языкознание. – М. : Наука, 1978. – С. 450-467.
218. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / Шинкарук В.Д. – Чернівці : Рута, 2002. – 271с.
219. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Шмелев Д. Н. – М. : Наука, 1976. – 150 с.
220. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / Шульжук К. Ф. – К. : Видавн. Центр «Академія». – 2004. – 406 с.
221. Щерба Л. В. О второстепенных членах предложения / Л.В. Щерба // Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1968. – Т.1. – 182 с.
222. Юрченко В. С. Структура предложения и система синтаксем / В.С. Юрченко // Вопросы языкознания. – 1979. – №4. – С.79-82.
223. Юрченко В. С. О соотношении семантической и формальной сторон предложения / В.С. Юрченко // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин, 1981. – С.116-124.
224. Fillmore Ch. The Case for Case / Fillmore Ch. // Universals in Linguistic Theory. – N.Y. – 1968. – P. 1-88.
225. Grice H. Paul. Further Notes on Logic and Conversation / Grice H. // Syntax and Semantics. – 2978. – V.9. – Pragmatics. – P. 47-91.
226. Halliday A. Introduction to Functional Grammer / Hallidey A. – G.B. Edward Arnold, 1990. – 419 p.
227. New Directions in Semantics : [ed. by Lepore E.-L.-etc.] - Acad. press, 1987. – 487 p.

228. Postal P. Constituent structure: A study of Contemporary Models of Syntactic Description / Postal P. // *International Journal of American Linguistics*, Vol.30, #1, 1964. – P. 32-43.
229. Ullman St. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning* / Ullman St. – Oxford, 1962. – 204 p.
230. *Valency and Semantic Eases* / [ed. by Ghon L.-N.-etc.]. – Acad. press, 1990. – 124 p.
231. Wierzbicka A. *The Semantics of Grammar* / Wierzbicka. – Amsterdam, 1988. – 618 p.
232. Wirth D.S. The Role of Transformation in the Definition of Syntagmes in Russian and Other Slavic Languages / Wirth D.S. // *American Contribution to the 5th International Congress of Slavists*. – The Hague, 1963. – P. 361-383.